

a falu

2018. ősz

XXXIII. évfolyam

Megjelenés minden évszakban

› Tanyafelmérések tanulságai, fókuszban a 2016. évi alföldi tanyakutatás

› Tanyás települések és tanyagondnoki szolgáltatók az Alföldön

› Az alföldi tanyák változó szerepe a település-szerkezetben

› A tanyás gazdaságok gazdasági fenntarthatóságának záloga – a helyi értékesítés, a piacra jutás biztosítása

Szerzők

Dóka Richárd	tájképzési referens, geográfus Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság
Csatári Bálint	a földrajztudomány kandidátusa, az MTA KRTK emeritus kutatója, Kecskemét
Duró Annamária	a földrajztudomány kandidátusa, főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék
Matus László	PhD, szakpolitikai tervező referens Agrárminisztérium, Agrárfejlesztési és Vidékstratégiai Főosztály
Szilágyi Ferenc	egyetemi docens, Partiumi Keresztény Egyetem, Partiumi Területi Kutatások Intézete Nagyvárad
Farkas Jenő Zsolt	geográfus, PhD, az MTA KRTK ATO tudományos munkatársa, Kecskemét
Kiss Attila	építész, településfejlesztő geográfus
Kovács András Donát	PhD geográfus, szociológus Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete - MTA KRTK RKI Alföldi Tudományos Osztály
Kujáni Katalin	PhD, kutató, Agrárgazdasági Kutató Intézet; főiskolai adjunktus, Neumann János Egyetem
Pap-Szuromi Orsolya	geográfus, humánökológus
Romvári Róbert	területfejlesztő geográfus, PhD hallgató, Szent István Egyetem, Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola

Orfalu

Nagy László CSALÁD

Anyám kertben sirdogál,
tépi a gazgyökeret,
palántákat mentetet,
engem ő már nem gyomlál.

Apám napot tapogat,
megfürödne a borban,
mint a kulacs a tóban,
füstöl, sóhajt nagyokat.

Van egy kotlónk, szédelgő,
nagy mama fészekben ül,
imázva elszenderül,
jajunkat kikölti ő.

Szeke rünk leáll szegény,
a két leány kerékfék,
követelnek kelengyét,
ránkröhög a vőlegény.

Kisöcsém legtöbbet ér,
ott ficáncol a palánk
tetején akár a láng,
s vénekkal bölcsen beszél.

Én a begyes kan galamb
utolsónak maradtam,
nem mondhatom szavakban
mért vagyok én rossz galamb.

A FALU

Alapítva: 1985

Alapító: Agroinform Kiadó
és Nyomda Kft.

Szerkesztő bizottság:

Németh Tamás
elnök

Csatári Bálint
Csonka-Takács Eszter
Dinya László
Kovách Imre

Ligetvári Ferenc
Béres András, Ónodi Gábor
Podmaniczky László
Szörényiné Kukorelli Irén
Tóth Albert

Felelős szerkesztő:
Dénes Zoltán
Társszerkesztő:
Romvári Róbert

Felelős kiadó:
Dr. Béres András ügyvezető

1223 Budapest Park utca 2.
Telefon: 06-1-362-8100
Központi e-mail cím:
hermanottointezet@hoi.hu
E-mail: avalu@hoi.hu
www.agrarlapok.hu

ISSN 0237-4323

Megjelenik minden évszakban

Fotók forrása:
Cserháti László

Tartalom

- 5** Személyes előszó: tanyák és szórványok
Csatári Bálint
- 9** Tanyafelmérések tanulságai, fókuszban a 2016. évi alföldi tanyakutatás
Romvári Róbert –
Pap-Szuromi Orsolya
- 21** Tanyás települések és tanyagondnoki szolgáltatások az Alföldön
Duró Annamária
- 33** Az alföldi tanyák változó szerepe a településszerkezetben
Csatári Bálint – Farkas Jenő Zsolt
- 49** A tanyák építészeti arculata
Kiss Attila

61

**Tanyak a tájban –
gondolatok a tanya-
s térsé-
gek környezeti összefü-
géseiről**

Kovács András Donát –
Dóka Richárd

87

**Alternatív lehetőségek és
jó példák**

**a tanyagazdaságok
tevékenység-
diverzifikációjának
megvalósításában**
dr. Matus László

73

**A tanya-
s gazdaságok
gazdasági fenntartható-
ságának záloga – a helyi
értékesítés, a piacra jutás
biztosítása**

Kujáni Katalin

95

**Tanyak, tanyaközpontok
és egyéb külterületi
telepek a Partiumban**

Dr. Szilágyi Ferenc

Az **A falu** szerzői és lektorai – a folyóirat újraindítása óta – díjazás nélkül végzik a munkájukat, ezzel járulnak hozzá a fenntartásához. A megjelent írásművek ezért csak a szerző, illetve a Kiadó hozzájárulásával használhatók fel.

Személyes előszó: tanyák és szórványok

Csatári Bálint

Kutatói pályám, sőt kicsit saját életem is szorosan összekapcsolódik az alföldi tanyákkal. Kíssrác koromban, amikor karcagi és kunmadarasi nagyszüleim tanyáit már elvették, állatorvos édesapámmal jártam a nevelőfalum takaros tanyáit Biharban. Legalábbis addig, míg azok tulajdonosait is be nem kényszerítették a közösbe, s szűntek meg az ő tanyáik is. Szegedi egyetemi tanulmányaim alatt a településföldrajzot oktató tanáraom, Tóth József aztán újra „képbe hozott”, s akkor szinte mániákusan beleszerettem ebbe a valóban – eredetét és bizonyos fokig működését tekintve is – oly sajátosan magyar és alföldi településformába. Ez a kapcsolat azóta is tart. Írtam a szegedi tanyarendszerből doktori értekezést 1974-75-ben. Vezettem, átfogó és komplex módszerekkel, megyei főépítésszel részvételével azt az akadémiai alföldi tanyakutatást 1985-ben, amely végső soron az 1946 óta érvényben lévő általános külterületi építési tilalom feloldását eredményezte. A rendszerváltás hajnalán kétnapos tanyakonferenciát rendeztünk Kecskeméten 1989 májusában, melynek kiadványa „Tanakodás a tanyákról” címmel foglalta össze településvezetők, néprajzosok, geográfusok, történészek, statisztikusok, építészek pillanatnyi véleményét e településforma jövőjéről. Nagyszerű érzés volt később, hogy az e számban is pub-

likáló tanítványaim és fiatal munkatársaim is mellém szegődtek ebben a nagyon izgalmas kutatómunkában. Újabb nagyon érdekes feladat volt az akkor alakuló Szent István Egyetem kilenc karának száz hallgatójával közösen dolgozni ezen a témán, a Lakiteleki Népfőiskola Tanyakollégiumában 2002-2003-ban. S nemcsak tudományos kötet jelent meg erről is „Tanyai kaleidoszkóp” címmel, hanem volt olyan gazdászhallgató, aki elhatározta tanyát vesz és gazdálkodni fog. Sikerei nap, mint nap igazolják vissza: érdemes volt. A legátfogóbb tanyakutatásunk a Duna-Tisza közti Homokhátság 106 településén zajlott 2004-2005 között. A VÁTI-val közösen több mint 8000 tanyát mértünk fel tanyagondnokok, mezőőrök, szociális munkások, nemzeti parki területfelelősök segítségével, melynek kutatási és tervezési-fejlesztési dokumentumai a legtöbbet idézett munkáink közé tartoznak (lásd www.alfoldinfo.hu/tanyakutatas). „A falu” 2006-os évfolyamának 2. száma e folyóirat olvasói számára is összefoglalta a főbb eredményeket. Újabb fontos mérföldkő volt, amikor az EU támogatásával megalakult Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat rendezett több szakmai összejövetelt is tanyákról, majd adott ki erről egy szép kivitelű, tartalmas tanulmánykötetet 2010-ben „A magyar tanyás vidékek” címmel. S innen már csak egy lépés

volt, hogy elkezdődjön a „Tanyaprogram”, amely kis lépésekkel ugyan, de mindig törekedett e településforma gazdálkodási és társadalmi fontosságát hangsúlyozva támogatni fennmaradásukat. Talán ehhez járulhat hozzá a jövőben az is, hogy az Országgyűlés döntése nyomán a tanyák hungarikummá nyilvánítottak.

De mit is jelenthet valójában a XXI. század hajnalán a „tanya” – úgy általában. Többen kifogásolják e kötetben is, hogy nincs egységes definíciója. De hát hogy lenne, mikor már keletkezésekor is sokféle volt. Például olyan, ami ideiglenes nyári szállásokból alakult, vagy mások a városból kirajzóknak először csak „tartozéktelepülései”, majd később állandó gazdálkodó és lakhelyei lettek, s még az 1945-ös földosztás után is csaknem százezer kis tanyaecska épült. Másféle volt a szántóföldi nagykun tanya, mint a kiskunsági kertes. Más a hajdúnánási és más a kiskunfélegyházi, vagy a jászberényi. Közös volt bennük hajdan persze „a tájba való illeszkedés”, a lokális földrajzi és a gazdálkodási viszonyok szigorú összhangja. Ez már sajnos régen felbomlott, s a megmaradt tanyaéknak csak töredéke felel meg ennek a törvényszerűségnek. Hozzáteve, hogy szerencsére hasonlóra – azaz erre a hajdani harmóniára – törekszenek azok is, akik üdülő-pihenő céllal vesznek és tartanak fenn tanyát.

A modern, a környezet- illetve a sokféle mezőgazdasági táj fenntartására törekvő, illetve az azt támogató európai vidékfejlesztés minden országban számol a szórványtelepülésformával. Fő feladatuk – a mezőgazdaság mellett – a kultúrtáj struktúráinak, vagy akár népi, gazdálkodási és kulturális örökségének a megőrzése is. Utóbbi a lakó- és az idegenforgalmi funkciók mellett is elképzelhető, különösen akkor, ha az infrastruktúra elemeinek (kiváló út, villany, víz, telekommunikáció) kiépítettsége megfelelő. Márpedig a fejlett világban ezek adóttak, nálunk pedig sajnos fájdalmasan hiányoznak.

Voltam egyetemi kollega hollandiai tanyáján, aki jelezte: gyorsan megeteti a kecskét, mielőtt visszaindulunk a tanszékre. Mert ott kecskét illik tartani, bár nem gazdálkodik már csak él ott. Voltam a Svédország északi részén, egy lapp szórványban, ahol a fiatal gazdálkodók „Élj úgy, mint nagymamád!” néven mozgalmat hirdettek és a nagyszülők rendbe hozott tanyáján üdültettek fővárosi gyerekeket, kiegészítő jövedelemforrásként. Finnországban a családi élet – és mondhatni a néplélek – szerves része, hogy nyáron mindenki kivonul a szórványba, a gazdálkodó tanyák között elhelyezkedő sok-sok ezer tóparti „mökkibe”, ahol a „természettel együtt élnek” pár hetet. Angliában olyan, igazán eredeti tanyát látogathattam, ahol az ott divatos „vidéki távlovaglás” egyik állomását működtették. Voltam a francia Vienne megyében tanyán, ahol szép kis kacsatartó családi gazdaság működött, az egyik szomszédban meg „tanyacsárda”, a másikban egy kis borászat. A tanyasi vendéglátásunkat együtt szervezték meg. Nagy meglepetéssel láttam a nagyon szegény lengyel tóhátságra húsz év után visszatérve, hogy a szerény kis tanyai házak körül mindenütt újra tehenet is tartanak, legeltetnek, mert a közeli kisvárosi központban épült új tejüzem a „kéttehenes gazdától” is naponta átveszi a tejet, akár és jórészt nemzeti büszkeségből. Jártam japán tanyaékon is. 700 éve ugyanazon a helyen vannak és lakóik gazdálkodnak. Ha a férfiág kihal, a tanyát felszámolják.

A mezőgazdasági szórványok – s nemcsak nálunk – mint Demangeon francia geográfus száz éve leírta: „a tájak arcát” adják. Nem véletlen tett den Hollander, az 1930-as években készült, egészen pazar könyvének a borítójára egy magyar tanyát („Az Alföld települései és lakói” a könyv címe, magyarul csak 1980-ban jelenet meg!) Nagy meglepetéssel tapasztaltam azt is, mikor a finn Rikkinen professzor 1971-ben írt – a szórványtelepülésekről szóló elemzése nyomán – a finn középiskolás

földrajz tankönyv e témáról szóló fejezete első oldalán, a világ szórványait illusztráló fényképen, egy szép, haragoszöld búzamezőben egy fehéren világító magyar alföldi tanyát láthattam.

Nálunk is eljött az ideje, hogy legyen végre olyan konzekvens vidéki tájtervezés és

-fejlesztés, amelyik okosan megőrzi és támogatja a tanyai gazdálkodást, a tanyán lakást, pihenést. Ahol korszerű formában „feltámadhatnak” azok az építészeti hagyományok, gazdálkodási és kulturális értékek, amelyek megőrzik, sőt újrateremtik e sajátos település- és létforma lényegét, az embernek a tájjal való szerves együttélését, harmóniáját. Ha rajtam múlna, a következő években az induló tanyaprogramokhoz, akár EU forrásokat is igénybe véve, kijelölnék olyan kisebb tanyás térségeket, ahol – többszakmás tervező-fejlesztő csapatok (köz- és mezőgazdászok, építészek, környezetmérnökök, geográfusok, etnográfusok, kulturális és önkormányzati szakemberek, jogalkotók, stb.) dolgoznának ki gondos és okos szabályozás mellett, hosszú távra szóló tanyás tájfejlesztési programokat. (S nemcsak az Alföldre, mert szórványok másutt is vannak és ott is fontosak). Olyan

komplex programokat, amelyek támogatnák a családi gazdaságokra építő új tanyai mintagazdaságok létesítését. Ezek kiváló terepei lehetnének a környezetkímélő biogazdálkodásnak is. Tájépítészeti tekintetben, de a hozzá kapcsolódó agrárgazdálkodási, lakó és üdülési funkciókat illetően is, újrateremthetnének ezt a valóban hungarikumnak tekinthető településformánkat, a XXI. század igényeinek megfelelő, fenntartható és korszerű vidéki infrastruktúra kiépítésével együtt.

Ahogy Arany János írta „A tetétleni halmon” című versében 1855 áprilisában:

„Terhes kalászkok habzó aranya
Borítsa földed, - s a csinos tanya,
Mely ott fehérlik zöld fasor megett,
Hordjon magán jólléti bélyeget:
Körözze mindég színe telte majorság,
Hogy lássa hasznát, Isten, ember, ország,-”

Azt pedig, hogy a vázolt alföldi tanyai jövőképet illetően a költő vagy ezen előző írója volt – közel fél évszázadnyi tanyakutatás után is – romantikus álmodozó, a kötet átolvasása után döntse el a kedves olvasó. Talán, ha sok érintett közösen szeretné a tanyás tájaink okos rehabilitációját, akkor még lehetne is belőle sikertörténet. Mint bő száz évvel ezelőtt.

Tanyafelmérések tanulságai

**Romvári Róbert –
Pap-Szuromi Orsolya**

Bevezetés

A tanyákkal kapcsolatos kutatások jellemző alapproblémája, hogy napjainkban a tanyák meghatározására egységes, mindenki által elfogadott definíció nem áll rendelkezésre. További nehézségként említhető, hogy az alföldi tanyákról, az ott élő lakosok számáról egzakt adatok az utóbbi évtizedekből nincsenek. Ezen problémákat felismerve, 2016-ban a Tanyafejlesztési Program területi lehatárolásához igazodó tanyafelmérés valósult meg.

Jelen tanulmány szerzői arra vállalkoztak, hogy összegyűjtik a tanyákkal, illetve a külterületi lakott helyekkel kapcsolatban jelenleg elérhető adatok-, adatbázisok körét, valamint bemutatják a 2016-os évben megvalósult alföldi tanyafelmérés előzményeit, a terepi munka során alkalmazott módszereket, illetve néhány előzetes kutatási eredményt.

Tanyákkal kapcsolatban elérhető adatok

A tanyákkal kapcsolatban fellelhető adatok minőségét, időbeli folytonosságát, az egyes korszakokban mért adatok összehasonlíthatóságát elsősorban az határozza meg, hogy a felmérések, adatbázisok milyen ismérvek mentén határozták meg a tanya fogalmát.

A tanyákról, illetve tanyasi népességről idősorosan is elérhető adatokat elsősorban

a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) népszámlálásai biztosítanak számunkra. A tanyákra vonatkozó adatokkal kapcsolatban azonban problémát jelent, hogy az 1990. évi census óta a KSH nem méri külön a tanyán élő népességet, helyette külterületi lakott helyen élő, vagyis külterületi népességszámot publikál (Font, 2006). A külterületi lakott hely magába foglalja a települések külterületén található, népességszámmal rendelkező településrészeket, vagyis ahol legalább egy személy él, vagy ahol legalább egy nem lakott (üres), de egyébként használható lakás van. Külterületi lakott helynek minősül pl. az őrház, erdészház, faluszerű utcás település, zártkert, magában álló tanya vagy tanyacsoport, üzemi lakótelep – vagyis ez a kategória a tanyán kívül többféle lakóövezeti jellegű foglalt magába (KSH, 2018). Összefoglalva nem lehet fel egy egységes adatbázis a hazai tanyák jelenlegi állapotáról, demográfiai, gazdasági, környezeti jellemzőiről.

A tanya fogalmával kapcsolatban fontos kiemelni, hogy a jogszabályok, a fejlesztéspolitikai dokumentumok, egyes adatbázisok olykor eltérő megfogalmazást használnak, más-más elemét emelik ki a tanyasi életforma jellemzőinek.

A jelenleg hatályos jogszabályok, szabályozók az alábbiak szerint határozzák meg a tanya fogalmát.

A Magyar Országgyűlés 2009-ben fogadta el Becsei (2016) által „tanyatörvénynek” nevezett 49/2009. (V. 27.) számú határozatot, mely a tanyák és tanyás térségek megőrzését, fejlesztését tűzte ki célul. Ezen jogszabály a tanyát a következők szerint értelmezi: *hagyományos gazdálkodási, települési és létformát – a magyar társadalmi, településszerkezeti- és gazdaságtörténeti örökség több évszázados múltra visszatekintő részét* említi. *Sajátos társadalom-földrajzi, építészeti, nyelvi, néprajzi és tájképi sajátosságai révén a tanyás településrendszer a magyar nemzeti örökség, ezzel együtt pedig az európai örökség részét képezi.*

A 2011 óta minden évben meghirdetett tisztán nemzeti forrásból finanszírozott Tanyafejlesztési Program (a továbbiakban: Program) területi lehatárolásának alapját is fent nevezett határozat képezte. A Program a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény 5.§ 25. pontjában meghatározott definícióját alkalmazza a tanyák azonosítására. A törvény alapján tanyának minősül: *a település külterületén fekvő, legfeljebb 1 hektár nagyságú olyan földrészlet, amelyhez a föld mellett növénytermesztés és állattenyésztés, továbbá az ezekkel kapcsolatos termékfeldolgozás és terméktárolás céljára létesített lakó- és gazdasági épület, illetve ilyen épületcsoport is tartozik, vagy az olyan földrészlet, amely az ingatlan-nyilvántartásban tanyaként szerepel.* A Program a teljes Alföld területét tekinti kedvezményezett térségnek (6 alföldi megye, illetve Pest megye 9 déli járása), vagyis 724 települést foglal magába.

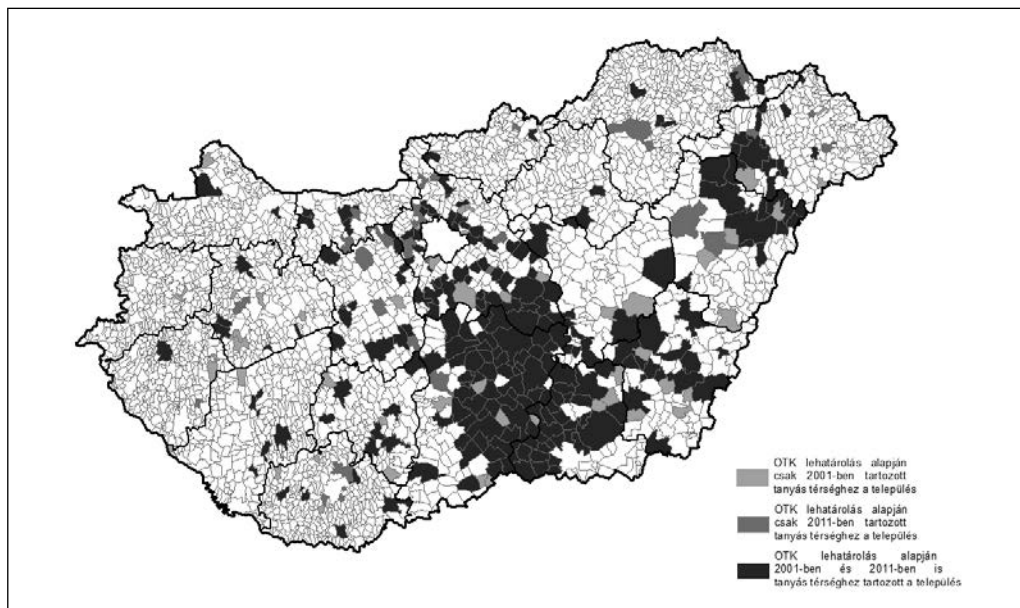
A 2005-ben elfogadott Országos Területfejlesztési Konceptió (a továbbiakban: OTK) szerint tanyás térségek körébe azok a települések tartoznak, melyek külterületi népesség száma legalább 200 fő, aránya pedig minimum 2%, vagyis nem korlátozza kizárólag az Alföld területére. A lehatárolás alapját a 2001-es népszámlálási adatok adták. Ezen kritériumoknak 280 település felel meg (1. ábra halványszürke szín).

A szerzők érdeemesnek tartották megvizsgálni, hogy ugyanezen meghatározás szerint a 2011-es census adatai alapján mely települések tartoznak szűkebb értelemben tanyás térséghez. A leválogatás eredménye szerint 268 ilyen település van (1. ábra középszürke szín). Amennyiben a két településlistát összevetjük, elmondható, hogy a települések többsége (232) mindkét adatbázis alapján tanyás térséghez tartozik (1. ábra sötétszürke szín). Továbbá 36 település csak a 2001-es, míg 48 település kizárólag a 2011-es adatok alapján minősült tanyás térségnek. 2001-ben összesen 307 olyan település volt, amelynek külterületi lakosság száma elérte a legalább 200 főt, emellett 895 volt azon települések száma, ahol minimum 2%-os volt a külterületi lakosok aránya. A 2011-es adatok alapján ezen értékek 292, illetve 891.

Az OTK-hoz képest az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió tanya fogalma már inkább a Tanyafejlesztési Program kedvezményezett pályázói köréhez igazodik, miszerint: *„a tanya meghatározóan alföldi térségeinkre jellemző külterületi szórványtelepülés, a lakófunkció mellett hagyományosan jelentős mezőgazdasági szereppel, illetve egyre erősödően turisztikai, rekreációs funkcióval”* (Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió, 2013).

A 2014-2020 közötti hétéves uniós programozási időszakra vonatkozó Vidékfejlesztési Program (a továbbiakban: VP) is a 2013. évi CXXII. törvény fent hivatkozott definícióját alkalmazza a tanyák azonosítására (Vidékfejlesztési Program 2014-2020), így nem meglepő, hogy VP-ben tanyás térségek fejlesztése céljából meghirdetett pályázati felhívások területi lehatárolása megegyezik a Programéval.

A tanyás térségek lehatárolásához támogatást jelenthetnek az egyes felszínborítási adatbázisok is. Az Európai Unió által kezdeményezett és hazánkban a Budapest Főváros Kormányhivatala Földmérési, Távérzékelési és

1. ábra

Tanyás térségek lehatárolása

(szerkesztette: Pap-Szuromi Orsolya)

Földhivatali Főosztály (korábban Földmérési és Távérzékelési Intézet) – a továbbiakban BFKH – kezelésében álló CORINE felszínborítási adatbázis (CLC50) a következő lehatárolást alkalmazza a tanyás térségek esetében: *elsősorban az Alföldre jellemző, komplex mezőgazdasági környezet szórt elhelyezkedésű épületekkel*. Az 1:50 000 méretarányú CLC50 adatbázisban a legkisebb térképezett egység 4 ha, így az egymás közelében (maximum 200 méterre) elhelyezkedő, egyenként 4 ha-nál kisebb tanyák (épületek veteményes kerttel és fákkal) összevonásra kerülnek, viszont a 200 méternél távolabb eső, 4 ha-nál kisebb tanyák nincsenek feltüntetve (Szabó, 2010). Ezzel szemben a földforgalmi törvényben meghatározott definíció szerint az 1 hektár alatti külterületi földrészletek minősülhetnek csak tanyának, melyből látszik, hogy az egyes adatforrások a tanyák számáról, tanyás térségek elhelyezkedéséről teljesen eltérő képet mutatnak.

Korábbi felmérések, előzmények

Székely és Kotosz (2018) szerint a tanyákat ugyan hosszabb ideje vizsgálják a kutatók, azonban ezen elemzések sokkal inkább pontosabbak, mintsem általánosak. Ezen megállapítással jelen tanulmány szerzői is egyetértenek, ugyanis a rendszerváltozást követően a tanyákkal foglalkozó kutatómunkák során kizárólag kisebb (maximum 1 megye földrajzi kiterjedés) területegységek vizsgálata valósult meg.

Ezen munkák közül kiemelnénk azt a 2002-2003-ban lezajlott kutatást, amelyet a Szent István Egyetem, a Corvinus Egyetem, a Károly Róbert Főiskola és a Kecskeméti Főiskola tanárai és hallgatói az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet Kecskeméti Osztályának irányítása mellett végeztek el 24 kiskunsági település mintegy 825 tanyáján. A kutatás elsődleges célja volt „feltárni a tanyák és a tanyán élők

helyzetét, a kedvező és a kedvezőtlen változások okait, körülményeit, következményeit” (Csatári és Kiss, 2004).

Említést érdemel az MTA, Regionális Kutatások Központja, Alföldi Tudományos Intézete által a Homokhátság 104 településén 2005-ben elvégzett terepmunka is. Ezen felmérés keretében a kutatók öt tematikus egység (környezet, gazdaság, társadalom, épített környezet, illetve egyes tanyatípusok és bizonyos progresszív elemek) mentén vizsgálták, elemezték a tanyákat. A kutatás során 39 251 tanya felmérése történt meg (Czene és Jávor, 2006).

Végül fontosnak tartjuk megemlíteni a Tanyafejlesztési Program térségi, illetve megyei tanyafelmérések elvégzését támogató céljait. Ezek keretében 2011-ben öt, 2012-ben négy, 2013-ban pedig további három szervezet részesült támogatásban. A nyertes pályázatok részeként mintegy 200 település tanyavilágának (közel 30 ezer tanya) felmérése történt meg egységes, központilag meghatározott módszertan alapján. Az adatok alapján kijelenthető, hogy a Program forrásaiból támogatott projektek egyike sem vizsgálta Hajdú-Bihar-, Szabolcs-Szatmár-Bereg-, illetve Pest megyék tanyavilágát, míg a békési területek szórványainak felméréseivel több, egymástól időben, illetve térben is elkülönülő kutatás foglalkozott.

Itt emelnénk ki a Kiskunfélegyházi Kistérség tanyavilágának 2012-es évben történt felméréseinek egyik tanulságát: „Sajnos az adatbázisokban sok olyan tanyaszám szerepel, melyhez tartozó tanya már rég nincs meg. Ebben fellelhető a tulajdonosok mulasztása is, amikor nem jelentik be a tanya megszűnését, csak egyszerűen felszántják a területet.” (Kiskunmajsai Kistérség Tanyafejlesztési Program, 2012). Ezen megállapítás is azt támasztja alá, hogy a tanyákról egységes, pontos, jól használható adatok, adatbázisok sajnos nem állnak rendelkezésre.

A 2016. évi felmérés célja és az alkalmazott módszertan

Az előzőekben már röviden említést tettünk a tanyákkal foglalkozó kutatások területi elaprózódásáról. Ezen folyamatokat felismerve, valamint igazodva Magyarország Kormányának azon elképzeléseihez, miszerint 2020-ig minden magyar tanyát árammal, megközelítését pedig járható úttal kell biztosítani szükségessé vált egy átfogó tanyafelmérés indítása. A Tanyafejlesztési Program területi lehatárolásához igazodó, azaz 724 alföldi településre kiterjedő felmérést az a kutatók által is ismert tény indukálta, miszerint hazánk nem rendelkezik a tanyák földrajzi elhelyezkedéséről, a tanyán élő népesség számáról, a tanyai lakosok demográfia, gazdasági helyzetéről pontos, naprakész információkkal (Dobai és mtsai, 2018).

Ezen indokok alapján a felmérés elsődleges célja volt egy olyan adatbázis összeállítása, melyben GPS koordináta szerint beazonosíthatóak az alföldi tanyák. További fontos célkitűzés volt egy olyan tanulmány elkészítése, amely a napjainkban villamos energiát nélkülöző tanyák helyzetét mutatja be, valamint lehetőségeket, javaslatokat fogalmaz meg a villamosítási problémák megoldására.

A hiánypótló felmérés terepi részét a 2015. augusztus 18-i Kormányúléson született döntés értelmében az érintett megyék kormányhivatalai végezték el 2016. március és április hónapokban. A kormányhivatalok munkáját a megfelelő helyismerettel rendelkező tanyagondnokok, családsegítők, illetve mezőőrök segítették. A terepmunka során alkalmazott kérdőívet, illetve a kapcsolódó kitöltési útmutatót az Agrárminisztérium (korábban Földművelésügyi Minisztérium) – a továbbiakban AM – korábbi kutatási dokumentumok felhasználásával, valamint több tanyakutató gyakorlati tapasztalatai alapján állították össze. A kérdőívben rögzített kérdéseket nyolc tematikus egység köré lehet csoportosítani:

1. A tanya elhelyezkedése
2. A tanya körüli természeti környezet állapota
3. Lakókra vonatkozó kérdések
4. A tanya épületeinek állapota
5. Infrastrukturális helyzet
6. Vezetékes villamos áram ellátásával kapcsolatos kérdések
7. Gazdálkodásra vonatkozó kérdések
8. A Tanyafejlesztési Program, és egyéb támogatások

A terepmunka során alkalmazott kérdőív összeállítását megelőzően az AM több társ-tárcával folytatott egyeztetést annak érdekében, hogy a felmérésbe bevonni kívánt tanyák körét előzetesen minél pontosabban meg lehessen határozni. Ezen egyeztetések eredményeként a BFKH közreműködésével sikerült olyan háttértáblát összeállítani, amely az ingatlan-nyilvántartási adatbázis (a továbbiakban: INYA), a vektoros topográfiai térképi adatbázis (a továbbiakban: VTТА), valamint a Mezőgazdasági Parcella Azonosító Rendszer

(a továbbiakban: MePAR) tanyákra vonatkozó adatait tartalmazta. A BFKH a leválogatás során a következő lekérdezéseket alkalmazta:

- kizárólag külterületi és zártkerti földrészleteket vizsgált;
- az ingatlan-nyilvántartási adatbázisából azokat a földrészleteket válogatta le, melyeknek a kivett megnevezésében szerepel a tanya, iskola, major, stb. megnevezések;
- az ingatlan-nyilvántartás térképi adatbázisból azokat a földrészleteket válogatta le, amelyeknek van közös részük a Digitális Topográfiai Adatbázis 10v.1 adatbázisából leválogatott tanya objektumok 1 m-es övezetével;
- az ingatlan-nyilvántartás térképi adatbázisból azokat a földrészleteket válogatta le, amelyeknek van közös részük a MePAR Felszínborítási Adatbázis tanya objektumainak 1 m-es övezetével.

Nevezett adatforrások megyei bontású összesítőit az 1. táblázat tartalmazza.

Az 1. táblázatban bemutatott adatok alapján

1. táblázat

Eltérő adatbázisok tanyákra vonatkozó megyei összesítői

(szerkesztette: Romvári Róbert)

Magye	INYA alapján tanya település (db)	INYA alapján tanya (db)	VTТА alapján tanya település (db)	VTТА alapján tanya (db)	MEPAR alapján tanya település (db)	MEPAR alapján tanya (db)
Bács-Kiskun	119	18 809	116	68 160	108	22 479
Békés	75	6 568	73	20 944	71	12 136
Csongrád	66	9 050	65	45 429	61	27 319
Hajdú-Bihar	85	18 733	72	9 718	70	4 852
Jász-Nagykun-Szolnok	77	6 551	72	9 826	65	4 181
Pest	80	11 021	74	15 310	60	5 289
Szabolcs-Szatmár-Bereg	218	20 126	186	5 935	108	1 847
Összesen	720	90 858	658	175 322	543	78 103

forrás: Budapest Főváros Kormányhivatala

elmondható, hogy a tanyákat nyilvántartó adatbázisok sem egységesek. Az alföldi megyékhez tartozó tanya települések számában (2. táblázat), illetve a teljes tanyaszámban is jelentős eltérések mutatkoznak.

A fentiekben bemutatott numerikus adatok mellett a Budapest Főváros Kormányhivatala a felmérést koordináló AM rendelkezésére bocsátotta a kutatási mintaterületre vonatkozó, 2015-ben készült 40 cm/px terepi felbontású georeferált ortofotó állományokat. Ezen felvételek feldolgozása jelenik is zajlik. Az ortofotókat a felmérés során rögzített GPS koordináták validálására, valamint a tanya állapotának ellenőrzésére használjuk fel.

A 2016. évi alföldi tanya felmérés előzetes eredményei

A kérdezőbiztosok a terepmunka során közel 95 ezer adatlapot (94 644) rögzítettek. Az adatfelvételt követően az adatlapokból az AM közreműködésével a Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft. (a továbbiakban: HOI) SQL alapú adatbázist épített, továbbá egy olyan előzetes megvalósíthatósági tanulmányt készített, melyben a szerzők a villamos energiát nélkülöző tanya helyzetét mutatják be, valamint lehetőségeket, javaslatokat fogalmaznak meg a villamosítási problémák megoldásával kapcsolatban.

A következőkben a felmérés eredeti céljához igazodva a teljes mintából leválogattuk azon tanya körét, melyek lakó, vagy gazdasági funkcióval ugyan rendelkeznek, azonban a villamos áram ellátás az ingatlanon nem megoldott – közcélú villamos hálózathoz nem kapcsolódnak, szigetüzemű rendszerrel nem rendelkeznek. A lekérdezés eredménye szerint 4779 tanya villamosítatlan, ugyanakkor a teljes minta 41%-áról ezen kérdésre vonatkozóan nem áll rendelkezésre adat.

Említést érdemel, hogy jelen tanulmány készítése során rendelkezésünkre állt az AM, illetve a HOI által közösen elkészített azon háttéranyag, mely a 2016. alföldi felmérés villamosításra vonatkozó néhány kérdését előzetesen már elemezte. Ebben a dokumentumban a tanya telekkönyvi határa, illetve a legközelebbi közcélú hálózat távolsága kérdésnél a szerzők megállapították, hogy a tanya tulajdonosai „csupán” hozzávetőleges pontossággal tudtak választ adni a kérdésre. A valós távolságadatok beszerzése érdekében a háttéranyag szerzői az e-közmű rendszer (Egységes Elektronikus Közműnyilvántartás) üzemeltetőjét, a Lechner Nonprofit Kft.-t keresték fel. Az így szolgáltatott információkkal kiegészített adatokat a 3. táblázat tartalmazza.

A 3. táblázat adatai alapján elmondható, hogy a kérdőív szerint a villamosítatlan ta-

2. táblázat

Eltérő adatbázisok alapján legtöbb tanyaival rendelkező települések

(szerkesztette: Romvári Róbert)

Sorszám	INYA	Tanya (db)	VTT	Tanya (db)	MePAR	Tanya (db)
1.	Kecskemét	3882	Kecskemét	6680	Kiskunfélegyháza	2284
2.	Nyíregyháza	2786	Kiskunfélegyháza	4287	Hódmezővásárhely	1974
3.	Kiskunfélegyháza	2023	Kiskunmajsa	3586	Békéscsaba	1949
4.	Lajosmizse	1568	Debrecen	3574	Debrecen	1913
5.	Kiskunmajsa	1564	Kiskunhalas	3517	Balástya	1885

forrás: Budapest Főváros Kormányhivatala

Az egyes tanyák legközelebbi közcélú hálózattól mért távolságai (szerkesztette: Romvári Róbert)

S.sz.	Távolság a hálózattól (m)	Kérdőív alapján		Lechner Nonprofit Kft. adatai alapján	
		Válaszok száma (db)	Válaszok aránya (%)	Válaszok száma (db)	Válaszok aránya (%)
1.	< 50	1 032	35,2	968	21,0
2.	50 – 1000	390	13,3	3 110	67,4
3.	1000 – 2000	111	3,8	436	9,4
4.	2000 <	1 398	47,7	102	2,2
Összesen		2 931	100	4 616	100

forrás: Agrárminisztérium, Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft., Lechner Nonprofit Kft.

nyák (4779) tulajdonosainak 61,5%-a adott választ arra a kérdésre, amely a tanya villamoshálózattól mért távolságára vonatkozott. Ezzel szemben a Lechner Nonprofit Kft. adatai a teljes minta 96,2%-ra vonatkozik.

A bevezetőben említett adatbázis építési folyamat része volt a felmért adatok tisztítása, rendszerezése is. Ezen folyamat eredményeként megállapítható, hogy a teljes mintából mintegy 3000 tanya GPS koordinátája elemzésre alkalmatlan volt, ugyanis hol a szélességi, hol a hosszúsági érték hiányzott. Előfordult továbbá, hogy a koordináták alapján a tanya nem a vizsgált mintaterület határain belül helyezkedett el (extrém esetben Magyarország határain kívüli pontok). Az adattisztítási, rendszerezési munka végén mintegy 92 ezer tanyáról (91 806) áll rendelkezésre adat. Ezen elemszám felhasználásával, valamint az ArcGIS 10.4.1 program alkalmazásával sűrűségterképet készítettünk 1x1 km-es négyzethálókra osztva az ország területét (2. ábra).

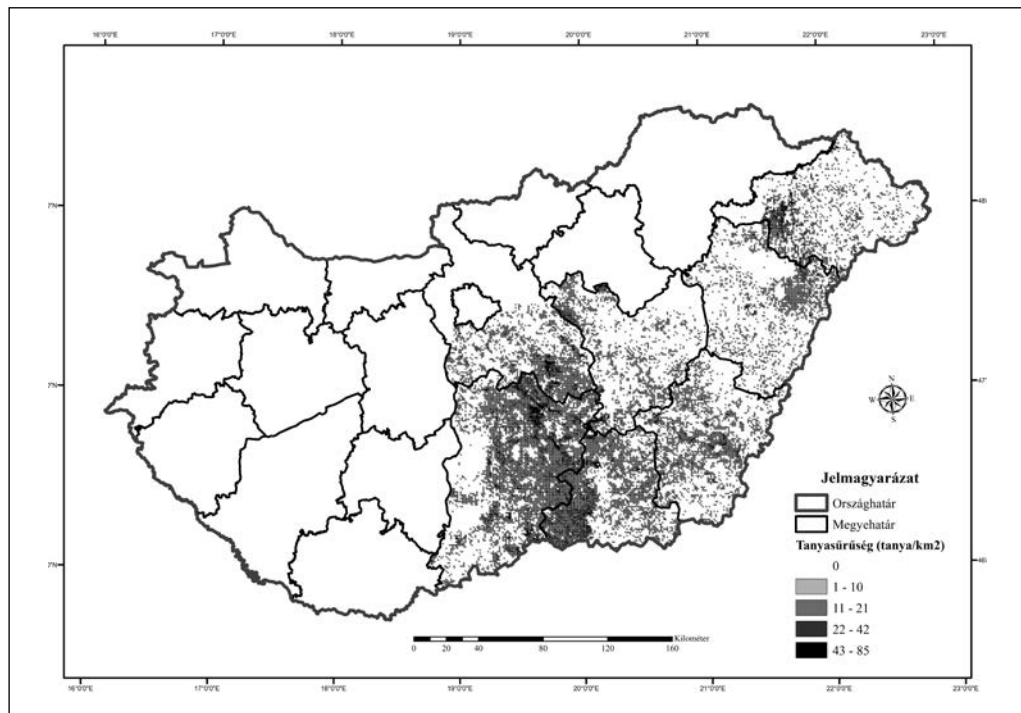
A 2. ábra alapján az Alföld leginkább tanyásodott területe a Homokhátság, Nyíregyháza, illetve Békéscsaba környéke. A három göcsterület igazodik a tanyás térségek három jellemző típusához: Kecskemét környéki szórványok, Békés megyére jellemző sortanyák, illetve Nyíregyháza térségében a bokortanyák világa (Romvári, 2017).

Vektoros térképi állományok felhasználásá-

val, valamint térinformatikai program alkalmazásával megvizsgáltuk, hogy a mintaterület (724 település) határain belül elhelyezkedő 91 806 tanya (2. ábra) közül hány szórvány található központi-, illetve egyéb belterület besorolású településrészen. A leválogatás eredménye szerint 1 674 tanya fekszik ilyen övezetben.

A következőkben a kérdőív egyes kérdéseire adott válaszok előzetes elemzését végeztük el a teljes mintán (94 644). Az eredmények ismertetését megelőzően meg kell jegyezni, hogy a felmérés során rögzített adatokból – azok bizonytalansága miatt – érdemi elemzéseket nem tudtunk végezni. Általánosságban elmondható, hogy az egyes tematikus csoportokban szereplő kérdésekre adott válaszok nagy adathiányt mutatnak. Az adatlapok feldolgozása során visszatérő probléma volt, hogy a válaszadó/kitöltő nem az előre meghatározott mértékegységet használta (pl.: méter helyett kilométer), így az eredmények értelmezhetősége korlátozott.

Amennyiben az anyatelepüléshez tartozó tanyák számát vizsgáljuk kijelenthető, hogy Kecskeméten (4765), Nyíregyházán (2965), Kiskunfélegyházán (2259), Lajosmizsén (1697), illetve Cegléden (1450) regisztrálták a legtöbb települési szórványt. Ugyanakkor azt is megállapítottuk, hogy a kutatási mintaterület nagyságától (724 település) eltérően a 2016. alföldi felmérés keretében „csak”

2. ábra

Felmért tanyák földrajzi megjelenése
(szerkesztette: Romvári Róbert)

675 település külterületén regisztráltak tanyákat.

Ahogy a tanulmány módszertani részében már jeleztük a kérdőív tartalmazott a tanya, illetve a természeti környezet kapcsolatára vonatkozó kérdéseket is. A következőkben néhányat ezek közül mutatunk be. Az alföldi tanyás térségek védett természeti állapotának bemutatása kapcsán elmondható, hogy számos nemzeti park, országosan védett és Natura 2000 terület színesíti és teszi értékessé, érdekessé a síkvidéki tájat. Az Agrárminisztérium által 2017. decemberben publikált adatok alapján, Magyarországon 10 Nemzeti Parkot, 171 Természetvédelmi Területet, 39 Természetvédelmi Körzetet, illetve 88 Természeti Értéket tartanak nyilván (Természetvédelmi adatok, 2018). A felsorolt kategóriák mindegyike megtalálható a kuta-

tási mintaterület határain belül is. A felmérés vizsgálta, hogy a tanya része-e Natura 2000 területnek. A válaszok alapján megállapítható, hogy a teljes minta csupán 1,1% fekszik ilyen területeken, azonban a rendelkezésünkre álló térképi állományok szerint a valóságban ezen érték háromszorosa tartozik Natura 2000 védelem alatt álló területhez. A „tanya része-e valamely természetvédelmi kategóriának” kérdésre adott válaszok alapján 597 Nemzeti Parki, 459 Természetvédelmi Területen, míg 393 tanya Tájvédelmi Körzet határain belül található. Ebből a szempontból 13 502 esetben hiányos az adatbázis. A térképi állományok alapján ezen adatok helyesen: 941, 85, 368. A válaszok alapján elmondható, sok tulajdonos nem tudja pontosan, hogy a tanyája területileg mely természetvédelmi kategóriába tartozik.

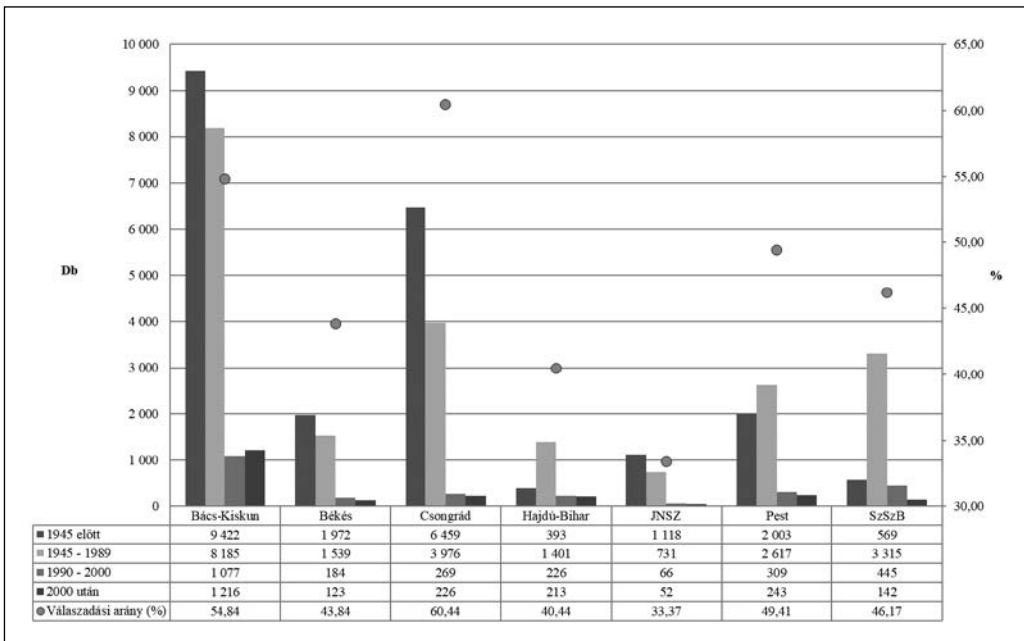
A felmért tanyák környezeti állapotával kapcsolatban – közel 80 ezer válasz alapján – elmondható, hogy az alföldi tanyavilág jelentős része – 80,5%-a – a mai napig őrzi a hagyományos építészeti jelleget. A tanyák további 10,3%-a a modern és régi stílusú épületeket ötvözi, míg 9,2%-uk túlnyomórészt új, modern épületegyüttesből áll.

A következő feldolgozott kérdés a felmért tanya lakóépületének építési éve volt. A kérdőív előzetesen négy lehetséges választ határozott meg: 1945 előtt, 1945-1989 között, 1990-2000 között, vagy 2000 után épült. Az adattal rendelkező tanyák (48 491) megyei szintű megoszlását a 3. ábra mutatja.

A 3. ábra alapján elmondható, hogy a felmért tanyák döntő hányada (90%) az 1989-es rendszerváltozását megelőzően épült. Érdekes, hogy az 1945 és 1989 között épült tanyák száma közel azonos (21 764) a második világháború végét megelőzően épült

ingatlanokéval (21 936). Ezen adat azért is érdekes, ugyanis az Alföldön az 1950-es években külterületi építési tilalmat vezettek be, mely tiltást csak 1986-ban oldották fel (Csatári, 2004). Duró (1990) szerint ezen szabályozás még a saját forrásból történő fejlesztés lehetőségétől is megfosztotta a külterületen élőket. Ónodi (1990) megállapítása alapján a tilalom a tanyákon folyó gazdálkodást is negatívan érintette. Dövényi (2003) véleménye szerint 1949 és 1960 között ötödével csökkent az Alföld külterületi népessége. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy a külterületi népességfogyás jelentős területi különbségeket mutatott (Beluszky, 1983). A tanyafelszámolás legnagyobb „vesztesei” egyértelműen a tiszántúli tanyák voltak, míg a Homokhátság tanyavilágát érintett legkevésbé a folyamat.

A tanyák hagyományos funkcióiban az elmúlt évtizedekben jelentős változások történtek. Szakirodalmi források alapján kijelenthető

Felmért tanyák lakóépületének építési év szerint megoszlása
(szerkesztette: Romvári Róbert)

3. ábra

(Csatári és Kiss, 2004; Kozma, 2011; Székely és Kotosz, 2018), hogy a korábbi hagyományos gazdálkodási szerepkör visszaszorult, a tanya típusai sokrétűbbé váltak – egyre több tanya foglalkozik vendéglátással, turizmussal, illetve az elmúlt évtizedekben a hobbityánák száma is növekedett. A tanya lakófunkciók szerinti megoszlását vizsgálva – 49 ezer válasz alapján – elmondható, hogy az ingatlanok közel 79%-a állandóan lakott. A lakatlan tanya aránya 12% körüli, azonban ezen szórványok jelentős része valamilyen gazdasági funkcióval rendelkezik. A vizsgált tanya 8,5%-a pedig hobbityaneként funkcionál.

A gazdálkodási funkciók tekintetében a felmért tanya (24 ezer válasz alapján) többsége, 58%-a kizárólag saját fogyasztásra termel, vagyis termékeit nem értékesíti. A gazdaságok 23%-a a saját fogyasztáson felüli felesleget értékesíti (a megtermelt termékek maximum 50%-át), míg a válaszadók 19%-a termel elsősorban értékesítési célból (a megtermelt termékek minimum 51%-át értékesíti).

A gazdálkodással foglalkozó tanya esetében – 38 ezer válasz alapján – a közvetlenül a tanyához tartozó földterület nagysága a tanya több mint 80%-ánál 1 ha, vagy az alatti. Ezen gazdaságok méretük alapján is megfelelnek a Tanyafejlesztési Programban alkalmazott, korábban már idézett „tanya-definíció” azon részének, mely szerint a tanya: *„a település külterületén fekvő, legfeljebb 1 hektár nagyságú olyan földrészlet, amelyhez a föld mellett növénytermesztés és állattenyésztés, továbbá az ezekkel kapcsolatos termékfeldolgozás és terméktárolás céljára létesített lakó- és gazdasági épület, illetve ilyen épülethozzáférés is tartozik”*. Az 1 hektárnál nagyobb földterületű, felmért gazdaságok (közel 8 ezer) a hivatkozott definíció *„olyan földrészlet, amely az ingatlan-nyilvántartásban tanyaként szerepel”* része alapján minősülnek tanyának.

A 2016. évi felmérés a tanya körüli művelt területek arányát is vizsgálta. A közel 61 ezer válasz alapján a tanya felénél több mint 80%

ez az arány, míg 27%-uk esetében a tanya területének kevesebb, mint egyötödén folyik művelés.

A felmérés keretében vizsgálták az adott tanya infrastrukturális helyzetét is. Rákérdeztek az ingatlan villamos árammal-, gázzal-, illetve ivóvízzel való ellátottságára. Az adatfeldolgozás során a felsorolt három kérdésre adott válaszokból indexértéket képeztük. Az összehasonlításba kizárólag azon tanyaakat vontuk be, melyek tulajdonosa mindhárom kérdésre „használható” választ adott – ezek száma 43 016. Az indexérték képzése során a következő logikát követtük:

villamos áram ellátás:

- a tanya vezetékes villamos árammal rendelkezik, közcélú hálózatra csatlakozik – 2 pont

- a tanya szigetüzemű villamos energia termelő berendezést használ – 1 pont

- a tanyán nem megoldott a villamos áramhoz való hozzáférés – 0 pont

gáz ellátás:

- a tanyára be van kötve a gáz – 2 pont

- a tanyán PB gáz érhető el – 1 pont

- a tanyán nem megoldott a gázhoz való hozzáférés – 0 pont

ivóvíz ellátás:

- a tanya vezetékes ivóvízzel ellátott – 2 pont

- a tanya fúrt kútból oldja meg az ivóvíz-ellátást – 1 pont

- a tanyán vízminőségi problémák vannak – 0 pont

Miután a bemutatott pontozási logika szerint sorba rendeztük a tanyaakat, három kategóriát határoztunk meg: 1. Kedvezőtlen infrastrukturális adottságú tanya (0-1 érték), 2. Átlagos infrastrukturális adottságú tanya (2-4 érték), 3. Kedvező infrastrukturális adottságú tanya (5-6 érték). Megyei bontásban a 4. táblázatban bemutatott eredményeket kaptuk.

4. táblázat

Felmért tanyák infrastrukturális adottságai (szerkesztette: Romvári Róbert)

Megye	Vizsgálatba vont tanyák száma (db)	Kedvezőtlen állapot		Átlagos állapot		Kedvező állapot	
		db	%	db	%	db	%
Bács-Kiskun	17 943	432	2,41	12 977	72,32	4 534	25,27
Békés	3 497	37	1,06	2 172	62,11	1 288	36,83
Csongrád	8 443	1 349	15,98	5 215	61,77	1 879	22,26
Hajdú-Bihar	2 323	61	2,63	1 626	70,00	636	27,38
Jász-Nagykun-Szolnok	1 526	59	3,87	1 066	69,86	401	26,28
Pest	4 900	65	1,33	3 751	76,55	1 084	22,12
Szabolcs-Szatmár-Bereg	4 384	23	0,52	1 269	28,95	3 092	70,53
Összesen	43 016	2 026	4,71	28 076	65,27	12 914	30,02

forrás: Agrárminisztérium, Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft.

A 4. táblázat adatai alapján kijelenthető, hogy a tanyák 4,7%-a tekinthető kedvezőtlen, 65,3%-a átlagos, míg 30%-a kedvező infrastrukturális adottságúnak. Az egyes kategóriák megyei szintű megoszlásában, azonban jelentős eltéréseket regisztráltunk (a 4. táblázatban vastagon szedve):

- míg a kedvezőtlen helyzetben lévő ingatlanok aránya átlagosan 0,5 és 4 százalékpont között mozgott, addig Csongrád megyében ezen érték 16%;

- az átlagos adottságú tanyák megyei átlagértékei 61 és 76 százalék között változtak, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében ezzel szemben 29 értéket mértünk;

- a kedvező helyzetben lévő kategória átlagértékei 22 és 37 százalékpont közöttiek. Ettől Szabolcs-Szatmár-Bereg megye tanyái tértek el jelentősen, ahol 70,5 eredményt kaptunk.

Összességében elmondható, hogy a vizsgált minta 93%-án a villamos áramhoz való hozzájutás közcélú hálózatra történő csatlakozással oldódik meg. A vizsgálatba vont tanyák 22%-a bekötött gázzal, míg 26%-a vezetékes vízellátással rendelkezik.

A tanyák telefonellátottságát vizsgálva –

megközelítőleg 41 ezres elemszám alapján – kijelenthető, hogy a tanyák 5%-a rendelkezik vezetékes telefontal, továbbá a válaszadók 69%-nak van mobil telefonja. A mobiltelefonnal, illetve vezetékes telefontal sem rendelkezők aránya 17%. Az internet-ellátottságot vizsgálva az országos átlaghoz képest nagy eltérések mutatkoznak. A KSH 2016-os adatai alapján hazánkban a háztartások közel 80%-a rendelkezik internet hozzáféréssel, ez az arány a tanyák esetében – egyharmados válaszadási arány alapján – 37%.

További lehetséges kutatási irányok

A szerzők véleménye szerint a felmérés során épített adatbázisban tárolt adatokat a jövőben pontosítani, kiegészíteni szükséges. Érdemesnek tartanánk mintaprogram jelleggel terepi kutatásokat szervezni, melyek keretében a tanyákra vonatkozó általános adatokat a helyszínen lehetne ellenőrizni. A Budapest Főváros Kormányhivatalától beszerzett ortofotók térinformatikai feldolgozásával a tanyák földrajzi elhelyezkedé-

sét ábrázoló térképek tovább pontosíthatók. Teljeskörű adatbázis rendelkezésre állása esetén pedig úgy gondoljuk, hogy a tanyák általános jellemzői alapján a jelenleg érvényben lévő tanyatipizálás megújítható. Végül hasznosnak tartanánk a térségi és/vagy megyei szintű tanyafelmérések, mint pályázható célok visszakerülését a következő évek Tanyafejlesztési Program pályázati kiírásaiba. Utóbbi lépéssel a tanya térségekben bekövetkező változások folyamatosan ellenőrizhetővé, nyomon követhetővé válnának.

Irodalomjegyzék

Becsei J. (2016): A tanya revitalizációjának mai lehetőségei. In: Sikos T. T. és Tiner T. (szerk.): Tájak, régiók, települések térben és időben, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, pp. 19-30.

Beluszky P. (1983): A tanyaátalakulás jellemző folyamatai az elmúlt évtizedekben. In: Dövényi Z és Tóth J (szerk.): Társadalmi-gazdasági változások és településstruktúrák fejlődése, Békéscsaba, pp. 81-96.

Czene Zs. és Jávor K. (2006): A tanyák: XXI. századi végváraink, Helyzetkép a homokhátsági tanyákról, A Falu 21, Agroinform Kiadóház, Budapest, pp. 13-25.

Csatári B. (2004): A tanya, mint „rendszer” In: Tanyai kaleidoszkóp, Kecskemét, pp. 6-18.

Csatári B. és Kiss A. (szerk.) (2004): Tanyai kaleidoszkóp, a 2002-2003. évi tanyakollégium munkájának eredményei, MTA, RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét

Dobai R. és mtsai (2018): A magyar tanyák és a Tanyafejlesztési Program 2011-2016, Budapest: Földművelésügyi Minisztérium, 90 p.

Dövényi Z. (2003): Településrendszer. In: Perczel Gy. (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, pp. 519-562.

Duró A. (1990): A tanya és a zárt település kapcsolata – társadalomföldrajzi megköze-

lítésben, Tér és Társadalom 4. évfolyam, pp 63-85.

Font E. (2006): Múlt vagy jövő?, A Falu, Agroinform Kiadóház, Budapest, pp. 111-118.

Kozma Á. (2011): A tanya problematikája külföldiek termőföldtulajdon szerzésével kapcsolatban, In: Jogelméleti Szemle, Journal of Legal Theory

Romvári R. (2017): Változások a tanyák szerepében, A Falu 32 (2), Budapest, pp. 67-76.

Szabó Sz. (2010): A CLC2000 és CLC50 adatbázisok összehasonlítása tájmetriai módszerekkel, Tájökológiai Lapok 8 (1), pp. 13-23.

Székely A. és Kotosz B. (2018): Kognitív térkép a dél-alföldi tanyák jövőjéről Területi statisztika, 58 (3), pp. 225-249.

Ónodi G. (1990): Tanyák a törvények márkában, Számadás, pp. 18.

Földművelésügyi Minisztérium (2018): Természetvédelmi adatok, Budapest, pp. 91.

Kiskunmajsai Többcélú Kistérségi Társulás (2011): Kiskunmajsai Kistérségi Tanyafejlesztési Program, pp. 71.

KSH - Magyarország 2016 kiadvány – www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2016.pdf (utoljára megtekintve: 2018. július 5.)

KSH – Módszertani dokumentáció (2018): – http://www.ksh.hu/apps/meta.objektum?p_lang=HU&p_menu_id=220&p_ot_id=200&p_obj_id=2325&p_session_id=46890360 (utoljára megtekintve: 2018. július 3.)

Jogszabályok, fejlesztéspolitikai dokumentumok:

2013. évi CXXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról

A Magyar Országgyűlés 49/2009. (V. 27.) számú határozata

Magyarország Vidékfejlesztési Program 2014-2020, pp. 154.

Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió, 2013, pp 295.

Tanyás települések és tanya- gondnoki szolgálatok az Alföldön

Duró Annamária

A szociális gondoskodás magyarországi rendszerének van egy olyan sajátos, alternatív eleme, amelynek elnevezésében nem egy sérülékeny társadalmi csoport, egy különös törődést igénylő korosztály, vagy egy problémát jelentő nehéz élethelyzet jelenik meg, hanem két településtípus. A falugondnokok az aprófalvakban, a tanyagondnokok pedig a tanyás, vagy külterületi lakott hellyel rendelkező településeken gyakorolják segítő hivatásukat. Feladatuk ugyanaz, csak a településkörnyezet más: járművükkel kapcsolatot teremtenek a lakóhelyen túli világgal. Akár embereket visznek, akár szolgáltatásokat hoznak, lehetővé teszik közösségük helyhez kötött tagjai számára azt, hogy bekapcsolódjanak a mindennapi élet vérkeringésébe.

Tanulmányomnak a Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok és Pest megyében dolgozó tanyagondnokok a főszereplői. Mielőtt azonban az alföldi jellegzetességekről szólnék, szeretném megrajzolni munkájuk térbeli kereteit, és megmutatni azokat az értékeket, amelyek egyedivé teszik ezt a civil kezdeményezésből szociálpolitikai gyakorlattá vált elképzelést. Számomra ez különleges lehetőség arra, hogy összekapcsoljam azokat a felismeréseket, amelyekre a szegedi táj tanyáit járva a társadalomföldrajz művelőjeként jutottam, azokkal a tapasztalatokkal,

amelyeket a falugondnoki alapképzés egyik előadójaként szereztem.

A tanyai életmód térbelisége

Tanya... Sokan és sokféle szaktudomány nézőpontjából próbálták már megfejteni az alföldi tanya titkát, ám az mindmáig a rejtélyek, az ellentmondások és a végletek világa maradt. Ez a szó mai is ellentétes asszociációkat kelt: van, akinek a magány, az elszigeteltség és a távolság jut eszébe róla, míg más a szabadságra, az önállóságra vagy a természet közelségére gondol először. A tanyavilág arcai közül mindenki azt véli jellemzőnek, amit maga személyesen megismert. Ha itthonról szemléljük, sajátosan magyarnak tartott jellegzetességei tűnnek szemünkbe, ha viszont nemzetközi összehasonlító vizsgálatok tükrében tekintünk rá, kiderül, hogy a szórványtelepüléseknek Európa, sőt a világ más tájain is vannak hasonló példái.

Az vitán felül áll, hogy a tanya eredetileg a mezőgazdaság településformája, így a falusi világ része, falvaink alaprajzi típusait tekintve pedig a szórványok közé tartozik. A kulcskérdés az, hogyan értelmezzük a zárt településhez való viszonyát. A tanya fogalmának meghatározásához engem a táj és az ember nézőpontjának összekapcsolása vezetett el,

a tanyai életmód térbeliségének megrajzolásához pedig olyan modellek kínáltak értelmezési keretet, amelyeket külföldi kutatók alkottak meg. Ebben a megközelítésben a tanya a határban álló lakóház, a gazdasági épületek csoportja és a hozzájuk tartozó földterület együttesét jelenti, amelyek összessége térben elkülönül a zárt településtől, ám társadalmi értelemben hozzátartozik ahhoz. A *szétszóródva összetartozás* éppúgy jellemző az anyatelepülésekre, amelyek önmagukból a tanyarendszert megteremtették, mint az utódtelepülésnek számító tanyaközségekre, amelyek a szórványok összesűrűsödése útján jöttek létre.

Tanyás települések a történeti időben.

A tanya és a zárt település időben és térben változó kapcsolatát a maga történetiségében és egy tetszőleges időpillanatot kiemelve egyaránt vizsgálhatjuk attól függően, hogy *filmet* vagy *fotót* szeretnénk-e készíteni. A folyamatlemzéshez Albert Demangeon 1927-ben készült szórványtipológiájához kell visszanyúlnunk, amelyre Hofer Tamás hívta fel a hazai kutatók figyelmét. (Hofer, 1980) Eszerint a magyar tanya egyedi jellegzetessége az, hogy lakói nem pionírokként vették birtokba a mezőgazdasági földterületet, hanem már meglévő zárt településekből költöztek ki a határba.

Az alföldi mezővárosokat, amelyek dunántúli, erdélyi és felvidéki sorstársaikhoz hasonlóan a középkori Magyarország kiváltságolt települései közé tartoztak, a faluhálózat 15-17. századi pusztulása tette a népességkoncentráció központjaivá. Megnövekedett határukat nem illesztették bele a jobbágytelki rendszerbe, hanem az állattartás szolgálatába állították. A ménesek, gulyák és juhnyájuk – közösen fogadott pásztorok keze alatt – kora tavasztól késő őszig a pusztának nevezett külső legelőt járták, jószágai téli ellátásáról azonban minden gazdának egyénileg kellett gondoskodnia a kaszálóján. Ezek a *szállásnak, mezei kertnek*

vagy *teleknek* is mondott magánbirtokok lettek a tanyásodás kiindulópontjai.

A mezőgazdasági földterület új meghódítását a külterületen élők lélekszámának növekedése és a tanyák szerepkörének bővülése kísérte, ami az anyatelepüléstől való fokozatos távoldáshoz vezetett. Ennek az útnak – Erdei Ferenc kifejezéseivel élve (Erdei, 1942) – a mezőgazdasági munkák idején használt *még nem lakott tanyák*, a belterületi ház és a tanya nemzedeki váltására épülő *kisgazdatanyák*, és az anyavárostól lakóhelyi értelemben elszakadt *szórványtanyák* jelentették az állomásait. Mivel a településszóródás mértékét és ütemét a helyi sajátosságok határozták meg, különböző fejlettségi szinten álló tanyavidékek gazdag változatossága jellemezte az Alföldet. Míg a Duna-Tisza közti homokon, a művelési ágak harmóniájára épülő kertkultúrák tanyák világában korán megindult az állandó kiköltözés, a Tiszántúl állattenyésztésre és gabonatermesztésre specializálódott szántóföldi tanyáinak területén szorosabb maradt mezőváros és tanyavilága kapcsolata. (Balogh, 1965)

A tanyai életformát a mezőgazdasági földterület közelsége tette vonzóvá, ám a zárt település közösségétől való térbeli távolság az élet többi területén inkább hátránynak bizonyult. A civilizáció javainak hiánya akkor kezdett igazán nyomasztóvá válni, amikor mind többeknek lett állandó és egyetlen lakóhelye a tanya. Az ellátatlanság leküzdésére két út kínálkozott: a társadalmasulás, ami a kinn élők összefogását jelentette a számukra fontos intézmények határba telepítéséért, és a politika programja, a községesítés, ami épp ellenkezőleg: a tanyaik falvakba költöztetését szorgalmazta. Határbeli templomok, iskolák, boltok, vasútállomások közelében több helyen megindult a tanyák összesűrűsödése, ami egyes határrészek községi önállósulásához is vezethetett. A 20. századi tanyaközségek többsége azonban a tsz-szervezéssel összekapcsolat közigazgatási reformnak köszönheti létét. (Belényi, 1998)

Ebben a kettős szorításban megtört a tanyásodás évszázados lendülete: a kirajzás helyett az elvándorlás és a formálódó faluközpontokba való beköltözés lett a népességmozgás fő iránya, ami a külterületen élők lélekszámának soha nem látott mértékű megfogyatkozásához vezetett: 1949-1990 között 1,1 millióról (33,0 százalék) alig 200 ezerre (6,4 százalék) csökkent az alföldi megyék tanyai lakosainak száma és aránya. (Becsei, 1995) Különösen drámai volt a Tiszántúl feketeföldi területeinek vesztesége; a homoki tanyák jobban tudtak alkalmazkodni a megváltozott feltételekhez.

A kijelölt tanyaközpontok a hozzájuk rendelt tanyavilág pusztulása árán formálódtak faluközpontokká, méghozzá úgy, hogy a belső népesség-átcsoportosulást, amelynek a külterületi építési tilalom volt a leghatékonyabb eszköze, az összlakosság állandó fogyása kísérte. Am ahogyan az alföldi mezővárosok határa sem egyik napról a másikra népesült be annak idején, a tanyaközségek külterületéről való visszavonulásnak is megvannak a maga állomásai. A szegedi földön önállósult Szatymaz, Zákányszék és Mórahalom példája azt mutatja, hogy azok a *kinn élők*, akik házat építettek a belterületen, előbb rendszerint a *kintről bejárók*, majd a *bentről kijárók* kettős életvitelét folytatták, mielőtt a faluba költözve *benn élökké* lettek volna. (Duró, 2000)

Nagyüzemi mezőgazdaság és tanyás gazdaság látszólag összeegyeztethetetlen fogalmak, a valóságban mégis sikerült kialakítani az együttélés formáit, sőt, éppen a tsz-ek voltak azok, amelyek – munkalehetőségekkel, terményfelvásárlással, útépítéssel és a tanyavillamosítási program támogatásával – hozzájárultak a maradás feltételeinek megteremtéséhez. A föld magántulajdona megszűnt ugyan, a magánhasználat lehetősége azonban megmaradt; a fél-egy holdnyi tanyaföldön kívül még háztájit is művelő tsz-tagok és a községben is a „saját” földjükön gazdálkodó szakszövetkezeti tagok továbbra is ennek előnyét élvezhették.

A földosztás, a kollektivizálás, majd az agrárprivatizáció egy nemzedék életében háromszor is átalakította a tanyás gazdálkodás alapjait, azok a változások azonban, amelyek a településhálózatban végbementek, többé nem fordíthatók vissza: ma már a tanyaközségek határozzák meg a tanyai életforma térbeli kereteit. Az a közel 300.000 ember, aki a 2011-es népszámlálás adatai szerint tanyán él, jórészt e településtípus lakója.

Tanyás települések a földrajzi térben.

A tanya és a zárt település pillanatnyi kapcsolatát feltáró struktúraelemzéshez a társadalmi csoportok térbeli mozgását vizsgáló szociálgeográfia szemlélete és módszere nyújt segítséget. (Berényi, 1983) Az ún. müncheni iskola képviselői szerint az emberi lét teljessége hét társadalmi alapfunkcióra osztható, amelyeket a településkörnyezet meghatározott pontjain élhetnek meg a helyi társadalom tagjai. A lakás, a munka, az ellátás, a képzés, a pihenés, a közlekedés-kommunikáció és a közösségben élés szerepköreinek ily módon megvannak a maguk sajátos térkapcsolatai, amelyek földrajzi nézőpontból is elemezhetők, és társadalmi jellegzetességeik is vannak.

A tanyás településeknek ebben a megközelítésben az a sajátossága, hogy településkörnyezetük megosztott: zárt belterületre és szórvány jellegű külterületre tagolódik. A két településrész között maguk a helybeliek teremtenek kapcsolatot azzal, hogy mindennapi életvitelük során a *kinn élők* is felkeresik a belterületet, és a *benn élők* is a határt.

A 21. századi tanyás városok döntő többsége az egykori mezővárosok mai utóda, jelenlegi közigazgatási területük azonban csak a legritkább esetben azonos történeti településhatárukkal; tanyás határrészeik a községgé alakítások következtében részben vagy teljes egészében új települések külterületeivé lettek. 1950-1952 között erre a sorsa jutott a két nagy homoki tanyás város is, de míg Szeged a kilenc tanyaközség elszakadásával elveszítette Alsó- és Felsőtanya területét, Kecskemétnek

az új városhatáron belül is maradtak tanyái. Hódmezővásárhely viszont Mártély, Szék-kutas és Kardoskút születése után is a legnagyobb területű vidéki városunk.

A tanyaközségek településfejlődésének útját alapvetően meghatározza az, hogy mikor és mely anyatelepülés határából jöttek létre. Öttömöst (1908) például az indította el ezen az úton, hogy Horgos távol esett tőle, Tompát (1922), Kelebiát (1924) és Csikériát (1929) pedig a trianoni határok szakították el Szabadkától. A 20. században született tanyaközségek többsége az 1949-es közigazgatási reformnak köszönheti létét, Bugacpusztaháza (1989) példája azonban azt mutatja, hogy 1949 után sem zárult le a községi önállósulás folyamata.

A tanyaiak, akár város, akár község határában élnek, a helyi társadalom egy területi csoportját alkotják, akiket az különböztet meg a település többi lakójától, hogy a külterületen van az állandó otthonuk, az egyes társadalmi alapfunkciók gyakorlásakor tehát innen mérik a távolságokat.

Útjuk leginkább a belterületre vagy valamely más zárt településre vezet, mert a mai tanyás határrészekre szinte a teljes intézményhiány jellemző. 1949-1990 között az ellátás és a képzés szerepköreit a formálódó faluközpontok vették át, a tanyavillamosítási programot és a tsz-ek útépitéseit kivéve elmaradtak a szükséges infrastrukturális fejlesztések, sőt, a külterületi építési tilalom miatt még a lakókörnyezetet sem lehetett hozzáigazítani a megváltozott emberi igényekhez. A tsz-ek felszámolásával aztán a munka térkapcsolatai is megváltoztak, a határbeli kisbaltok bezárása után pedig szinte csak közösségi terek maradtak, mint a Pipagyújtó csárda Bócsa külterületén, az idősek klubja Öttömös petróci határrészében, az egyik tanyai iskola épületében működő óvoda Rószken, vagy az újjászületett sóshalmi olvasóköri Székkutatason.

Azok a zárt tanyai közösségek, amelyek tagjai szemében a betelepülők első nemzedéke csak *sönkinek*, s helyben született gyer-

mekei is *gyüöttmöntnek* számítottak (Szabó, 1993. 191.), a rendszerváltás után kinyíltak. A tősgyökeresek mellett, akik körében nemzedékről nemzedékre öröklődött a tanya s vele egy életforma, olyan új társadalmi csoportok képviselői is megjelentek itt állandó lakosként, akiket már nem a föld, hanem a természet közelsége, az olcsóbb megélhetés reménye, a közösség elől való elrejtőzés vágya vagy éppen a befektetés lehetősége vonz. A külföldiek megjelenésével és a falusi-tanyai turizmus terjedésével az addig leginkább a gazdálkodás színtereként vagy hobbi célra használt időszakosan lakott tanyák szerepköre is bővült.

Életminőségünket alapvetően meghatározza, hogy lakóhelyünkről kiindulva mekkora utat kell megtennünk az egyes társadalmi alapfunkciók gyakorlása érdekében, és hogy saját erőnkből egyáltalán képesek vagyunk-e erre. Az intézményhiányból fakadó, kilométerekben kifejezhető települési hátrányok a mai tanyai életmód velejárói, a távolságokat azonban azok érzik meg igazán, akiket ráadásul még társadalmi hátrányok is sújtanak: akiket helyhez köt a szegénység, a munkanélküliség, az öregség, a betegség vagy egyszerűen a magány. A tanyagondnokok elsősorban nekik tudnak segíteni azzal, hogy közelebb hozzák hozzájuk és személyükkel ismerőssé teszik számukra a lakóhelyen túli világot.

„A vidékfejlesztés szelíd módszere”

A falugondnoki mozgalomnak megvan a maga egyedi és megismételhetetlen hazai története. Ebben kulcsszerepet játszott egy településtervező szakember, Kemény Bertalan, aki külső szemmel meglátott egy olyan értéket, amit a nehéz időkben is boldoguló falvak lakói szinte természetesnek vettek. Kellott hozzá a rendszerváltás adta különleges lehetőség, amikor megnyílt az út az új megoldások előtt, és szükség volt a civil kezdeményezés és a kormányzati aka-

rat összhangjára, ami végül az elgondolás intézményesüléséhez vezetett.

A probléma. A kezdetek a létező szocializmus településpolitikájáig nyúlnak vissza. A redisztributív elosztás rendszerében minden város és falu attól függően részesedett a központi fejlesztési forrásokból, hogy milyen helyet foglalt el a településhierarchiában. E rendszer kedvezményezettjei a főváros és a megyeszékhelyek, áldozatai pedig az aprófalvak és a tanyák voltak. A kistelepülések lakóit a „*Minél nagyobb, annál jobb!*” szellemében végrehajtott intézmény-összevonások érintették legérzékenyebben, a külterületen élőket pedig még az építési tilalom is sújtotta. A megszorítások következtében tömegek hagyták el lakóhelyüket, de a helyi társadalmak is mély sebeket kaptak: míg a távozók biztonságot adó közösségeiket, a maradók jórészt a vállalkozó szellemű fiatalabb generációk tagjait veszítették el.

A megoldás. Kemény Bertalan az 1980-as évek elején szembesült az elnéptelenedő somogyi falvak problémájával. Településtervezőként az volt a feladata, hogy adatokat gyűjtsön a fejlesztési források „célszerű” elosztásának megalapozásához, ám ő – statisztikák tanulmányozása helyett a helybeliekkel való beszélgetés módszerét választva – azt próbálta kideríteni, hogy mi a titka a megmaradásnak. Különleges történeteket hallott nem mindennapi emberekről, akikkel azután személyesen is találkozott.

„Megkerestem Kubik Gyurit Hács községben – idézte fel egyik előadásában –, *akiről azt mondták, hogy bár községi párttitkár, de jó ember és mindent megtesz a faluért. S valóban egy olyan emberrel ismerkedtem meg, aki számára a saját kényelménél, a pénzkeresetnél, a passziójánál többet jelentett a faluja. Nem is tudom, hogy volt-e családjá, mintha egyedül lett volna mindig; talán éppen a reménytelen egyedülvalóságából kifolyólag számára legfontosabb az volt, hogy az a kis falu, ahol született, meg is maradjon. Merthogy ő azt olvasta az 1971-es Országos Településhálózat Fej-*

lesztési Koncepcióban, hogy Hács község szerepkör nélküli falu, amely hosszabb távon megszűnik. Akkor elhatározta, hogy ezt nem engedi. Vannak ilyen pisztráng természetű emberek, akik mindig az árral szemben úsznak a forrásvidék felé a tiszta vizet keresve. Nem tudnak belenyugodni abba, hogy mindig lejjebb és lejjebb sodródjanak. Kubik Gyuri ilyen ember volt.” (Kemény, 2003. 2.)

E példák nyomán született meg benne a megoldás: „*Kell egy ember, aki felvállalja a falut*”. Hogyan lehetne ezeknek az embereknek a példáját intézményesíteni? – gondolkodott tovább. Töprengéseivel szellemi társakra talált azokban a budapesti építészekben, tanároknakban, népművelőkben, akik választott hivatásuk keretei között szintén tenni akartak a faluért. Együtt alapították meg 1989-ben a Falufejlesztési Társaságot, amely kezdetben egy pesti sörözőben tartotta összejöveteleit. Emlékezetes beszélgetések és nagy találkozások színtere volt ez a söröző, de pályázatokat is nyert és különböző programokat is segített a Társaság. Ebben a körben kristályosodott ki a falugondnoki szolgálatok működésének alapelve: „*Egy ember, aki egy kisbusszal mindent megold*”.

A megvalósítás. Az első 24 falugondnoki kisbusz – az akkori megyei tanácselnök támogatásával – Borsod-Abaúj-Zemplén megyében indult útjára 1990-ben, s ma közel 1.500 hasonló szolgálat működik szerte az országban.

A Népjóléti Minisztérium ebben az időben kereste a megoldást a kistelepülések szociális ellátásának biztosítására. Elképzelésükbe beillesztett a falugondnoki szolgálatok gondolata és Szanyi Éva közbenjárására modellkísérletként támogatták a programot. Ezzel nemcsak újabb – immár dunántúli – aprófalvak léptek be a falugondnokos települések körébe, hanem a működési feltételek és a jogi keretek kidolgozásra is lehetőség nyílt. Az 1990-es évek közepén vetődött fel az a gondolat, hogy érdemes lenne ezt az aprófalvak megőrzésére kidolgozott rendszert a tanyavidékekre is kiterjeszteni. Ennek feltételeit egy újabb

modellkísérlet teremtette meg, melynek eredményeképpen 1997-től tanyagondnoki szolgálatok bevezetésére is lehetett pályázni. Ekkor csatlakoztak az alföldi megyék tanyás települései.

Bár a hálózat bővítésének vannak még belső tartalékai, határon túli közösségek is indítottak hasonló szolgálatot. A falugondnokság romániai története az erdélyi Szentgericén vette kezdetét 2002-ben, a szerbiai pedig a vajdasági Kispiacon 2010-ben.

Törvényi keretek. A falu- és tanyagondnokság a kistelepülések szociális alapellátásának alternatívjaként épült be a szociális gondoskodás rendszerébe. A szolgálatok elindításának és működtetésének feltételeit, valamint a falu- és tanyagondnokok feladatait, képzési és továbbképzési kötelezettségeit részletesen szabályozza a Szociális Törvény. És támogatást is ad: gépkocsibeszerzési pályázatok, 1998 óta pedig állami normatíva is segíti a fenntartó helyi önkormányzatokat.

Falugondnoki szolgálatot a 600 főnél kisebb lélekszámú települések indíthatnak, tanyagondnoka pedig azoknak a városoknak és községeknek lehet, amelyeknek 70-400 főnyi külterületi lakosuk van. (A törvény mindkét településtípust tágabban értelmezi, mint a településtudomány: az aprófalvak lélekszámhatarát 500 főnél magasabban állapítja meg, és eredetétől függetlenül tanyának tekint minden külterületi lakott helyet.) Ha együttes lélekszámuk a 600-at nem haladja meg, egy falugondnok több aprófalú lakóit is elláthatja, a 400 főnél népesebb külterülettel rendelkező tanyás településeken pedig több tanyagondnok is teljesíthet szolgálatot, körzeteik határait azonban pontosan meg kell húzni.

A falu- és tanyagondnokok, mint személyes gondoskodást nyújtó segítők, járművel a szociális alapellátás térkapcsolatait erősítik. Feladataik közül, amelyeket a helybeliekkel kialakított személyes segítő kapcsolatok keretében teljesítenek, az ebédszállítás, a bevásárlás, a házi segítségnyújtás támogatása, az

egészségügyi ellátáshoz való hozzájárás megkönnyítése, a gyermekszállítás és a közösségi információk közvetítése emelkedik ki, egyéb feladataik pedig, amelyek közösségi segítő kapcsolatokat jelentenek, a művelődési, sport és szabadidős rendezvények szervezésében való közreműködést és a hivatali ügyintézés segítségét foglalják magukban. Ezek azonban csak a keretek; azt, hogy kit vagy mit, mikor és hová vigyen a kisbusz, mindenütt a szolgálat szakai programjában rögzített helyi igények, szükségletek és lehetőségek határozzák meg.

A falugondnokság nem szerepel a magyarországi szakmák hivatalos jegyzékében; az állandó munkavégzésre jogosító tanúsítványt az akkreditált felnőttképző intézményként nyilvántartott, területileg illetékes falugondnoki egyesület alapképzésének elvégzésével lehet elnyerni. Ennek programját szakértők bevonásával a Magyar Tanya- és Falugondnoki Szövetség dolgozta ki, a képzések szervezése és a tanúsítványok kiadása pedig a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság feladata. A 260 órás alaptanfolyam bentlakásos képzésből és szakmai gyakorlatokból áll, s a választott hivatás jellegének megfelelően sokféle ismeretet ad. Ezt a tudást azonban időről időre frissíteni és bővíteni kell, a szociális szolgáltatást végzők továbbképzési kötelezettsége ezért a falu- és tanyagondnokokra is vonatkozik.

Civil értékek. Azon túl, hogy a falu- és tanyagondnokoknak megvannak a maguk területi alapon szerveződött egyesületei, a szolgálatok őrzik azokat a civil értékeket is, amelyeket Kemény Bertalan annak idején elgondolt, s amelyek ma a szociális szféra saját szereplőivé teszik őket. Tanyagondnoki interjúk ideillő részletei segítenek értelmezni ezeket az értékeket. (*Duró, 2005*)

Hivatásos, ám szociális értelemben nem szakképzett segítők, akiknek helyismeretük ad erőt: egy falu- vagy tanyagondnok csak saját településén az, aki. Mivel ugyanabban a környezetben élnek és ugyanazokat az értéke-

ket követik, mint a gondjaikra bízott emberek, könnyen utat találnak hozzájuk.

„Aszongya, emléksző, fiam, mikó még gyüttél szántani? Mer mikó a tsz-be dógoztam, én szántottam a kertjeiket fő mög vetöttem be krumplival. Möglát, hogy én mögyök: Hú, de jó, de rég láttalak, emléksző, hogy vót, mög így mög úgy. Mint aki ezer év óta mán mögy ez a kapcsolat. Ebbü könnyü indúni. Úgy idegön helyre odamönni, akit tudtad, hogy kicsoda, de semmi más kapcsolatot nem vót vele...” (i.m. 360.)

Ezt a helybeliekhez fűződő különleges kapcsolatot csak úgy építhetik tovább, ha közvetlenül azok választják meg őket, akikért majd dolgozni fognak. Ideális esetben tehát nem a polgármester vagy a képviselőtestület határoz a legalkalmasabb pályázó személyéről, hanem a falugyűlés; vagy ahogy a régiek mondanák: *a falu füstje alatt születik meg a döntés.*

„Annak idején ezt pályázat útján löhetött elnyerni ezt a falugondnoki állást. Vótunk itt a községbe öt pályázó. Öt pályázó vót, és falugyűlés vót és ott a falugyűlésön több személy is főszóalt – ugye, mink ott hátul lapítottunk –, hogy nincs itten mit beszélni, itt az Istvának köll a falugondnoknak lönni. Oszt az nagy önbizalmat adott, hogy így ennyire mellém álltak. Mer egyértelműen a többi nevit még csak mög se említették...” (i.m. 363.)

Az „az ember a kisbusszal” részekre szabdaltnak világunkban ma is a specializáció elvével elmentésen működik: mindig az egész embert, az egész közösséget látja. Így olyan rejtett összefüggések is feltáruznak előtte, amit más, egy-egy részterületre figyelő szakember esetleg nem vesz észre.

„Mer vót olyan, hogy a Jolánka néniné, kint arra messzi... Én láttam, hogy nem olyan jó az öregasszony, nem olyan jó passzba van. A beszédjírú is észre lehet vönni. Szinte látom, mondom, Jolánka néni, nem jó van. Mérjük mög a vérnymást! Mögmérom a vérnymást, 190-200. No oszt ugye akk szótam a doktor úrnak, ki is jött hozzá.” (i.m. 362.)

A falu- és tanyagondnokok a kézzelfogható segítség mellett érzelmi támaszt is nyújtanak

a gondjaikra bízott embereknek. Azzal pedig, hogy nemcsak elszállítják, hanem el is kísérik őket az ügyintézés különböző színtereire, biztosságot tesz a távoli és sokszor idegen világot. Ezzel a szociális munka gondoskodó jellegét erősítik.

„Ha van nekik egy kis születésnapjuk, most ennek a Boriska néninek is vót, és vittem a bonbont meg a virágot, az úgy sírt, mer senki nem emlékezett meg.” (i.m. 361.)

E hivatás képviselői nemcsak az általuk fölkeresett emberek arcáról és mozdulataiból tudnak olvasni, hanem a faluban vagy a határban észrevett legapróbb jelekből is. Közösségi feladataik közé tartozik az is, hogy a helybeliek fizikai jóléte és lelki egészsége érdekében csökkentsék a fölmerülő feszültségeket és segítsenek megoldani a rendkívüli helyzeteket.

„...az a gond, hogy itt – úgy szoktam mondani – száz százra nem lehet főzni, hát hol nem. Oszt hol zsíros vót, hol kevés vót a tészta, hol nem vót zsíros, hol ez vót a probléma, hol az. Egyszer odajöttek hozzám, hogy te jársz hozzánk, te vagy a falugondnok, hogy intézködjek mán bent. Jobb kaját, mer ez nem jó. Bementem a polgármesterhez meg a jegyzőhöz, oszt akkó lett testületi ülés, be lett hívatva a konyha meg a gazdaságis. Elövették őket... és bizony megjavult az ebéd. Akkó ez sikerült.” (i.m. 362.)

A Falugondnokok Duna-Tisza Közi Egyesülete

A Falugondnokok Duna-Tisza Közi Egyesülete az egyetlen a tizenegy hasonló küldetésű civil szervezet közül, amely nem megyei keretekben, hanem területi alapon szerveződött. Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok és Pest megye 165 településéről összesen 269 kollégát fog össze, így a legnagyobb hatókörű és a legnépesebb egyesület is egyben. (1. táblázat) Irodájuk Kecskeméten működik; ez a város az alapképzés helyszíne is.

Legtöbben az Alföld homoki területein dolgoznak: egyedül Bács-Kiskun megyében annyi a kolléga, mint Békés, Jász-Nagykun-Szolnok és Pest megyében együttvéve. Az első tanyagondnoki szolgálatok 1996-ban indultak el, a nagy áttörés azonban a 2000-es évek első felében következett be. Azóta folyamatos a bővülés: az elmúlt tíz évben majdnem megkétszereződött a 2007-es taglétszám. Új kollégák nemcsak újonnan belépő településeken, hanem a már meglévő szolgálatok mellett kialakított új tanyagondnoki körzetben is munkába állhatnak. Szentes első három tanyagondnoka például 2007-ban kezdett, s hosszú évekbe telt, míg az öt szolgálattal a város teljes külterületét sikerült lefedni. Az is gyakori, hogy egy település több szolgálatot indít egyszerre, ahogy azt Szatymaz vagy Kiskunfélegyháza tette.

Települések. Az Alföld településszerkezeti sajátosságából adódóan ezen a vidéken a tanyagondnokságok többségben: a 269 szolgálatból mindössze 36 a falugondnokság, ami 13,4 százalékos arányt jelent. Ezek a 600 főnél kevesebb lakost számláló aprófalvak szinte kivétel nélkül feketeföldi területeken, a Dél-Alföld bácskai vagy tiszántúli részén található, ám sehol sem alkotnak összefüggő tömböt. Akadnak azért homoki példák (Kunbaracs), sőt olyan települések is, amelyeknek lakott a külterületük (Móricgát, Bugacpusztaháza).

A tanyagondnoki szolgálatot működtető 33 város szinte kivétel nélkül az egykori anyavárosok közül kerül ki. Akár homoki (Cegléd, Kiskunhalas, Kiskunmajsa), akár feketeföldi települések (Csongrád, Jászberény, Békéscsaba), mai közigazgatási területük kisebb, mint a tanyásodás színterét jelentő történeti településhatáruk volt, de még mindig elég nagy ahhoz, hogy külterületi lakosaik megérezzék a távolságokat.

A 107 tanyaközség közel fele nagy- vagy óriásfalunak számít, amelyek határa nemegyszer vetekszik a régi tanyás városokéval.

Ásotthalomnak például ugyanannyi tanyagondnoka van, mint Kiskunmajsának vagy Szarvasnak, és a legtöbb szolgálatot fenntartó települések rangsorát is egy szegedi tanyaközség, Szatymaz vezeti. Az 1950-ben önállósult és 1989-ben városi rangra emelkedett Mórahalom településfejlődésének útja alföldi léptékkal mérve is különleges; Tompa és Ke-rekegyháza csak az ezredforduló után lépett be a tanyaközségből lett kisvárosok körébe.

Szolgálatok. Míg a falugondnokok „*egy-személyes szociális intézményként*” tevékenykednek településükön, a tanyagondnokoknak gyakran kollégáik is vannak. A népes külterületek lélekszámahoz igazodó többes szolgálatok kifejezetten alföldi sajátosságnak számítanak. Ebből a szempontból is a homoki tanyás városok és tanyaközségek állnak az élen: Bács-Kiskun megyére inkább a kettes, Csongrádra viszont a hármas-négyes szolgálatok jellemzők. Mivel a tanyás határral rendelkező nagy- és óriásfalvak elég népesek ahhoz, hogy helyben szociális intézményt működtessenek, a tanyagondnokok gyakran egy munkahelyi kollektívába is beletartoznak, ahol a szociális gondoskodás más területein dolgozó szakemberekkel is közvetlen kapcsolatba kerülnek. Ez különleges lehetőséget ad az együttműködésre, szakmai önállóságukat azonban tiszteletben kell tartani.

A szolgálatok fenntartói között a helyi önkormányzatok és többcélú kistérségi társulások mellett egyházakat és civil szervezeteket is találunk: a kiskőrösi tanyagondnokságot például a Magyarországi Baptista Egyház, a ceglédit pedig a Máltai Szeretetszolgálat működteti. Olykor az is előfordul, hogy egy adott település tanyagondnokai más-más fenntartóhoz tartoznak, mint Szarvas esetében, ahol a világi intézmények mellett az Evangélikus Egyház is vállal ebben szerepet.

Kollégák. Míg a baranyai vagy a borsodi aprófalvakban eléggé férfias foglalkozásnak számít a falugondnoki hivatás, az alföldi településeken nők is szép számmal bekapcsoló-

lódnak ebbe a munkába. Különösen Csongrád megyében magas az arányuk (37,6 százalék); Domaszéken például három kolléganő dolgozik. Ez a sajátos segítő hivatás nincs magasabb iskolai végzettséghez kötve. Az első körben főként szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezők jöttek, az utóbbi években viszont a diplomások is megjelentek a középfokú végzettségűek mellett. Arra is van példa, hogy valaki tanyagondnokként szerez szociális munkás végzettséget; ezek a kollégák aztán rendre más munkakörbe, gyakran vezető beosztásba kerülnek.

Húsz év elteltével az is gyakori, hogy nyugdíjba vonuló falu- vagy tanyagondnokot kell pótolni és sajnos haláleset is történt már. Az új kollégák belépésének napjainkban a pályaelhagyás is oka lehet; nem is egy olyan kollégáról tudunk, aki külföldre ment dolgozni. Ennek fordítottjára is van példa: akad olyan tanyagondnok, aki sokévnyi kamionozás vagy buszozás után végre itthoni munkára vágyott. A nők számára is a helybeli munkalehetőség a legvonzóbb; többen szociális gondozóként lépnek erre a pályára.

Bár az alapképzésen húsz év alatt a tanyagondnokok több nemzedékével találkoztam már, munkájukba közvetlenül csak két kvalitatív kutatás keretében nyertem bepillantást, amikor a megszólított tanyagondnokokat az interjúk után el is kísérhettem határbeli körútjukra. Egyik esetben sem a térbeliség volt a fókuszban, de a tanyagondnoki munkát mint segítő hivatást (*Duró, 2005*) és a különböző szervezeti keretekben működő szolgálatok sajátosságait (*Duró-Tóth, 2007*) egyaránt csak a tanyás települések nyújtotta térbeli keretben lehetett értelmezni. A tanyagondnoki munka térbeliségére vonatkozó megállapításaim ezekre az eredményekre épülnek.

„Háztól házig, lélektől lélekig”. A tanyagondnokok a körzetükben élők valamennyi nemzedékére odafigyelnek, segítségükre mégis az élet kezdetén járóknak és a vége felé ballagóknak van legnagyobb szükségük. Az

óvodások és az általános iskolások számára a képzés, az idősök számára pedig az ellátás térkapcsolatai a legfontosabbak. Egy-egy kolléga 25-30 családdal áll szorosabb kapcsolatban, ám közülük általában csak azokat keresi fel minden nap, akiknek ebédet vagy bevásárlást visz; a többi találkozás ritmusát a szolgáltatások jellege határozza meg.

A tanyagondnokot – vagy ahogy egy idős nénitől hallottam, a „gondnoki kocsist” – szolgálati járműve teszi a helyi közösség kulcsszereplőjévé. A terepjáró a kötött talajú határrészek dűlőútjain sem akad el, mivel azonban kicsi a belső tere, vagy csak ebéd-, vagy csak személyszállításra alkalmas. A tágasabb, zárt karakterű mikrobuszok sokkal inkább megfelelnek ennek a kettős feladatnak. Azok az önkormányzatok vagy intézmények, amelyek többféle járművel is rendelkeznek, rugalmasabban tudnak alkalmazkodni a felmerülő igényekhez. (Ebbe a kínálatba a traktor is beletartozik.)

Míg a kötött talajú határrészekben az őszi esők idején könnyen a sár fogságába kerülhet az ember, a homok egész évben járható, legfőképpen a nyári szárazságok idején árad fel. A tanyavilág arculatát azonban nemcsak az határozza meg, hogy feketeföldre vagy homokra települtek-e az emberek, hanem az is, hogy szabályos vagy szabálytalan szórványt alkotnak-e a házak. A szórt tanyák világában, amelyek hosszabb-rövidebb bejárókkal kapcsolódnak a szeszélyesen kanyargó dűlőutakhoz, nagy távolságokat kell legyőznie és biztos helyismerettel kell rendelkeznie a tanyagondnoknak ahhoz, hogy eljusson a gondjaira bízott emberekhez. A tanyasorokon vagy a párhuzamos futású dűlőkön szinte csak végig kell szaladni, az egykori uradalmi majorok esetében pedig gyakorlatilag a két településrész között ingázik a szolgálati jármű.

Az ésszerű útvonaltervezést és munkaszervezést a szolgálatok fenntartói mindenütt előírják, így az órákkal és a kilométerekkel egyaránt jól kell gazdálkodni. A tanyagond-

nokok – falugondnok sorstársaikhoz viszonyítva – ritkábban lépik át a településhatárokat, munkanapjuk általában a belterület és a külterület között oszlik meg. A szomszédos települések valamelyikét csak akkor keresik fel, ha nincs helyben takarékszövetkezet, tápbolt vagy gyógyszertár, a várost pedig akkor, ha szakrendelésre visznek valakit, vagy hivatalos ügyeket kell elintéznüik. Ennél távolabbra csak a kirándulások útvonalai vezetnek.

„Hát a család meg megszokta azt, hogy állandóan csörög a telefon meg állandóan kilincsőnek...” (Duró, 2005. 364.) A napi 8 óra bizony gyakran csak papíron létezik, mert egy közösségi feladatokat ellátó szakemberre rendkívüli helyzetekben is számítanak a helybeliek. A kollégák számára a gyermekszállítás és az ebédhordás a legkötöttebb program, de elég egy váratlan telefon, és máris át kell csoportosítani az aznapra beütemezett tennivalókat.

Térkapcsolatok. Az életvitellel összefüggő mozgásoknak lakásunk a kezdő- és végpontja: innen indulunk el és ide térünk haza. A tanyagondnokok olyan kisebb ház körüli munkákkal, mint a fűnyírás, fahasogatás, vízhúzás, tetőigazítás vagy izzócsere nagyban hozzájárulnak a biztonságos otthon megteremtéséhez. Közreműködnek abban is, hogy azok a magányos idősek, akik leesnek lábról, szociális otthonba kerülhessenek, és számítani lehet rájuk akkor is, ha kórházból hazaadott, egyedülálló beteget kell biztonságba helyezni.

A különböző térbeli mozgásoknak más-más mozgatórugói vannak. A munka térkapcsolatai közül, amelyeket a megélhetés kényszere tart fenn, a tanyagondnokok nézőpontjából az önkormányzati feladatok segítése emelkedik ki. A hivatali ügyintézésből, ami leggyakrabban városi utakat jelent, általában mindenki kiveszi a részét, az viszont már ritkábban esik meg, hogy valaki polgármesteri találkozókra vagy külföldi testvértelepülésekre is sofőrként kísérelje el főnökét.

A tanyagondnokok az ellátás térkapcsolatainak megteremtésével tehetnek legtöbbet azért, hogy megtartsák külterületi otthonukban és megszokott környezetükben települési közösségük rászoruló tagjait. A bevásárlást például nemcsak teli szatyor formájában, hanem városi vagy falubeli bevásárlóutak szervezésével is meg tudják valósítani, ami egészen más élmény. Az egészségügyi ellátáshoz ugyancsak többféleképpen segíthetik hozzá az embereket: otthon vérnyomásméréssel, a gyógyszer vagy a háziorvos kiszállításával, szükség esetén a mentő útbaigazításával, vagy a beteg szakrendelésre szállításával. A kinn élőkhöz gyakran a családgondozó és a védőnő is a tanyagondnoki járművel érkezik.

A külterületen élő családoknak ma is áldozatokat kell vállalniuk azért, hogy gyermekeik eljussanak a belterületi óvodába vagy iskolába. Azok a kollégák, akiknek szakmai programjában szerepel a gyermekszállítás felelősségteljes, ám szívet melengető feladata, nagy terhet vesznek le a szülők válláról azzal, hogy reggel összeszedik, délután pedig hazaviszik a kicsiket és a nagyokat is. Van olyan falu, ahol úszótanfolyamra, tanulmányi versenyekre, sőt még kirándulni is a tanyagondnok viszi az iskolásokat.

A közlekedés-kommunikáció térkapcsolatainak a tanya településeken maguk a tanyagondnokok a kulcsemberei, akik nemcsak a személyek és a szolgáltatások mozgását, hanem a közösségi információk cseréjét is megkönnyítik. Mivel a gondolataikra bízott emberek bizalmának köszönhetően közvetlen kapcsolatban állnak a helybeliekkel, személyükön keresztül utat lehet találni hozzájuk és viszont: a kinn élők gondjait-problémáit vagy a menet közben észlelt szokatlan jelenségeket maguk is közvetíteni tudják a szakemberek számára.

Ami másnak pihenés, a tanyagondnoknak munka, különösen, ha belegondolunk, hogy a szabadidős programok jó része hétvégére esik. Azok a kollégák, akik a helyi focicsapat játékosait viszik a meccsre, a hagyomány-

őrző egyesület tagjait fellépésekre vagy a nyugdíjasklub időseit kirándulni, együtt a közösségi összetartozás szálait is erősítik.

A „mi-tudat” érzését megadó közösségeket nemcsak a család, a rokonság vagy a baráti kör teremt, hanem maga a lakóhely is. Az

emberi összetartozás élményét már a kisbuszban meg lehet élni, hiszen ott „mindig történik valami”, a tanyaközségek belterületi és külterületi lakosai számára azonban a falunapi rendezvények teremtenek igazi találkozási alkalmat. Szimbolikus értelemben a kará-

1. táblázat

**A Falugondnokok Duna-Tisza Közi Egyesülete.
Összefoglaló adatok**

		Bács-Kiskun megye	Békés megye	Csongrád megye	Jász-Nagykun-Szolnok megye	Pest megye	Összesen
Tanya- és falugondnokságok		96	44	77	28	24	269
Ebből	tanyagondnokság	84	36	69	23	21	233
	falugondnokság	12	8	8	5	3	36
Tanyagondnoki szolgálatok		84	36	69	23	21	233
Nemek	férfiak	75	41	48	20	20	204
	nők	21	3	29	8	4	65
Az indulás éve	1996-2000	23	3	8	6	1	41
	2001-2006	23	9	38	10	4	84
	2007-2018	50	32	31	12	19	144
Tanyagondnokságok0	egyese	31	18	11	16	9	85
	kettős	19	2	3	2	4	30
	hármase	2	3	8	1	-	14
	négyese	1	-	3	-	1	5
	ötöse	1	1	2	-	-	4
	hatose	-	-	1	-	-	1
Tanyagondnokos települések		44	24	28	19	14	129
Jog-állás	városok	11	8	7	4	3	33
	falvak	44	16	21	15	11	107
Falunagyság	<1.000 fő	11	3	2	2	-	18
	1.000-2.000 fő	17	9	4	6	5	41
	>2.000 fő	16	4	15	7	6	48

Források: Duró-Tóth, 2007. (a tanulmány 1. sz. melléklete)

a Falugondnokok Duna-Tisza Közi Egyesületének honlapja (www.falugondnoksag.hu)

a 2011. évi népszámlálás területi adatai (www.ksh.hu)

csonyi közös vendégség és az adományok is a falubeliekhez fűzik a kinn élőket.

A tanyagondnokok, akik járművükkel a térbeli távolságokat, személyükkel pedig a lélektől lélekgig vezető utakat rövidítik, ily módon az integráció eszközei; azért dolgoznak, hogy megakadályozzák a települési és a társadalmi hátrányok kirekesztődéssel fenyegető végzetes összekapcsolódását.

Felhasznált irodalom

Balogh István (1965): Az alföldi tanyaágazat. In: Szabó István (szerk.): A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában, 1848-1914. I. Akadémiai Kiadó, Budapest. 429-479.

Becsei József (1995): Az alföldi város és a külterületi népesség. MTA FKI, Budapest. Az OTKA T 4511 sz. kutatási téma 3. kiadványa.

Belényi Gyula (1998): Községi önállósítások az Alföld területén a 20. században. Limes, 2-3. 161-177.

Berényi István (1983): A településkörnyezet társadalomföldrajzi vizsgálata. Földrajzi Értesítő, 1. 37-47.

Csörsz né Zelenák K. (szerk., 2004): Falugondnokság – a vidékfejlesztés szelíd módszere. Magyar Tanya- és Falugondnoki Szövetség, Kecskemét.

Csörsz né Zelenák K. (szerk., 2013): Mint egy falat kenyér... Könyv a falu- és tanyaágazatról. Falugondnokok Duna-Tisza Közi Egyesülete, Kecskemét.

Duró Annamária (2000): Az alföldi tanyaágazat történeti útja. In: Horváth Gyula-Rechnitzer János (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA RKK, Pécs. 176-190.

Duró Annamária (2005): Háztól házig – lélektől lélekgig. A tanyagondnok hivatása. Embertárs, 4. 356-364.

Duró Annamária-Tóth Márta (2007): Különböző szervezeti keretekben működő tanyagondnoki szolgálatok. Kutatási zárótanulmány, kézirat. Falugondnokok Duna-Tisza Közi Egyesülete, Kecskemét.

Erdei Ferenc (1942). Magyar tanyák. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. Hasonmás kiadás.

Hofer Tamás (1980): A hazai tanyaágazat és a másodlagos településszóródás külföldi példái. In: Pölöskei Ferenc-Szabad György (szerk.): A magyar tanyaágazat múltja. Akadémiai Kiadó, Budapest. 9-60.

Kemény Bertalan (2003): A falugondnoki szolgálatok kialakulásának története. Előadás. Elhangzott: Falugondnoki alapképzés, Vértessacska, 2003. november 24. Hangfelvételtől lejegyezte: Duró Annamária.

Szabó László (1993): Társadalomnéprajz. Ethnica Kiadás, Debrecen.

Internetes források

A Falugondnokok Duna-Tisza Közi Egyesületének honlapja: települések és szolgálatok www.falugondnoksag.hu/Egyesuletunk/szolgalatok

(Utolsó megtekintés: 2018. június 15.)

A Központi Statisztikai Hivatal honlapja: a 2011-es népszámlálás területi adatai www.ksh.hu/nepszamlalas/teruleti_adatok_sb

(Utolsó megtekintés: 2018. július 10.)

Az alföldi tanyák változó szerepe a településszerkezetben

Csatári Bálint –
Farkas Jenő Zsolt

Bevezető gondolatok a tanya fogalmáról

A tanya a köznyelvünkben régóta élő fogalom, s általában mindenki a települések központi, zárt és sűrűn beépített részétől elkülönülő, a mezőgazdálkodás valamelyik ágával foglalkozó emberek lakó- és munkahelyét érti alatta. Tehát egyfajta szórványtelepülésformát. Helyesen. Pedig a szó szláv eredetű és a tavak, folyók partján kijelölt egykori „halászó helyet” jelentett. Ha ezen írás szűk keretei között pontosabb és mélyebb elemzésnek kívánjuk alávetni ennek a kétségtelenül sajátosan magyar és alföldi vidéki településformának a fogalmát, eredetét, sőt mai gazdasági-, társadalmi- és települési funkcióit, már sokkal bonyolultabb helyzetbe kerülünk.

2017 végén az **alföldi tanyát** hivatalosan **hungarikummá** is nyilvánították, mint **kulturális örökséget**. Ennek rövid indokoló szövege szerint (lásd: <http://www.hungarikum.hu/hu/content/magyar-tanya>) a tanya az „Alföld egyedülállóan tipikus vidékies településformájának tekinthető településképződmény, mint külterületi lakott hely. A tanya régebbi neve a szállás, az Alföld szétszórta, magányos telepeit jelentette, melyek többnyire a gazdálkodás központjai és a lószállítás telelőhelyei voltak. A tanya kialakulásában a mezőgazdaság játszotta az alapvető szerepet.

A tanya – mint külterületi gazdasági egység – a XIV-XV. században vette fel a tartozéktelepülés jellegét, a mezőváros sajátosságaként. A tanyák gazdaságának látványos fellendülése a feudális korlátoktól többnyire mentes XIX. század végén és a XX. század elején zajlott.”

E szövegben szinte az összes olyan definíciós probléma benne van, amelyet e tanulmányunk bevezetőjében röviden érinteni szükséges. A „**külterületi lakott hely**” a Központi Statisztikai Hivatal által a mindenkori helységnévtárakban nagyon régóta használt településstatisztikai fogalom, amivel a települések hagyományos külterületén található, különböző lokális földrajzi nevekkkel illetett az egyes határrészeket jelölik (pl. Alsótanya, Göböljárás, Úrrét, stb.). A tanyák – mondhatni tehát – hogy ezekben helyezkednek el. Azaz a külterületi lakott hely jóval tágabb fogalom, mint maga a tanya. Statisztikai tekintetben erdészházak, út-menti panziók, lakóházak kisebb csoportjai, akár laktanyák, volt nagyzemmi lakótelepek vagy éppen tanyák jellegzetes csoportjai egyaránt lehetnek külterületi lakott helyek. Fontos, s a következő fejezet statisztikai áttekintésében mi is alkalmazzuk, a **külterületi népesség** fogalmát, ami a fentiekből következően nemcsak a hagyományos értelemben vett tanyai népességet jelenti, hanem

azokat, akik a népszámláláskor nem az adott település belterületén éltek. (Fontos megjegyezni, hogy a tanyás térségekben gyakran fordulnak elő még ún., egyéb belterületek is, amelyek zömében a valamikori nagyüzemek központjai köré épített lakóépületek csoportjait jelölik.)

A magyar tudományos életben Győrffy István volt az első, aki a tanya lényegét leírta, s aki gyakran intuícióira építve, szinte irodalmi stílusban ír róluk: „*A sok kis fehér tanya honfoglaló őseinkre emlékeztet, akiknek sátrai éppúgy voltak elszóva a végtelennek látszó pusztákon. Ma is úgy vándorol a magyar ember, mint hajdan. Korán tavasszal elhagyja téli szállását, a falut, s nyári szállására, a tanyára költözik ki. Szent-György nap táján fog a tavaszi szántáshoz, s ettől kezdve már nem sok dolga van a faluban. A magyar ember ugyanis inkább a jószágával gondol, mint magával s először a jószág számára épít fűdelet.*”¹ Ezek voltak először az ólak, amelyek később lakottá váltak. Az alföldi mezővárosaink egy része egyébként korábban **ólas-kertes** településszerkezetű volt, a központi részén csak lakóházak és intézmények (templomok, iskolák) helyezkedtek el, ezt övezték az ún. ólas-kertek. Majd a népesség növekedésével illetve a gazdálkodási lehetőségek bővülésével (jobbágyfelszabadítás, kertkultúra elterjedése, folyószabályozások után megnövekedő termőterület, stb.) rajzottak ki százezrével a tanyákra. **Az ólak és kertek funkciói tehát kikerültek a tanyára**, az egykori belterületi településövezetük pedig fokozatosan beépült. Erről Győrffy 1923-ban ezt írja: „*A tanyarendszer nem valami régi intézmény. Száz év előtti térképeken még elvétve találunk tanyát. A törökvilág alatt és után megindult új, városzerű település a tanyarendszert már méhében hordozta, világra pedig a vasút hozta.*”² A tanya tehát „*a többtermelés elősegítője, a gazdasági kényszer*

eredménye. A tanyarendszer és a belterjes gazdálkodás tehát ikertestvérek”. Tulajdonképpen ezt a gondolatmenetet fejleszti tovább Erdei Ferenc, aki az 1930-as években megjelent műveiben (Magyar város, Magyar tanya) nagy részletességgel, mintegy idealizált modellbe foglalja a **mezővárosok és a tartozéktanyáik** társadalmi tekintetben kétségtelenül progresszív, ún. **paraszt-polgári** jellegű fejlődését. Ekkor becslések szerint az alföldi tanyákon élőknek csak mintegy 45-50 százaléka tartozott ehhez a sajátos települési modellhez. Nem véletlen, hogy vele szemben Mendöl Tibor a tanyát inkább „**falusias, magányos**” településnek definiálta, mert egyszerre rendelkezett a „**lakó- és munkahely egysége**” tulajdonsággal. S ma is igaz és igen tanulságos Mendöl megjegyzése, miszerint: „*Magyarországon és különösen az Alföldön ... a közigazgatási egységek csak ritkán jelentenek földrajzi települési egységet is.*” (Mendöl T. 1937, idézi Tímár L. 1988). Ez fontos azért is, mert 1950 után több mint 150 új közigazgatási egységet, azaz ún. „**tanya-községet**” hoztak létre az Alföldön, miközben évtizedekre megtiltották a külterületeken új tanyák építését, a mezőgazdasági nagyüzemi épületeket és sajátos lakótelepeiket kivéve. Így a korábbi mezővárosi tartozék-tanyák igazgatási és ellátási tekintetben is már az új községi tanácsokhoz tartoztak és kétségtelenül sajátos szociálgeográfiai kötődésük (munka, lakás, kultúra, közösségben élés, stb.) alakult ki, részben az egykori „anyavárosához,” részben az új tanyaközségi központhoz való viszonyulásukat tekintve is. Ennek a szocialista faluépítési láznak a keretében sok tízezer – részben persze kényszerűségből – falusi házat építettek, de amikor már „háztájizni” is lehetett a régi tanyájukat sokan megtartották gazdálkodás céljaira (Duró A. 1993). Volt, ahol persze a megszűnés vált általánossá. (Molnár M. 2002)

¹ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MuMaTu-a-mult-magyar-tudosai-1/gyorffy-istvan-1EFC/gyorffy-telepulestana-1F0D/>

² Lásd uo.

A néprajztudomány egyébként mai is igen világosan fogalmaz a tanyát illetően: azaz, „a tanya, az alföldi városok és falvak határában szétszórtan álló, rendszerint egy lakóépületet és néhány hozzá tartozó gazdasági épületet magába foglaló, paraszti használatú állandóan lakott magános telep”. (Bárh J.³) Persze az, hogy ma mit értsünk pontosan paraszti használaton az már egy másik definíciós kérdés, s az állandóan való ott lakás is problémás, hiszen már az eredeti, ősi tanyák egy része sem volt állandóan lakott.

Talán érdemes még megemlíteni, hogy az 1960-as év derekán – a magyar mezőgazdaság „általános kollektivizálását” követően – nagy vita folyt az „Élet és irodalom” hasábjain „Tanyakérdés, sorskérdés” címmel. Ennek két, mondhatni sajátos eredménye lett a tanyák jövőjét illetően.

Az egyik irány szerint Romány Pál: „A tanyarendszer ma” c. munkájában lényegében „elimeri”, hogy a tanyák részbeni továbbélésének vannak lehetőségei, sőt a „népes, igyekező és fiatal családok háztáji tanyáinak” a nagyüzemek adtak biztos hátteret. (Romány P. 1973). Fontos volt e munkában az is, hogy igyekezett az akkori tudásnak megfelelően jóváképet vázolni a különböző típusú tanyáknak (pl. **önellátó tanyák, kerti tanyák, átmeneti tanyák**, mint a városok új, „szétszórt lumpennyedei”).

A másik irányt az akkor már újra publikáló Bibó István vetette fel, egészen más szemzőgből és igen előrelátóan. Ő, 1973-ben azt írta: „...téves az az állítás, mely szerint a modern településfejlődés minden megállás nélkül a mind nagyobb koncentráció felé halad, sőt ellenkezőleg,

modern közlekedési feltételek között esetleg éppen a **tanyaszerű települések juthatnának új virágzásra, mint a városból elkövándorolt új életformáinak hordozói.**” (Bibó 1973)⁴ Tanyákkal kapcsolatosan pedig egyik gondolatsorát a következő mondattal zárja: „a tanyai problémákhoz csakis differenciált, táji, gazdálkodási és felhasználási különbségeket gondosan figyelembe vevő módszerrel lehet bármely területen is hozzáfogni”.⁵

Valóban e két gondolatban megfogalmazottról mondhatjuk, hogy napjainkig érvényesek. 1986-ban feloldották az általános külterületi építési tilalmat, majd a rendszerváltás nyomán a magyar mezőgazdaság tulajdonviszonyai és üzemi szerkezete is megváltozott. Ez utóbbi okszerűen akár „**újratanysodást**” is kiválthatott volna. (Becsei J. 2016). A jelentősen bővülő nemzeti parki területek táj- és tanyamegőrző szerepe is számottevő lett. S bár kétségtelenül megszorodott a „gazdálkodó tanyák” (farmok⁶) száma is, összességében a városok külterületének a „**tanyaszerű betelepülése**” lett a legtipikusabb változás. A **hagyományos tanyarendszer** tehát, amely a szerves és organikus egykori mezővárosi-piaci és rokoni-társadalmi kapcsolatokra épült, lényegében már mintegy **három évtizede megszűnt**. Nem véletlenül írtuk másfél évtizeddel ezelőtti tanyakutatásunk zárszavában: „A XXI. század magyar (alföldi) tanyája – remélhetően tradícióin megújulni képes módon – már a modern európai valamint a magyar mezőgazdaságot és vidékfejlesztést szolgáló **szórványtelepülés** lesz”.⁷

Ezek, ma úgy tűnik, hogy lényegében

- olyan szórványok lettek, amelyeknek egy részén ma is hagyományosan vagy modern

³ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/tty-73D7D/tanya-73DED/>

⁴ <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/432.html>

⁵ Lásd uo. Bibó 1973.

⁶ A farm azért nem tanya, mert speciális mezőgazdálkodást folytat, és nem a táj afféle hasznosítását végzi tartozéktelepülésként, mint az egykori tanyák lakói tették.

⁷ www.alfoldinfo.hu/tanyakutatas

Az összes alföldi település külterületi népességének

	Összeszámlolt külterületi helyek	Megoszlás	Külterület népesség	Megoszlás	Arányuk az összes népességből
	FM adatok	%	2011	%	
Bács-Kiskun	35910	39,1	66216	31,9	12,7
Békés	8385	9,2	15724	7,6	4,3
Borsod-Abaúj-Zemplén		0	2285	1,1	1,1
Csongrád	17848	19,4	34718	16,7	8,3
Hajdú-Bihar	5316	5,8	27298	13,1	4,9
Heves		0	586	0,3	0,5
Jász-Nagykun-Szolnok	5835	6,4	10565	5,2	2,7
Pest	9591	10,4	29491	14,4	5,3
Szabolcs-Szatmár-Bereg	8921	9,7	20152	9,7	3,6
Összesen	91806	100	207035	100	5,6

formában laknak és gazdálkodnak (pl. biogazdálkodás),

- olyanok, ahol már csak némi önellátásra termelnek azok, akik a hajdani „igyekvők” közül megöregedtek, egyedül maradtak,

- olyanok, ahol turisztikai pihenőhelyek vagy második otthonok vannak a hungarikummá vált alföldi tanya táji-kulturális élményét nyújtva, s

- olyan a szuburbanizáció révén⁸ kialakuló szórványok, ahol nagy számban élnek nagyon szegények és nagyon gazdagok.

A külterületi népesség változása az Alföldön

Talán az előző fejezetből kiviláglik, hogy korántsem egyszerű feladat a volt és mai tanyás térségekben bekövetkezett változásokról teljes és valamennyire is átfogó képet adni. Legfőképpen azért, mert az elmúlt bő fél évszázad tanyákat, illetve a külterületeket

érintő, gyakori beavatkozások miatt (földosztás, tanyaközségesítés, külterületi építési tilalom, kollektivizálás, háztáji gazdálkodás, rendszerváltozás, új tulajdonviszonyok, földprivatizáció, agrár-környezetvédelem, bio- és tájgazdálkodás bevezetése, a közvetlen európai uniós mezőgazdasági termelés-támogatás, tanyafejlesztési programok, stb.) szinte állandóan változtak azok a keretek és helyzetek is, amelyekről a hivatalos statisztika – jellegéből adódóan – csak évtizedenként és nagyon leegyszerűsített formában tudott képet adni.

Ennek előrebocsátásával tanulmányunknak ebben a részben az alföldi települések külterületi népességének változását tekintjük át, visszaulva máris arra, hogy „a külterületi népesség” – Tömörkény István híres kifejezését is említve: a „**kintvaló nép**” – nem azonos a tanyai népességgel, tehát azok összességével, akik életvitelszerűen szórványban éltek és gazdálkodtak vagy teszik ezt ma is. Meg-

⁸ Timár Judit írja le először részletesen ezt a jelenséget az Alföldön.

változása (Forrás: saját számítás KSH és FM adatok alapján)

	Külterületi népesség	Megoszlás	Arányuk az összes népességből 1960	Külterületi népesség változása 2011/1960 fő	A csökkenés mértéke	Megoszlása
	1960				%	
	211954	27,2	35,9	-145738	-68,7	25
	112019	14,1	23,9	-96295	-85,9	16,7
	17338	2,2	8,1	-15053	-86,8	2,5
	121165	15,3	27,9	-86447	-72,3	14,9
	73221	9,2	14,5	-45923	-62,7	7,8
	6875	0,8	4,8	-6289	-91,4	1
	89824	11,4	19,4	-79259	-88,2	13,6
	73570	9,3	17,1	-44079	-59,9	7,6
	83326	10,5	14,2	-63174	-75,7	10,9
	789292	100	20,6	-582257	-73,7	100

kíséreljük e változások településszerkezeti vonásait is vázolni.

Rövid statisztikai és térképes áttekintésünknek a terepuma a természeti földrajzi Nagyalföld Dunától keletre eső része, ahol a 2011-es népszámláláskor 875 településen 3,6 millió fő élt. Területükön a külterületi népesség száma kevéssel haladta meg a 200 ezer főt. Ha közülük kiválasztjuk azokat a településeket, ahol a külterületeken élők aránya ma is meghaladja az össznépségsük 1 %-át, akkor **411 település** marad. Témánk szempontjából különösen fontos és érdekes, hogy a Földművelésügyi Minisztérium által elrendelt 2016-os „tanyaösszeírás” során a hat alföldi megyében és Pest megye alföldi részein az összes településen 91806 külterületi épületet írtak össze, amelyekből 86932, azaz 94,2%-uk az egykoron is jellegzetesen „tanyásodottnak” tekinthető 411 alföldi településen található. Nyugodtan szűkíthetjük tehát majd a további adatelemzés egy részét ezekre a falvakra és városokra.

Ha hosszabb időtávra tekintünk vissza, akkor jól láthatjuk, hogy változások nagyon

jelentősek, nemcsak a szórványokat illetően, de az egész Alföldre vonatkozóan is. A vizsgált terület népességvesztése fél évszázad alatt (1960-2011) csaknem negyedmillió fő. 1960-ban még 3 millió 831 ezer fő élt a teljes Alföldön, s közülük 789 ezren (!) külterületen. Arányuk az összes népességből **akkor 20,6% volt**, tehát minden ötödik alföldi ember külterületen élt. A tiltások, a fokozódó előregedés és az elvándorlás miatt (bár Pest megye alföldi részeinek adatai kedvező befolyást jelentenek), a teljes népességnek **ma már csak 5,6 %-a** él szórványban.

A táblázatból kiténik tehát, hogy fél évszázad alatt 582 ezer fővel csökkent az alföldi települések külterületi népessége. Érdekes viszont, hogy a csökkenés mértéke már korántsem azonos minden megyében. Az **egy-kori kertes-tanyás területeken**, ahol a külterületi népesség aránya a teljes népességből 28-36 százalékot tett ki 1960-ban, még **ma is kiemelkedő ez az érték**, igaz csak: 8-13 %. A fogyás mértéke az áttekintett fél évszázad alatt az alföldi területek átlagában -73,7 százalékos volt. Ezt a rendkívül nagy értéket az első

A legtanyásabb alföldi települések

(Forrás: saját számítása)

Településcsoportok	Települések száma	Összeszámlolt külterületi helyek	Megoszlás	Külterületi népesség
		FM adatok/2016	%	1960
10000 fő alatti város	52	10540	12,1	98339
10000 fő feletti város	42	20273	23,3	173065
Falu	312	44964	51,7	332006
Megyei jogú város	5	11155	12,9	81817
Alföld összesen	411	86932	100	685227

évtizedekben a nagytáblás nagyüzemi mezőgazdasági termelés gyors terjedése okozta (Békés és Jász-Nagykun-Szolnok megyében), majd később, elsősorban Pest és Hajdú-Bihar megyékben a szuburbanizáció külterületi népességszökkenést mérséklő hatása figyelhető meg. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye átlagos fogyást mutat, míg **Csongrád és Bács-Kiskun megyék egyre inkább megmaradnak „alföldi tanyás megyének”**, hiszen a nagyrégió összes külterületi lakosának ma már közel **50 százaléka ebben a két megyében él.** 1960-ban még csak 42,5 % volt ez az érték.

A táblázat első oszlopában látható 2016-os minisztériumi külterületi helyfelmérés adatainak megyék szerinti megoszlása alapján csak az egykor nagy határu mezővárosokkal rendelkező Hajdú-Bihar megyében tér el a külterületi népességarány az összeszámlolt épületek megyei arányától. Ez abból is adódhat, hogy a felmérést végzők nem vették „tanyahelyként” számba azokat a külterületi lakott részeket, ahol ma már sok ezren élnek, valójában nem igazán „tanyai körülmények” között. A KSH 2011-es hivatalos statisztikája is ezt igazolja, mert ebben a megyében a külterületi lakosok több mint 40 %-a (!) zártkertekben élt. (KSH⁹)

Ha a szűkített települési körben (411) hányadosot képezzünk a bő fél évszázaddal ezelőtti és

a 2011-es népszámlálás külterületi lakossági adataiból, akkor látványosan érdekes térképet kapunk. (1.ábra)

Ebből egyértelműen az tűnik ki, hogy napjainkra a külterületi népesség **újra a nagyobb és kisebb alföldi városok területére koncentrálódik**, de jóval kevésbé esett vissza a hajdani legnagyobb tanyás városokból (Szeged, Kecskemét) leválasztott – ma is **fontos városellátó-élelmiszertermelő szerepet játszó – tanyaközségek** külterületi népessége is.

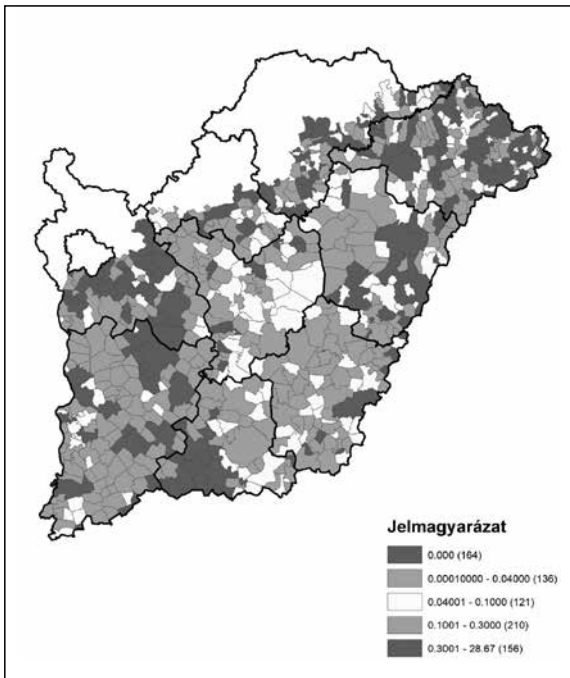
Az a két lehetséges út tehát, amelyet az 1970-es évek elején a tanyákról gondolkodó és az előző fejezetben megidézett szerzők vázoltak – tehát a táji lehetőségek alapján a gazdálkodásra alkalmas tanyák koncentrált megmaradása és részbeni fejlődése az egyik oldalon, míg a városból kiköltöző, az egykori tanyaövezetet megülő új szórványnépesség erős koncentrációja a másik oldalon – lényegében a XXI. század elejére jelentős mértékben kiteljesedni látszik.

Ezt igazolja a fél évszázadra vonatkozóan számított csaknem félmillió alföldi külterületi népességszökkenés jellegzetes településcsoportok szerinti változási dinamikájának a részletesebb áttekintése is. A 2. táblázat adatait, éppen a fentiekből következően csak a 411 jelentős szórványnépességgel bíró „külterületi világra” számítottuk ki.

⁹ http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_20_2011.pdf

külterületi népességének változása
KSH és FM adatok alapján)

Megoszlása	Külterületi népesség	Megoszlás	A csökkenés mértéke	A csökkenés mértéke	Megoszlás
%	2011	%		%	%
14,5	19289	9,5	-79050	-80,3	16,3
24,9	54701	27,1	-118364	-68,3	24,4
48,7	81379	40,3	-250627	-75,4	51,8
11,9	46094	23,1	-35723	-43	7,5
100	201463	100	-483764	-70,5	100

1. ábra

Az alföldi települések sajátos külterületi népesség-koncentrációja (1960-2011)
(Forrás: saját szerkesztés KSH adatok alapján)

E szerint az alföldi kisvárosok és a falvak külterületi népessége csökkent a legnagyobb mértékben és arányban a vizsgált időszakban,

s legkevésbé a megyei jogú városoké. Azaz, formailag szinte azt is mondhatnánk, hogy a 10 000 főnél népesebb egykori közepes és nagy alföldi mezővárosokban sajátosan alakult át – strukturálisan is – a külterület, hiszen a külterületi népesség pontosan fele ebben a 47 (!) városban él. Ha a 2016-os FM által összeszámolt külterületi helyek településcsoportonkénti megoszlását összevetjük a népszámlálási adatokkal,¹⁰ akkor jól látható az is, hogy a falvak külterületi népesség aránya 10 %- ponttal elmarad a megszámlált tanyahelyek falusi arányától. Ez két okra is visszavezethető. A falvakban van a legtöbb elhagyott, vagy csak idősek által lakott tanya, illetve ott legmagasabb a csak gazdálkodásra használt épületek aránya is. Ezzel szemben a városokban, különösen a megyei városokban összességében fele olyan mértékben fogyott a külterületi népesség, mint a falvakban. Közigazgatási területükön a lakossági és részben a gazdasági szuburbanizáció is igen erőteljes és az utóbbi két évtizedben ez a „kettős térfoglalás” e nagyvárosok volt tanya övezeteiben csak fokozódott. Ha KSH-nak a

¹⁰ Tapasztalataink szerint az adatfelvételek öt éves időbeli eltérésétől ilyen nagyléptékű áttekintés esetében el lehet tekinteni.

2011-es népszámlálás külterületi adatairól szóló – országos léptékű és zömmel megyesoros – adatokat tartalmazó kiadványát áttekintjük, akkor két fontos és némileg meglepő adatot szükséges még megemlítenünk.¹¹

Az egyik a külterületi népesség nagyfokú mobilitását mutatja be. A legtanyásabb „Homokhátságon a költözők 73%-a, az Alföldön pedig 75%-a, addig az ország más részeiben 83 százaléka **1990 után választotta ki a legutóbbi népszámlálás idején meglévő külterületi lakóhelyét.** Az Alföldön is a nagyvárosok külterületein volt nagyobb az 1990 utáni népességmozgás.”¹² Az ún., tipikus tanyaközségekben ez arány azért némileg alacsonyabb, de a kiadvány summázata egyértelmű: „A költözések üteméből, irányából látható, hogy a hagyományos külterületi életforma és gazdálkodási tevékenység az ország jelentős részén fokozatosan háttérbe szorul, a belterület határain kívül lakóhelyet keresők egy részét **egészen más tényezők motiválják,** mint korábban.”¹³ Hasonló következtetéseket vonhatunk le a külterületi népesség korstruktúrájából és foglalkoztatási szerkezetéből is. A külterületi népesség (tehát nem a tanyai) korösszetétele az alföldi megyékben fiatalodott a két népszámlálás között. Sőt, a Homokhátság területén csak 20 %-kal több időskorú élt, mint gyermek, szemben ugyanitt a községek belterületével, ahol ez az arány már 60%. Ugyanehhez hozzátehetjük, hogy a külterületen élő népesség gazdasági aktivitása csak minimális mértékben marad el belterületétől, s a mezőgazdasági ágazat 20 % feletti foglalkoztatási aránya csak a három dél-alföldi (egykor jellemzően tanyás) megyében jellemző. Összefoglalva megállapíthatjuk tehát, hogy az Alföld külterületi népessége mind településszerkezeti jellemzőit (azaz sajátos városiasodását), mind korstruktúráját,

gazdasági aktivitását, sőt annak agrárjellegét tekintve is igen jelentősen átalakult az elmúlt két évtizedben.

A két jellemző irányú változás – azaz az erőteljes szuburbanizáció illetve a tanyás mezőgazdálkodás részbeni továbbélése – tekintetében a továbbiakban az utóbbira helyezük a hangsúlyt és megkíséreljük új térinformatikai módszerekkel bemutatni, hogy a hungarikumnak nyilvánított magyar alföldi tanya tradicionális és megújuló agrár- vagy akár pihenőfunkcióinak hol vannak a geográfiai sűrűsödései a régióban.

A tanyák és az agrikultúra mai kapcsolatai az Alföldön

A 3. táblázat azt mutatja, hogy a két fő külterületi átalakulás változási irányát statisztikai tekintetben mennyire lehet megjeleníteni a vizsgált alföldi városokban és a falvakban. A már az előző táblázatban is használt településszerkezeti kategóriák szerint leválogattuk a legnagyobb külterületi népességgel rendelkező alföldi településeket, s ennek az eredményei a 3. táblázatban láthatók.

Bár a KSH népszámlálási kérdőívében szereplő külterületi lakásállomány felmérése nem ad mindig egyértelmű választ arra a kérdésre, hogy hányan is élhetnek valójában napjainkban is tanyán, vagy **kifejezetten gazdálkodásra használt szórványban,** az jól látható, hogy ahol az FM által 2016-ban összeszámolt külterületi épületszám és a KSH **külterületi mezőgazdasági tevékenységhez is kapcsolódó lakásszáma** közel azonos nagyságú, ott biztosan folyhat **ma is jellemzően tanyás jellegű gazdálkodás.** Az alföldi megyei jogú nagyvárosokat, amelyeknek ez a fajta összehasonlító statisztikája a legellentmondásosabb, szinte kivehetjük ebből az elemzési részből,

¹¹ http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_20_2011.pdf

¹² Lásd uo.

¹³ Lásd uo.

Az öt-öt legnagyobb külterületi népességgel rendelkező település az egyes településtípusokon belül

(Forrás: saját számítás KSH és FM adatok alapján)

Az öt legnépesebb külterületű alföldi település, típusonként	Külterületi népesség	Arányuk	Tanyaszám	Külterületi mezőgazdasági lakás
megyei jogú városok	fő, 2011		FM 2016	KSH 2011
Kecskemét	17197	15,4	4717	34
Hódmezővásárhely	3493	7,5	1032	1699
Nyíregyháza	8717	7,2	2951	3363
Debrecen	14055	6,6	1126	6376
Békéscsaba	2632	4,2	1329	1242
középvárosok				
Hajdúsámson	1901	28,5	136	1814
Lajosmizse	1218	28,5	1668	1537
Kiskunmajsa	1376	23,7	1620	1309
Pilis	1176	20,5	64	791
Albertirsa	1280	20	263	126
kisvárosok				
Nyírtelek	1901	28,5	673	0
Tompa	1218	28,5	768	313
Mórahalom	1376	23,7	864	820
Mezőhegyes	1176	20,5	13	785
Balkány	1280	20	606	563
falvak				
Móricgát	307	67,1	332	245
Balástya	2131	60,9	1040	1271
Csemő	2458	60,7	1164	0
Fülöpjakab	694	60,5	382	352
Petőfiszállás	881	58,8	727	532

azzal együtt, hogy megállapíthatjuk, ma is Kecskemét a legnagyobb „tanyás városunk”, mint ezt Lettrich Edit könyve címében is használta 1968-ban¹⁴. Bár ez az igen nagyszámú külterületi (17 197 fő, 15,4 %) lakos már igen csekély arányban folytat valódi tanyai gazdál-

kodást. Ezzel szemben a 10000 főnél népesebb alföldi városok közül Lajosmizsén és Kiskunmajsán még mindig jelentős számban találunk gazdálkodó tanyákat, akárcsak a kisvárosok között Mórahalmom, vagy az egyik legsajtósabban tanyásodott megyehatár-menti

¹⁴ Lettrich Edit: Kecskemét és tanyavilága, Budapest, 1968. p. 125.

Balkányban. A falvak között egyértelműen emelkednek ki e rangsorban a Duna-Tisza közti Homokhátságon fekvő és az 1. ábrán is már jól beazonosítható „valódi” tanyás falvak, azaz az államszocializmus kezdetén a városokról leválasztott tanyaközségek. Esetükben nemcsak a külterületi népesség ma is 60% feletti aránya a fontos a témánk szempontjából, hanem az is, hogy a tájat fenntartani képes, több esetben modernizálódó tanyai gazdaságok száma és aránya is esetükben legmagasabbak, sőt mondhatni országos elismertségre is szert tettek (pl. Balástya, Fülöpjakab, stb.). Földrajzi – s a piacot is jól elérő – helyzetük és helyi közösségük tanyás kertkultúrájának a továbbélése egyaránt meghatározó szerepet játszik ebben a hírnévben.

Tanyák a különböző alapú négyzetrácsos GIS térképeken

A külterületi lakosság számának település-soros statisztikai elemzése mellett célunk volt az is, hogy a rendelkezésre álló térinformatikai adatbázisok segítségével minél pontosabban meghatározzuk a „valódi”, azaz a tanyafogalom eredeti tartalmához fogalmához legjobban közelítő szórványokat, illetve az azokon élők számát is. Módszertani megközelítésünket a KSH INSPIRE¹⁵ program keretében létrehozott 1 km² felbontású négyzetrácsos szerkezetű adatbázisára építettük. Ebben a felbontásban két adat a 2011-es lakónépesség valamint a lakások száma is elérhető a KSH honlapjáról. Módszerünkkel azt igyekeztünk elérni, hogy kizárjuk azokat a négyzetrácsokat (cellákat),

amelyek a települések belterületeihez kapcsolódnak. Ezt az ún. Nagyfelbontású Nemzeti Corine felszínborítási adatbázis (CLC50) felhasználásával értük el, amely a 2000-es évre vonatkozóan vitte térképre hazánk terület-használatának jellegzetes kategóriáit. Ennek a megoldásnak fontos előnye, hogy nem a belterületi határt veszi figyelembe, hanem a valós települési szövetet. Ez sokkal pontosabb szétválasztást tesz lehetővé, ami különösen a vizsgált mezővárosaink esetében fontos. A KSH Inspire és a CLC50 adatbázis eszmei felvételi időpontja között ugyan 11 év különbség van, mégis a CLC50 felhasználását preferáljuk az időben jobban illeszkedő Corine LC2012-vel szemben, mert nagyobb a méretaránya (1:50000 szemben az 1:100000-el) és kisebb a minimális térképezési egysége (4 ha a 25 ha helyett). Fontos továbbá, hogy a magyar nomenklatúra 5. szintje a CLC50 esetében már 80 felszínborítási osztályt ír le, melyben az ún. 2.4-es „Vegyes mezőgazdasági területek” osztályai között kettőben **a tanyák konkrétan is szerepelnek**¹⁶. Ez sok esetben egyértelműen kijelölte hol lelhetők még fel a klasszikus értelemben vett tanyás területek az Alföldön.¹⁷

A feldolgozás folyamán a FÖMI oldaláról letölthető vektoros adatbázist először rasteressé alakítottuk át, majd az elemzési céljainknak megfelelően újra osztályoztuk azt a következők szerint: a mesterséges felszíneket két kategóriába soroltuk, az egyikbe az út- és vasúthálózat, illetve a külszíni bányák és kőbányák kerültek¹⁸, míg a másikba az összes további beépített terület. A többi

¹⁵ Infrastructure of spatial information of Europe. <http://www.ksh.hu/inspire>

¹⁶ A 24221 a „Komplex művelési szerkezet épületekkel” és a 24222 „Tanyák” osztályokról van ez esetben szó.

¹⁷ Fontos kiemelni, hogy a kategóriák mellé adott definíciók összhangban vannak az általunk meghatározott tanya fogalommal is (FÖMI 2002), így a műholdképek és terepi bejárás alapján történt lehatárolások mindenképpen közelebb visznek a kitűzött célunk eléréséhez.

¹⁸ Ezt a megoldást azután alkalmaztuk, hogy készítettünk egy olyan verziót, ahol ezeket a kategóriákat nem vettük ki. Mivel a közlekedési vonalas elemek megjelenése esetleges (50 m széles elemeknek kellene megjelenniük, azonban néha ez alattiak is megjelennek), így azt találtuk, hogy a településektől távolabbi, de utakhoz közel fekvő területeket hibásan zárjuk ki a tanyák közül.

osztály összevonását a CLC nómenklatúra 1. szintjének megfelelően végeztük el, tehát mezőgazdasági, természetközeli és természetes, vízenyős területeket, valamint vízfelszíneket határoltunk le. Kivételt képeztek ez alól azok mezőgazdasági területek, ahol a már említett módon a tanyákat „kerestük”. Ezért a 24221-es és a 24222-es osztályokat külön kategóriaként is megőriztük. Fontos módszertani lépés volt a felszínborítási adatoknak a már említett KSH rácsponthoz való kapcsolása, amit az ArcGIS szoftver „Zonal Statistics as Table” funkciójának használatával végeztük el. Az így létrejött új adatbázis segítségével tehát a KSH által megadott – s kiindulásként használt – négyzetrácsos térképen is tudtunk terület-hasznosítási értékelést végezni. Ez esetben azt vettük figyelembe, hogy melyik felszínborítás jelenik meg legtöbbször az adott rács területén (ún. MAJORITY-módszer). Ennek megfelelően határoztunk meg a különböző cellák nómenklatúra osztályát a következők egyikeként: települési, közlekedési és bánya, mezőgazdasági, természetes és természetközeli, vízenyős, valamint vízfelszíni. A külterületi illetve belterületi lakosságot úgy választottuk szét, hogy leválogattuk azokat a cellákat, ahol nem volt mesterséges felszíni (települési) beépítés, így kvázi belterületi lakosok és lakások nem kerülhettek be a módszer további becslési folyamatába.

Rendelkezésünkre állt még az FM és a Miniszterelnökség közös 2016-os tanyahely felmérésének egyik eredménye is, amelyik a külterületi épület- ill., lakásállomány GPS koordinátákkal meghatározott helyét tartalmazta (sajnos egyéb más adat nélkül). Ezek számát is összesítettük a KSH négyzetrácsokra, így összehasonlítható lehetőséget kaptunk a 2011-es népszámlálás külterületi lakásadataival is. Ennek egyik legfontosabb eredménye az lett, hogy az FM által felmért 91806 db tanyából, vagy tanyahelyből 29582 (32 %) olyan rácsban van, amelyben a 2011-es népszámlálás adatai szerint **egyetlen lakó sincs**. Ez nem azt jelenti,

hogy ezen épületek mindegyike elhagyatott, hiszen gazdasági, rekreációs funkció még lehet ott, de klasszikus értelemben már nem tekinthetők tanyának, illetve valószínűleg nagyon sok köztük már a pusztulás különböző stádiumában van.

Az adatok ellenőrzése céljából alkalmaztuk még az ún. Bing/Geoeye űrfelvételeket, melyek lehetőséget adtak arra, hogy a kiugró lakónépségszám/lakás szám értékeket mutató rácsok esetében a valós beépítettséget és a földhasználatot megvizsgáljuk. Erre példaként azt a Kiskunhalas területén található cellát hozhatjuk (KSH rácsazonosító 1km N2637 E5044), amelyben a „komplex művelési szerkezet épületekkel” osztály volt a meghatározó. Ez a cella a belterülethez NY-ra kb. 2 km-es távolságban található, nem tartozik települési beépített területhez, azonban a KSH 1266 fős lakónépségszámát és 521 darab lakást ad meg a területre. Ezzel szemben a 2016-os tanyafelmérés szerint 6 db tanya található az 1 km²-es rácsban, amelyet megerősített a Geoeye űrfelvétele is.

Az előbbi konkrét és kiragadott példához hasonlókat találhatunk még más alföldi településeken (pl. Kecskemét) külterületein is, ami rávilágít arra, hogy egyrészt a rendelkezésre álló adatbázisok, másrészt a módszer pontatlanságai miatt is e többlépcsős, komplex megközelítéssel is csak közelebb kerülhetünk a ténylegesen működő tanyák és az ott élő, gazdálkodó tanyasi lakosság számának meghatározásához. Természetesen az így kapott eredmények éppen ezért kutatói becslésnek tekinthetők. Az alkalmazott térinformatikai raszter/rács alapú megközelítés kapcsán azonban fontos hozzátennünk, hogy megítélésünk szerint várhatóan az Európai Unió bizonyos tájvédelmi és vidékfejlesztési forrásainak az elnyeréséhez (sőt a vidéki terek pontos elhatárolásához is) a jövőben hasonló megoldások alkalmazására lesz szükség a stratégiai tervezésben.

Végezetül ezekhez az adatokhoz még hoz-

zákapcsoltuk az Agrárgazdasági Kutató Intézet által készített szintén 1 km²-es rácshálóra rendelkezésre álló standard termelési érték 2010 és 2014 évek közötti átlagértékét is. Ez lényegében a mezőgazdasági termelési érték közvetlen támogatással csökkentett értéke, azaz az átlagos mezőgazdasági jövedelemtermelő képesség egyik fontos, területre bontható indikátora. Ez lehetőséget adott arra, hogy a fentebbi módszerrel leválogatott és „tanyagyánús” négyzetrácsokban a lakófunkciók mellett ezeken a kiválasztott területeken a mezőgazdaság szerepét is bizonyos tekintetben értékelhessük.

Az 4. számú táblázat a lépésről lépésre elkészített „gazdálkodó tanya” rácshálózat alföldi összesítő adatait tartalmazza. Azt, ahogy a kifejtt módszer kezdetén elindultunk a kutatói becsléssel meghatározható tényleges tanyák és azok lakosságszámának meghatározása céljával.

Jól látható, hogy a településhatáros adatokhoz képest némi eltérés mutatkozik az Alföld teljes népességének számában, amely egyértelműen a rác- és településhatárok „átmetszéséből adódik”, ami egy nem egészen

2 %-os eltérést jelent. Érdekes adat, hogy az Alföldet lefedő 45186 cellából csak 12894-ben (28 %) találunk lakónépességet. Az viszont témánk szempontjából nagyon fontos, hogy a 24221-es és 24222-es, azaz a „tanyának” tekinthető osztályokhoz sorolható összes cella száma, valamint ezen belül a ténylegesen lakott cellák száma csak minimálisan tér el. Ez a kis eltérés egyrészt lehet a módszer hibája (hiszen az 1 km²-es alaprács messze elmarad a CLC50 felbontásától), másrészt adódhat a két adatbázis már említett 11 éves időbeli eltéréseiből is. Ez utóbbi esetben viszont a mezőgazdálkodást folytató tanyavilág lassú, de biztos térbeli zsugorodását mutatják a kapott adatok. Talán emiatt is indokolt volna a 2000-es CLC50-es nagyfelbontású területhasználat értékelés megismétlése.

Végül, a következő, 5. táblázat azoknak a jó becsléssel „tanya celláknak” tartható egységeknek az adatait foglalja össze, amelyben egyáltalán nem található mesterséges felszín a Corine nomenklatúrája szerint.

E tábla alapján tehát 2011-ben – amennyiben a szoros értelemben vett sűrűn beépített települési területeket kizárjuk – 114 497 főre

4. táblázat

Az Alföld területére eső cellák adatai a meghatározó felszínborítás alapján

(Forrás: saját számítás a KSH, az FM, a FÖMI és az AKI adatai alapján)

Rács felszínborítása	Cella Db	Lakott cella Db	Lakások 2011 Db	Tanya 2016 Db	Lakónépesség 2011 Fő	STÉ 2010-2014 átlag Ft
Mesterséges felszín	1672	1614	1022050	2745	2338233	4,416,363
Közlekedési és bánya	2	1	20	11	47	29,245,762
Mezőgazdasági	34438	9300	486340	68013	1187281	15,277,252
Természetes és természetközeli	8032	1608	52751	15723	123616	4,577,898
Vizenyős	280	32	676	226	1627	4,340,745
Vízfelszín	477	85	4609	154	9874	5,155,677
Komplexművelési szerkezet épületekkel (24221)	199	178	21579	3297	51394	6,642,618
Tanyák (24222)	86	76	2996	1637	6526	11,401,421
Összesen	45186	12894	1591021	91806	3718598	13,001,822

A települési beépített rácsok nélküli adatok az Alföld területére*(Forrás: saját számítás a KSH, az FM, a FÖMI és az AKI adatai alapján)*

Rács felszínborítása	Cellák DB	Lakások 2011 Db	Tanya 2016 Db	Lakónépesség 2011 Fő	STÉ 2010-2014 átlag Ft
Közlekedési és bánya	1	20	11	47	29,245,762.00
Mezőgazdasági	3625	41366	25252	77255	13,958,971.10
Természetes és természetközeli	955	10788	5732	19743	4,834,174.53
Vizenyős	20	131	95	165	5,660,475.32
Vízfelszín	16	109	26	171	4,647,627.51
Komplexművelési szerkezet épületekkel (24221)	78	6655	1737	14600	8,297,643.85
Tanyák (24222)	52	1260	1016	2516	12,401,451.11
Összesen	4747	60329	33869	114497	12,072,201.58

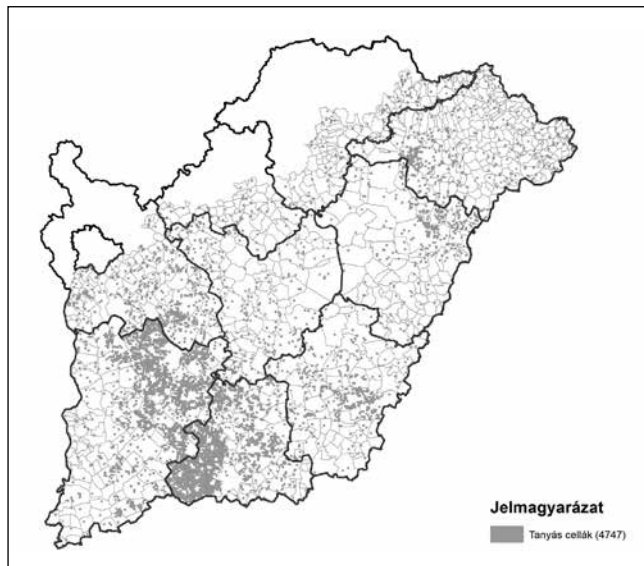
adódik az általunk becsült „valóságos” tanyai lakónépesség száma. Ezen belül 17 116 fő (ez 15 %) él olyan térségben, amelyet a FÖMI definíció szerint tanyásnak határozott meg a műholdképek és a terepi bejárások alapján. (Amennyiben még tovább szigorítanánk a feltételeket akkor 109 312 főnek adódna a „tanyás cellák” lakossága.) Mint a második fejezetben már írtuk, a KSH településsoros népszámlálási adatai alapján 2011-ben 207 035 fő volt az ún. külterületi lakónépesség az Alföld területét adó 875 településen, amelyhez képest a rácsnálóval becsült tanyai lakónépesség szám annak kb. 55 %-a lehet.¹⁹

A tanyasi népesség e módon végigvitt becsüléséhez a KSH adatai alapján 60329 lakás tartozik, ami közel duplája az ezekben a cellákban az FM által 2016-ban felmért tanyáknak és tanyahelyeknek (33869 db). Az eltérésnek több oka is lehet, például, hogy az általunk a „földrajzi Alföldhöz” tartozónak tekintett terület némileg nagyobb, mint a 2016-os FM felmérés területe, de az is fontos lehet, hogy a terepi felmérést végzők milyen módszertant alkalmaztak például a városok körüli igen népes,

és sűrűn lakott szuburbán tanya- ill. külterületi részekre eső épületek felmérésekor. Itt kell megjegyeznünk, hogy a KSH rácsszerkezetű adataiban több olyan hibát is felfedezhettünk, amelyek mind a külterületi népességszám, mind a lakásszám túlbecslése felé mutatnak.

Érdemes még röviden szót ejteni a 4.-5. táblázatokban szereplő standard termelési értékekről is, amelyek azt mutatják, hogy a vizsgálatunkba vont ún. komplex művelésű cellákra (a tanyákhoz nagyrészt köthető 24221 és 24222-es területi besorolási osztályok) mekkora jövedelem juthatott. Az eredmények szerint 2010 és 2014 között 8,2-12,4 millió Ft közötti – az egyéb támogatások nélkül számított – mezőgazdasági jövedelmet becsülhetünk e területeken, átlagosan. Ez nem azt jelenti persze, hogy egy-egy tanyai gazdaság agráriumból származó jövedelme ennyi, hanem az adott cella összes gazdaságának együttes jövedelmét mutatja (ráadásul egy üzemnek több cellában is lehet területe). Ez egyébként elmarad az összes alföldi cella átlagától (ez 13,6 millióra adódik, ami nyilván a nem lakott cellák adataival együtt értendő).

¹⁹ 1930-as népszámlálás szerint az Alföldön 977 ezer fő külterületi lakos volt, ebből a kb. 700-850 e fő élhetett tanyán, ami 70-85 %-os arányt jelent (Becsei 1990). Az eltelt évtizedek folyamatai alapján azt valószínűsíthetjük, hogy ez az arány még alacsonyabb lett, így az általunk kapott 55 %-os érték reális lehet.

3. ábra

A kifejezetten mezőgazdasági hasznosítású területekhez kötődő, becsléssel megállapított tanyás cellák elhelyezkedése az Alföldön

(Forrás: saját számítás, KSH, FÖMI adatok alapján)

Összegzésül a 3. ábra mutatja, hogy hol helyezkednek el az Alföldön a következetesen végigvitt módszerünk szerint jól megbecsülhetően tanyásnak tekinthető cellák. A térkép azt egyértelműen megmutatja, hogy a mezőgazdasági területeken található és nagy valószínűséggel gazdálkodást is folytató tanyák sűrűsödése több markáns földrajzi tényezővel hozható összefüggésbe.

Az elsőnek a legnagyobb tanyai gazdálkodási és a piacozási hagyományokkal rendelkező egykori nagy alföldi mezővárosok térségei tűnnek ki. Szeged, Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Csongrád, Békéscsaba, Debrecen és Nyíregyháza városok **volt tanyázónáiban láthatóan térben összefüggő tanyás cellaegységeket alkotnak a belőlük egykor leválasztott tanyaközségek mezőgazdasági külterületei is.**

A másik feltűnő tényező **a Duna – Tisza közti Homokhátság** igen markáns megjelenése, ami valójában azt jelzi, hogy az itt

folytatható, **a táj adottságaihoz lehetőség szerint erőteljesen alkalmazkodó mezőgazdasági termelésnek** ma is elsődlegesen fontos színtere **a hagyományos illetve a megújuló alföldi tanya.** Bár kisebb mértékben, de a Nyírség homoktalajú területein is hasonló sűrűsödés figyelhető meg.

A harmadik tényező, amit különösen a nagyobb felbontású térképi változatokban lehet követni, de itt technikailag nem áll módunkban közölni, **a fennmaradó tanyák ún., útfüggősége.** Már a közel másfél évtizede végzett elemzésünk is jelezte, hogy a burkolt utaktól kb. 800-1500 méterre, vagy annál közelebb eső, azaz a jól elérhető tanyák továbbélése valószínűsíthető leginkább.

Konklúziók

Az alföldi tanyavilág az elmúlt öt évtizedben minden kétséget kizáróan és visszavonhatatlanul zsugorodik, s a fennmaradó – az eredeti (vagy hungarikumi) értelemben vett tanyák térben egyre inkább koncentrálnak. Több évtizede tart a külterületi (egykoron tanyai) népesség fogyása, s a tanyák fokozatos megszűnése, ugyanakkor a megmaradók által megült tér települési, gazdálkodási és társadalmi funkciói igen összetett folyamatként írhatók le.

Az általánosnak tekinthető térségi felszámolásban részbeni kivételt igazán csak a Duna – Tisza közti Homokhátság jelent, ahol jórészt a munkaigényes szőlő, gyümölcs és kertészeti kultúrák szükség szerűen életben tartották és tartják ma is ezt a településformát. Ott, ahol előnyös ebben a formában gazdálkodni, elérhető a piac, s a megélhetés is biztosított, s ahol a külterületen való lakás előnyökkel jár.

A rendszerváltoztatás után közel 30 évvel

már biztosan megállapítható, hogy az 1990-es évek elejétől a magyar mezőgazdaságot, annak tulajdonviszonyait és üzemszerkezetét, sőt a különböző ágartámogatási formáit ért változások nyomán esetleg várható tanyai megújulás lehetősége bizonyosan elmaradt. Ez egyrészt az életmóddal és a lakóköörülményekkel szemben támasztott modern igényekkel, másrészt a mezőgazdasági nagybirtok egyre jelentősebb térnyerésével magyarázható az Alföld területén is.

A tanya, mint egyszerűsége ellenére is meg lehetőségen bonyolult települési illetve településszerkezeti elem, három-négy meghatározó földrajzi tényező mentén számíthat kedvező jövőre:

- érdemi tájfenntartó szerepe révén, ha nő a kiváló minőséget előállító és részben hagyományosnak tekinthető mezőgazdasági kultúrák fontossága, az egyedi élelmiszertermékek megfelelő támogatása és jó piaca,

- ha a vidéki (városkörnyéki) infrastruktúra (pl., mezőgazdasági úthálózat) megfelelően fejlődik,

- ha magyar a vidékfejlesztés, tájtervezés és természetvédelem a maga eszközeivel, összehangoltan támogatja a tanyaás gazdálkodó, lakó és pihenőhelyek okosan tervezett térségi megújulását, illetve

- ha helyi (tanyaás) önkormányzatok megfelelő támogatásokat kapnak a térben összefüggő tanyai szövétü külterületeik megújítására.

Az elmúlt évtizedben elindított magyarországi „Tanyafejlesztési program” – nagyon helyesen – alapvetően a még meglévő és gazdálkodó tanyaás megmentését, funkcióik megőrzését támogatta, figyelemmel a nagyszámú időskorú tanyai lakos támogatására is. Ugyanakkor a célterület meghatározása, a kedvezményezettek körének kijelölése, valamint a célokhoz rendelt források nagysága kétségessé teszi az ilyen tartalmú program hosszú távú sikerét. Hiszen vizsgálatainkból kiderült, hogy térben sokkal koncentráltabb, tematikájában szűkebb, ugyanakkor ará-

nyaiban sokkal több forrásra lenne szükség, hogy az alföldi tanyaás és az általuk megült tájak megújulhassanak. Két területen, a Homokhátságon és a Nyírségben bizonyosan megőrizhető a tanyaás táj és vele annak gazdasága és kultúrája, másutt, ahol erre igény van, egyedi tanyatervekkel, a hagyományok felélesztésével lehetne megújítani e tereket, akár abban a szellemben is, hogy lehetőséget adnak e régi/új életforma iránt érdeklődőknek is. Bármilyen változás következik is be, a szórványtelepüléseink (tanyaás) jövő problémáinak megoldásához, az érintett helyi önkormányzatokra építve, a differenciált táji, települési, gazdálkodási és földhasználati különbségeket sokkal gondosabban figyelembe vevő tervezési módszereket kellene alkalmazni. Az európai vidékfejlesztésben is teret nyerő új, komplex szemléletű és integrált, helyre szabott fejlesztésekre, illetve a hozzájuk kapcsolódó modern térinformatikai módszerekre, majd segítségükkel az agrártájak megőrző, megújító tervezésére szinte kínálja magát a megmaradt alföldi tanyaásvilág. Ha a tanyaás hungarikummá nyilvánítása efféle utakat is megnyit, akkor megérte. Sőt siker esetén az ország más tájain is lehetne majd célzottan támogatni a hegyi tanyaás, megmaradt majorokat, mezőgazdaságilag értékes tevékenységeket folytató külterületeket.

Irodalom

Becsei J 1990: Az alföldi tanyaásrendszer változása. In: Tóth J. (szerk.): Tér – idő – társadalom. Huszonegy tanulmány Egyedi Györgynek, MTA RKK, Pécs, pp. 52-57.

Becsei J 2016: A tanyaás revitalizációjának mai lehetőségei, In: Sikos T T, Tiner T (szerk.): Tájak, régiók, települések térben és időben: tanulmánykötet Beluszky Pál 80. születésnapjára. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, pp. 19-30.

Bibó I. 1973: Tanya és urbanizáció. A tanyaás kérdés vitájának újjáéledése és Erdei Ferenc tanyaas-konceptiója. Valóság. 12: pp. 35-41.

Csatári B 2004: Tanyáink ma, In: Pócs Gy (szerk.): Falvak, földek, földművesek. 470 p. Agroinform Kiadó, Stratégiakutató Intézet, Budapest, pp. 39-52.

Csatári B. – Kiss A. (szerk.): 2004: Tanyai kaleidoszkóp: A 2002-2003. évi tanyakollégium munkájának eredményei, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét

Csatári B. – Farkas J. Zs. – Kovács A. D. 2016: Egy alföldi tanyás mezőváros terének dinamikus változásai Kecskemét példáján, In: Kókai S (szerk.): A változó világ XXI. századi kihívásai: tanulmánykötet Prof. Dr. Hanusz Árpád egyetemi tanár 70. születésnapja tiszteletére. Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Nyíregyháza, pp. 89-111.

Duró A. 1993: A tanyai átalakulás szociálgeográfiai értelmezése a szegedi tanyarendszer példáján, Kandidátusi értekezés, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét

Lettrich E. 1968: Kecskemét és tanyavilága, Akadémiai Kiadó, Budapest

Molnár M. 2002: A nagykunsági tanyavilágról jelen időben, Budapest: Agroinform Kiadó, Budapest

Romány P. 1973: A tanyarendszer ma, Kosuth Kiadó, Budapest

Timár J. 1993: Az alföldi szuburbanizáció néhány sajátossága, Alföldi Tanulmányok, 15: pp. 217-232.

Timár L. 1988: A szociológia és geográfia pörlekedésének egy lezáratlan fejezete. Tér és Társadalom. 2:(2) pp. 86-93.

A tanyák építészeti arculata

Kiss Attila

A tanyák egy sajátos életforma és gondolkodásmód fizikai és kulturális örökségét képviselik. Egyedi építészeti világuk idegenforgalmi szempontból ugyan vonzó, de fizikai vagy funkcionális értelemben már idejétmúlt. A komfortos lakóhellyel vagy a korszerű mezőgazdasági munkahellyel szemben támasztott követelmények ma már nagyon messze vannak attól, amit a legtöbb tanya kínálni tud. A tanyák térszervezési logikája, környezeti érzékenysége és emberközpontúsága azonban olyan tapasztalatokat őriz, amelyek ma is segítségül lehetnek a harmonikus emberi környezet kialakításában.

Jelen írás arra keresi a választ, hogy a tanyák által képviselt építészeti és környezetalakítási értékek hogyan ültethetők át napjainkba? Miként lehet egy idejétmúltnak tartott településforma esztétikai és szemléletbeli örökségét kortárs keretek között újraértelmezni?

Építészeti hagyományok

A tanyák döntő többsége nagyon egyszerű elvek alapján épült. Az egyik fő szempont a célszerűség volt, hiszen szinte mindent saját kezűleg készítettek. A másik tényező, amit szem előtt tartottak, a környezeti adottsághoz való alkalmazkodás.

A tanya a hozzá tartozó földterület magasabb részére, ideális esetben annak peremére települt. Így a tanya még vízmentes helyen állt, de az állatok legeltetésére alkalmas ala-

csonyabb fekvésű terület is a közelben volt. A tanyát több épület alkotja, melyek úgy helyezkednek el, hogy két-három oldalról lazán körülépített, védett tanyaudvart alkossanak (1-4 ábra). A lakóház rendszerint sem tömegében, sem megjelenésében nem tűnik ki különösebben az épületegyüttesből. Ritkán volt benne 3 helyiségnél több (5-6. ábra). A lakóház mindig a tanyaudvar északi (északnyugati, északkeleti) oldalát határolja. A többi épület elhelyezkedése a lakóházhoz igazodott. A kis épületegyüttest facsoport, rendszerint akácos védte az északi, északnyugati szélről, de egyúttal téli tüzelőt is biztosított.

A kisebb épületekből álló, laza elrendezés abból a szempontból is praktikus volt, hogy az igények és a lehetőségeke függvényében könnyen bővíthető volt a tanya. Egy nyári konyha, egy takarmányos szén vagy egy új ól könnyen elhelyezhető volt a meglévő épületek mellett. A későbbi bővítések eredménye a lakóház udvari oldalán megjelenő a faoszlopos tornác. A megtört tetősík tanúskodik az utólagos hozzáépítésről. Az idő múlásával a tornácot szinte mindig beépítették. Alatta olyan kisebb helyiségek kaptak helyet, mint az előszoba, a kamra vagy a fürdőszoba (7-8. ábra).

Az épületek közötti udvar használata is változott az idők folyamán. A lakóház előtti tér lakóudvarrá vált, ahol virágágyásokkal szegélyezett kerti út vezet a bejárathoz. A gazdálkodáshoz (állattartás, terménytárolás

1. kép

Benda Zoltán - Tanya gémeskúttal

Forrás: www.proartgaleria.hu

stb.) kötődő udvarrészt ekkor már igyekeztek elkülönítve kialakítani, gyakran kerítéssel is elválasztva a lakóház előtti „tiszta udvartól”.

A tanyán folytatott gazdálkodás igényeihez igazodtak a melléképületek. Egy több lábbon álló tanyán nagyon sokféle melléképület előfordult: istálló, kamra, fészker, ólak, kukoricagóré, nyári konyha stb. Ezek az épületek önmagukban nem őriztek különleges és egyedi építészeti vonásokat, de változatos méretükkel és elrendezésükkel nagy szerepük volt a tanya jellegzetes – kis épületcsoportot alkotó – képezés kialakulásában. Távolabbról valóban festőien hat a fák árnyékában megbújó, kisebb nagyobb épületek halmazából „összegyűrt” épületegyüttes (1. kép).

A tanya építészeti arculatát meghatározó tényezők

Egy épületről kialakuló benyomást alapvetően három dolog határoz meg: az építészeti jellegzetességek, a környezethez való viszony és a használat módja. A szemléltetésben ezek alapján áll össze az a belső kép, amit építészeti arculatnak nevezhetünk.

Genius loci – a hely szelleme

A globalizálódó világunkban egyre inkább felértékelődnek a lokális értékek. A tanyavilágra jellemző építészeti a helyi körülmények-

ből (éghajlat, kulturális szokások, ízlésvilág, helyi anyagok, helyi társadalmi szerkezet és tradíciók stb.) fejlődött ki. Éppen ezért számos vonásában és szemléleti örökségében egyedi. Még akkor is, ha már sok tekintetben irracionálissá váltak eredeti tradíciói. Azonban a helyi körülményekre maximálisan figyelemmel lévő építészeti igénye ma sem tekinthető idejét múltnak.

Környezeti kapcsolat

A tanya elválaszthatatlan az őt körülvevő környezettől (2. kép). A tanya épületei nem önmagukban, szoborszerűen állnak egy üres telken, hanem a környezetük szerves részeként: fák mögött megbújva, kerttel, veteményes és szőlővel körülvéve. Az épületek mellett számos kisebb építmény található: gémeskút, kukoricagóré, fedett-nyitott szín, karám stb. Ez egy összetett és sokszínű világ, ahol az építészeti és a természet nagyon finom átmenetekkel találkozik egymással. A növényzet itt nem elkerített dekoráció (mint egy városi előkertben), hanem szerves része az együttesnek.

Átmeneti terek

Sem a túlzottan zárt, sem a túlzottan nyitott terek nem keltenek bennünk kellemes érzést. Előbbiek nyomasztóan hatnak, utóbbiak bizonytalanságérzettel társulnak.

Pusztai öreg tanya
Forrás: saját fotó

2. kép

Tégla pilléres tornác felfalazott mellvéddel - Békésszentandrás
Forrás: www.vendegszeretok.hu

3. kép

Mint általában a népi építészetben a tanya-
ra is jellemzőek voltak a csak részben zárt
(fedett-nyitott) terek, mint a tornác vagy a
szín (3. kép). Átmenetet képeztek az épületek
kisméretű belső helyiségei és a külső szabad
tér között. Ideális helyszínei voltak a házi-
munkák szabadban való elvégzésének vagy
az esti beszélgetéseknek. Az ilyen átmeneti
terek sokkal nagyobb jelentőséggel bírtak
egykor, mint a mai építészetben.

Őszinteség

Az emberi kapcsolatokban a nyíltság aka-
ratlanul is bizalmat kelt és szimpátiát vált
ki. Az építészetben sincs ez másként. A ta-
nya épületei abszolút funkcionális jellegű-
ek, a bennük zajló tevékenységet szolgálják.
Semmiel sem nyújtanak többet, mint amit a
használat minimálisan megkíván. A termé-
szetes anyagok (föld, fa) jól látható jelenléte
szintén a közvetlenség érzetét keltik, mivel
látható rajtuk az emberi kéz gondosságának
nyoma.

Ugyanakkor ennek az építészeti őszinte-
ségnek megvan a másik oldala is: az építési
hibákat és elnagyolt részleteket sem leplezi
semmi. Mégis elnézőek vagyunk vele szem-
ben, mert a tanya nyíltan vállalja esendőségét
és nem akar tökéletesnek látszani.

Megbújó esztétikai értékek

Egy tanya építésénél nem igen merültek
fel esztétikai kérdések. Az építőknek kisebb
gondjuk is nagyobb volt ennél. A lehetősé-
geik és a képességeik határain belül a lehető
legéletszerűbben próbálták megformálni a
tanyát. A célszerűség és a praktikum olykor
mégis párosult esztétikai értékkel. Ez nem
csak egyéni ízlés és igényesség függvénye.
Egyszerűen bizonyos építési megoldások és
gondolkodásmód tudatos szándék nélkül
is esztétikai élményhez vezethetnek. Ilyen
például az épületeken alkalmazott lépték-
rendszer következetessége, az épületek egy-
máshoz viszonyított elhelyezéséből adódó

arányosság, vagy a homogén fehér falfelületek
kontrasztja a tájjal.

Léptékhelyesség

A hagyományos népi építészetben min-
dent a lehető legkisebb – eszményi és em-
berléptékű – magassággal oldottak meg. Az
ajtónyílás, az ereszmagasság, a belmagasság
összhangban van az ember magasságával. Ez
az emberközpontú arányrendszer a tanya-
k épületein is végigkövethető. A lépték kisebb
ugyan a napjainkban megszokottnál (gondol-
junk csak az alacsonyabb belmagasságra), de
következetesen minden szerkezetre ugyanezt
a léptéket alkalmazták. A méretek összhang-
ja a racionális gondolkodás eredménye, de
egyúttal pozitív esztétikai benyomást is kelt.

Egyszerű tömegformák csoportja

A tanyai épületek – a rendelkezésre álló
építőanyagok, technológia és szakértelem
korlátossága miatt – a legelemibb épületfor-
mát követik: nyújtott téglalap alakú alaprajz,
melyet egyszerű nyeregtető fed. Az épületet
és a tetőt nem tagolja más építészeti elem.
A kifelé ablaktalan homlokzatfelületek is a
tömegszerűséget erősítik. Meglehetően kon-
vencionálisnak, sőt unalmasnak tűnhet ez a
forma, ha önmagában áll. Amikor viszont há-
rom-négy nyeregtetős házikó helyezkedik el
szorosán egymás mellett, ráadásul mindegyik
épület méretében egy kicsit eltér a másiktól,
egy nagyon is változatos épületcsoport képe
bontakozik ki (4. kép). Ebben a kontextusban
már nincs hiányérzetünk az egyes épületek
tagolatlansága és tömegszerűsége miatt.

Díztelen homogén felületek

A szép fogalmát gyakran párosítjuk a dí-
szítettséggel. Ha valami díszes, akkor azt
értékesebbnek tartjuk. A népi építészetben is
megvan a díszítés hagyománya, gondoljunk
csak a régi falusi házak utcai homlokzatára.
A tanyai épületek viszont díztelenek. Ha
találunk is díszítménynek ható motívumot,

4. kép

Tanyai épületegyüttes

Forrás: saját fotó

rendszerint az is valamilyen funkcióval bírt létrejöttekor és nem dísznek szánták. A dísztelenség egyrészt összefügg a szerényebb anyagi lehetőségekkel, másrészt abból a józan paraszti megfontolásból adódik, miszerint „úgyse látná senki”.

A tanyák esetében az esztétikai élményt nem a faragott vagy vakolt építészeti részletek adják, hanem az egyöntetű fehér falfelületek és a rajtuk megjelenő sötét színű nyílások finom kontrasztja. Bár manapság esztétikai szempontból értékeljük, de annak idején az évente gondosan újrameszelt hófehér falak a szorgalom és a tisztesség messziről látható jelképei voltak.

Átalakuló tanyavilág – változó arculat

A második világháború után kiépülő új politikai, társadalmi-gazdasági rendszer a hagyományos tanyai életformát ellehetetlenítette, a tanyák fejlődését politikai eszközökkel korlátozta. A tanyák lassú pusztulásra ítéltetve, reliktumként őrizték a régi formákat, miközben „elszaladt” mellettük az idő. Alig 40 év múltán ismét fordult a világ és most már

nem a politikai akarat, hanem a piacgazdaság kiélezett racionalitása hozta nehéz helyzetbe a tanyás vidéket. A komfortos lakóhellyel és a korszerű mezőgazdasági munkahellyel szemben támasztott követelmények ma már nagyon messze vannak attól, amit a legtöbb tanya kínálni tud.

A tanyák használatában bekövetkező változások a tanyák arculatára is hatással voltak: építészetileg egyre markánsabban különülnek el egymástól a különféle tanyatípusok, mint a gazdálkodó, a lakó és a rekreációs tanyák.

A tanyát a kistermelői gazdálkodásra épülő életmód hívta életre, fizikai mivoltában is teljes mértékben ennek igényeihez alkalmazkodott. Amikor egy tanyán megszűnik az effajta gazdálkodás, hagyományos építészeti karaktere is átalakul. Az életmódbeli változások sokszor teljesen esetleges módon, idegen minták szerint értelmezik át a tanyák építészeti arculatát.

Gazdálkodó tanyák

A tanyák sajátos karakterének megőrzésére alapvetően a gazdálkodó tanyák lennének hivatottak. Napjainkban azonban az élethi-

vatásszerű gazdálkodás teljesen mást jelent, mint egykor. A hagyományos tanyai gazdaság elsősorban önellátásra törekedett és a felesleget vitte a piacra. A mezőgazdaságból ma akkor lehet megélni, ha specializálódik a gazdaság. Egy-egy termékre vonatkozóan könnyebb teljesíteni a számtalan hatósági előírást és minőségi követelményt, nem is beszélve a stabil értékesítési kapcsolatok kiépítéséről és megtartásáról. A specializálódott, árutermelő gazdaság azonban csak egy bizonyos méret és mennyiség felett rentábilis. Ennek a gazdálkodási módnak az önellátó tanya léptékéhez igazodó melléképületek már egyáltalán nem felelnek meg. Megjelennek az 50-100 jószágot befogadó istállók, a nagyméretű terménytároló építmények és géptároló színek. Egy modern farmgazdaság bontakozik ki a tanya helyén, aminek építészetileg már nem sok köze van a hagyományos tanyaéhoz.

A tanya valódi építészeti karaktere ott tud leginkább megmaradni, ahol a lakók már nem csak a mezőgazdaságból élnek, de a háztartás jövedelméhez továbbra is jelentő arányban járul hozzá a tanyán folytatott (őstermelő) gazdálkodás. Ebben az esetben még a mai körülmények között is működik a tanyai gazdálkodás logikája: a sokoldalú, de kisebb tételben történő termelés. Ezt az életformát kiszolgáló épületegyüttes tekinthető a gazdo-

mányos tanyák utódjának (5-6. kép). Lehet, hogy kevésbé tűnik romantikusnak, hiszen a gazdálkodásnak sok modern velejárója van, de étellel tölti meg a tanyát: a tanya körül jószágok legelnek, szalmabálák sorakoznak, és az aktuális mezőgazdasági munkák függvényében folyamatosan változik a tanya környezetének a képe. A tanya épületei is fokozatosan korszerűsödnek, átépülnek, de a tanyai épületegyüttes karaktere megmarad.

Lakótanyák

A tanyák legnagyobb hányada fokozatosan lakótanyává válik. Az idő múlásával egyre több tanya veszíti el gazdasági szerepkörét. Gyakran a falusi, városi munkahely mellett a tulajdonosoknak már nem jut idő érdemi gazdálkodásra, vagy az idősödő lakók már csak saját ellátásra termelnek. Ilyenkor a tanya melléképületei fokozatosan funkció nélkül maradnak, a korábbi mezőgazdasági termelés a zöldségeskertre és néhány gyümölcsfára korlátozódik. A tanya végeredményben egy külterületen álló lakóházzá válik, némi ház körüli gazdálkodással.

Ha a tanya jó állapotban van, ez a helyzet hosszútávon is életképes. Viszont az öreg (régiepítésű) lakótanyák bizonytalan jövő elé néznek (7. kép). Ha megüresednek, a hosszabb használaton kívüli állapot gyors állagromlás veszélyét rejti magában. Néhány év után már szinte elad-

5. kép

Gazdálkodó tanya 1.
Forrás: saját fotó

6. kép

Gazdálkodó tanya 2.
Forrás: saját fotó

Idősek lakta tanya
Forrás: saját fotó

7. kép

hatatlanok. De még ha sikerül is eladni, a vevők gyakran szociális perifériára került emberek, akik meghúzzák magukat a tanyán és ezzel ideig-óráig elodázzák a tanya teljes pusztulását.

A kiépített utak mentén és a települések közelében új építésű lakóingatlanokkal is gyakran találkozhatunk. Ezek azonban már nélkülözik azt a szoros táji, természeti és életmódbeli kapcsolatot, amit a hagyományos tanyák képviseltek. Elsődlegesen lakóhelyként szolgálnak, és az épületek formavilága is a mindenkori városi divatot követi.

Idegenforgalmi és rekreációs tanyák

A pihenésre és kikapcsolódásra szánt tanyák a tanya romantikus, természettel harmóniát teremtő oldalát ragadják meg.

Tóth tanya - Szentkirály
Forrás: saját fotó

8. kép

A tulajdonosok a tanyai életmód hangulatát keresik, és sok esetben annak megőrzését is feladatuknak tekintik (8-9. kép). Azonban könnyen negatív eredményhez vezethet a felszínes romantikára törekvő hozzáállás. A hagyományokat félreértelmező népieskedés és az idegen tájakról importált építészeti formaelemek önmaguk torzóivá tehetik ezeket a tanyákat.

Eszter tanya - Csorvás
Forrás: <https://szallaskeres.hu>

9. kép

Hagyomány és korszerűsítés

A korszerűsítés problémái

Bármely településforma esetében a jellegzetes települési karakter megőrzése nehezen képzelhető el a meglévő épületállomány kor igényeihez igazodó átépítése, felújítása nélkül. A felújítás során a külső rendbetétele mellett a belső komfortot is a kor követelményeihez kell igazítani, hiszen az épület hosszú távú fennmaradását elsősorban a rendeltetészerű használat biztosíthatja.

A tanyai épületállomány azonban terhes műszaki örökséget hordoz. Már építésük korában sem évszázadokra tervezték a tanyai épületeket. Nem a tartósság, hanem a hasznosság volt az elsődleges szempont. A falak alapozását néhány sor téglával vagy puztán a fal alatti talaj tömörítésével oldot-

ták meg. Hiányzik a talajnedvesség elleni szigetelés. A vályogfalak állékonysága és teherviselő képessége – az anyagminőség és a kivitelezés szakszerűsége függvényében – széles skálán mozoghat. A földem és a tetőszerkezet faanyaga legtöbbször nem építési fa minőségű. A szerkezeti problémák mellett további gondot jelent az egymenes (egy helyiség soros) alaprajzi rendszer. A szoba-konyha-kamra vagy szoba-konyha-szoba elosztású klasszikus tanya már a 20. század közepén sem felelt meg a lakók igényeinek. Kézenfekvő bővítés az udvar felé egy féltetős, keskeny hozzáépítéssel történt. Rendszerint itt kapott helyet a fürdőszoba, de gyakran ide került ki a konyha is, ami egyúttal előszobaként is funkcionált. Ez az alaprajzi kialakítás további ésszerű bővítést nem tud befogadni. A 21. században egy kisgyerekes család számára ez az elrendezés már nem megfelelő.

Kedvezőbb helyzetben vannak azok a tanyák, amelyek az 1950-es, 1960-as években átépültek, jobban mondva újjáépültek. Ezek már korszerűbb szerkezetekkel rendelkeznek, kéttraktusosak, belső elrendezésük jobban variálható. Az ilyen tanyák felújítása, bővítése sokkal egyszerűbben megoldható. Külső megjelenésük azonban nem a klasszikus tanyaformát idézi. Inkább hasonlítanak a korabeli sátoztetős falusi házakra.

Korszerű otthon régi köntösben

A tanyakorszerűsítés szinte minden esetben komoly és felelősségteljes építészeti beavatkozást jelent. Ha a beépített új anyagok és szerkezetek nem illeszkednek szervesen a meglévő épülethez, nagyon könnyen zavaros lesz az összhatás. A külső-belső műszaki korszerűsítést úgy kell megoldani, hogy az épület karaktere ne sérüljön és ne vesszen el. Ehhez elengedhetetlen a tanyákon megfigyelhető hagyományos anyagok, technikák és formavilág (tömegképzés, arányok, részletek) megismerése és megértése. Nem

érdemes azonban az archaizálás csapdájába esni. Az archaizálás helyett inkább a visszafogott korszerű szerkezetek alkalmazása a jó megoldás. Akkor szerencsés az átépítés vagy a bővítés, ha a végeredmény nem válik tolakodóvá, hanem egységes összképet mutat, és visszafogott egyszerűséggel illeszkedik a meglévő környezethez.

Hogyan tovább?

Tanácsstalan építető, bizonytalan építész

A külterületen történő építkezés egyik legnehezebben megválaszolható kérdése, hogy milyen példákat, mintákat kövessen az építető? A külterületen építkezni kívánók meglehetősen tanácsstalanok e téren. A hagyományos tanyai építészet a 20. század közepén megrekedt a fejlődésben és az elmúlt 70 év műszaki, technikai, életmódbeli változásait nem tudta lekövetni, ezért nehéz közvetlen mintaként tekinteni rá. Legtöbbször – jobb híján – a kor divatját követő kertvárosi jellegű házat építenek, mások a népies tradíciókat próbálják feleleveníteni.

A korábbi korokban sokat segített a harmonikus települési környezet kialakításában az építők gondolkodását meghatározó szimbólumok időtállósága és a szigorú közösségi értékrend. Nem sok vita volt arra nézve, hogy milyennek kell lennie egy háznak. A ház alakja, formája a hagyományokhoz igazodott, az egyéni igények a ház nagyságát és beosztását határozták meg, az építői kreativitás pedig a homlokzati részletekre fókuszált.

Napjainkban a legtöbb új épület formavilágában eltűzöttan individualista vagy megalkuvóan opportunista. A környezeti igényesség is más értelmet nyert. Az építetők jelentős része számára kimerül a drága (vagy annak látszó) anyagok használatában. Az effajta önámító környezetesztétika teljesen ellentétben áll a hagyományos tanyai értékekkel (őszinte építészet).

Hagyományokra épülő, tájba integrált építészet

Az új építésű külterületi lakóházak településképi értékét alapvetően a környezethez való viszonyuk, a táji illeszkedésük határozza meg. Külterületen különösen igaz, hogy nem szabad pusztán a saját igények és elképzelések alapján megálmodni a vágyott otthont. Tekintettel kell lenni a jellemző táji adottságokra és településképi hagyományokra. Ilyenek az elhelyezési sajátosságok, az egyszerű tömeg- és tetőforma vagy a jellemző homlokzati arányok. Az illeszkedést elősegíti a visszafogott formavilág és az átgondolt anyaghasználat. Akkor hordoz településképi értéket egy tanyai lakóház, ha nem öncélú magamutogatással, hanem igényessége és harmóniája révén hívja fel magára a figyelmet.

Támponatok a hagyományos arcualati értékek felelevenítéséhez

Ahhoz, hogy építészeti arcualatról beszélhessünk az épületnek bizonyos esztétikai és kulturális mondanivalót is kell hordoznia. A tanyai építészet korántsem merül ki az anyaghasználati és formai sajátosságokban. Ha egy olyan határbeli otthont szeretnénk építeni, amely a tanyai építészet értékeivel bír, nem az öreg tanyákat kell szolgálai módon másolni, hanem elsősorban a tanyák építésénél követett elveket érdemes megfogadni. A tanyák térszervezési sajátosságai, környezeti érzékenysége, emberközponúsága olyan tapasztalatokat összegeznek, amelyek napjainkban is alkalmazhatók:

- táji és természeti adottságokat figyelembe vevő telepítés
- meglévő növényállomány megtartása
- gondos tájolás
- magányosan álló, terjedelmes épület helyett kisebb épületek laza csoportja
- lakófunkcióhoz kapcsolódó épületek és építmények belső udvar köré szervezése
- egyszerű, nyeregtes épületforma
- léptékhelyes tömegképzés

- helyes homlokzati arányokat eredményező keskeny épületszélesség
- egyöntetű, nyugodt homlokzati felületek
- mértéktartó homlokzati anyaghasználat
- felületi díszítmények kerülése
- alacsony padlósínt, amely közvetlen kapcsolatot biztosít az udvarral és a kerttel
- épületekhez csatlakozó fedett-nyitott terrek kialakítása
- természeti környezethez illeszkedő növénytelepítés
- díszkert csak apró színtolt a lakóház mellett
- épületek közelében néhány nagyobb lombos fa telepítése
- tájképhez illeszkedő, természetes anyagú kerítés

Hazai és külföldi példák a mezőgazdasági tájhoz igazodó építészetre

A mezőgazdasági kultúrtájhoz való illeszkedés mindenhol, ahol szórványok előfordulnak, feladja a leckét az építészeknek. Nem egyszerű – számos esetben nem is lehet – modern igényeket úgy kielégíteni, hogy egy régi településforma esztétikai és szemléletbeli értékeit próbáljuk belecsempészni az új épületbe. Megvan annak a veszélye, hogy egy torzó születik, ami sem a múlthoz, se a jelenhez nem képes kapcsolódni.

Az alföldi tanyák egyik legfőbb jellegzetessége és romantikus jellegük egyik forrása, hogy kisebb épületek szedett-vetett csoportosulásaként jelennek meg a tájban. Ezt számon kérni egy új külterületi otthon esetében, elég naiv elgondolásnak tűnhet. A mai kor igényeit kielégítő családi otthon alapterülete jóval nagyobb egy hagyományos tanyai lakóháznál. A korabeli tanyákat jellemző sok kis melléképületnek sincs ma már létjogosultsága. Nem véletlen tehát az a közvélekedés, miszerint a régi tanyákra jellemző épületméretek és arányok ma már nem alkalmasak arra, hogy egy korszerű otthon alapjául szolgáljanak.

Ennek következménye a kertvárosi házakat utánzó, nagyméretű, tájidegen lakóépületek megjelenése a határban.

Az alábbi példák mégis azt bizonyítják, hogy számos olyan építészeti megoldás létezik, amely miközben megteremti a mai modern otthont, a tanyák szellemi örökségét is képes új formában megjeleníteni.

Környezeti kapcsolat

Az első lakóház nem hasonlít a tanyákra, azonban számos olyan megoldás figyelhető meg benne, ami a tanyáknál is tetten érhető, és segít szorosabb kapcsolatot teremteni a természeti környezettel (10. kép). Az épület alacsony felépítésű, nem magaslik ki a tájból. Az „L” alakú tömegalakítás révén bensőségebb udvarszerű tér alakul ki az épületszárnyak között. Az épületszárnyak csak egy szobányi szélességűek, ezért az épület méretei is emberléptékűek. A szőlővel futtatott terasz pedig jó érzékkel teremti meg a közvetlen kerti kapcsolatot.

10. kép

Modern lakóház. Építész: Szemere Márton

Forrás: www.szepfazak.hu

Hagyományos beépítés és lépték

Az alábbi kép látható lakóház a tanya „udvarközpontúságát” próbálja a mai kor igényeinek megfelelően újraértelmezni (11. kép). Az udvar nemcsak dísz, hanem az épület szervező része, a családi élet színtere. A klasszikus tanyákhoz hasonlóan itt is megjelennek az

11. kép

Kortárs tanya - Bugyi. Építész: Vékony Péter

Forrás: www.epiteszforum.hu

átmeneti terek: toldott tornác, fedett-nyitott szín. Ezek az időjárástól védett, de szabadba nyíló terek jól kiegészítik a masszív falakkal körbevett belső helyiségeket és egyúttal egységbe foglalják az egész épületet. A természetes anyagok használatának köszönhetően az anyagok és színek nem hivalkodóak. A sötét színű faszerkezetek és a fehérre meszelt falak kontrasztja kifejezetten barátságossá teszi az épület megjelenését.

Funkcionális egységekre bontott lakóépület

A lakóház megfelelő alaprajzi szervezésével megoldható, hogy a szükséges helyiségek nem egyetlen, nagyméretű épületben, hanem egymással összekapcsolt, kisebb épületegységekben kapjanak helyet. Erre szolgálhatnak példaként a következő épület, ahol egy megosztott alaprajzi rendszerű külterületi lakóház látható (12. kép). Az egyik épületszárny szolgál nappali élettérként (nappali-étkező-konyha),

12. kép

Külterületi lakóház - Litvánia. Építészek: Simonas Talandzevicius, Mindaugas Leliūga

Forrás: www.architektas.lt

13-14. kép

Carlow ház - Írország. Építész: Tierney Haines Architects
Forrás: www.tierneyhaines.com

15. kép

Baron ház - Svédország. Építész: John Pawson
Forrás: www.johnpawson.com

a másikkban a háló a fürdő és a gyerekszobák kaptak helyet. Külön-külön egyik épületszárny sem nagyobb egy régi tanyai lakóháznál, azonban összekapcsolva már képesek kielégíteni egy többgyerekes család mai igényeit.

Tájba simuló modern épületcsoport

A hagyományos tanyákat jellemző laza épületcsoport köszön vissza kortárs módon a következő képen (13-14. kép). Az elülső épület foglalja

magába a szülői hálót és a gyerekszobákat, a középső épületben kapott helyet a nappali lakóter és a vendégszoba. A kettő között a bejárati előtér teremt kapcsolatot. A mögöttük elhelyezkedő harmadik épület gazdasági illetve tárolási célokat szolgál. Bár az egyes épületek ízig-veéig modern hangvételűek, jelenlétük mégsem tola-kodó. Laza elrendezésüknek, egyszerű formaviláguknak és emberi léptéküknek köszönhetően képesek belesimulni a tájba.

16-17. kép

Tanyát újraértelmező lakóház - Algyő. Építészek: Varsányi András, Pozsár Péter, Vas Norbert

Forrás: www.epiteszforum.hu

Korábbi beépítési forma átörökítése

Ebben az esetben egy meglévő szórvány (tanya) helyére szeretett volna a megbízó egy nagyméretű lakóházat építeni. Az új épület alaprajzi rendszere a régi épületegyüttes belső udvart alkotó elrendezését vette alapul és tulajdonképpen egy az egyben annak a helyére épült (15. kép). Az épület megjelenése, anyaghasználata abszolút kortárs, mégsem hat idegenül a tájban, mert figyelembe vette a korábbi épületegyüttes telepítési sajátosságait és ugyanazokat az egyszerű (nyeregtetős) tömegformákat használja, mint elődje.

Emberléptékűséggel párosuló újraértelmezett formavilág

Végül ismét jöjjön egy hazai példa (16-17. kép). Az új lakóház egy korábbi tanya helyén, a természeti környezettel harmóniában (megőrzött akácliget szomszédságában) áll. Az épület egymással összekapcsolt, de külön épülettömegként megjelenő funkcionális egységekre bomlik: lakótér, szülői lakrész, gyerekszobák és egy elvonulást biztosító könyvtárszoba. A három nagyobb épület szárny egy belső udvar szerveződik, melyhez kívülről lazán kapcsolódik a könyv-

társzoba. Ami igazán különlegessé teszi az épületet az a mindent beborító vörösfenyő burkolat, amely szinte eltünteti az épületet a fák között. Nincsenek zavaró részletek, és a foltszerűen megjelenő ablakfelületek sem bontják meg a letisztult, egyszerű formák egységét. A kortárs szemléletű építészeti megközelítés ellenére az archetipikus házforma, a homlokzati arányok és a jellegzetes elrendezés mégis a tanyák emberléptékű világát testesíti meg.

Zárszó

Miben áll a tanya épített környezetének jelentősége? Miért lehet érdemes nagyobb figyelmet szentelni épített örökségének? Annak szimbólumértékű volta adhat ehhez alapot. Szimbóluma a természet és az itt élő ember kapcsolatának, egy sajátos termelési- és létformának, amely a manapság sokat emlegetett fenntarthatóság valódi letéteményese lehet.

A tanya építészeti arculatának vonzóereje a természetes jellegéből és a gazdag jelentést hordozó formavilágából fakadó emberközelségében rejlik.

Tanyák a tájban

**Kovács András Donát –
Dóka Richárd**

Felvetések arról, hogy mit is jelentenek számunkra ma a tanyák

Amikor hangulatos, vagy akár festői alföldi tájakról beszélünk, sok esetben a tanyákra és környezetükre asszociálunk. Elképzelünk magunk előtt egy síkvidéket, egy lankás terpet, ahol kis fehér házikót vélünk felfedezni piros cseréptetővel, gazdasági udvarral és a jellegzetes, árnyat adó facsoportokkal. Távolba vezető dűlőutak, ligetszerű erdők, fehérre meszelt épületek és az azokat körülvevő szántók, legelők... Ezek a vidéki romantikával fűszerezett képzeleteink részben a múltból, ugyanakkor részben még ma is létező, valós látványvilágból táplálkoznak. A tanyák és az a környezet, amelyben elhelyezkednek még mindig fontos értéket jelentenek számunkra és szinte bizonyosak lehetünk abban, hogy ha ma megkérdeznénk a hazai lakosságot, hogy mennyire tartják tájba illőnek szórványtelepüléseinket, a többség minden bizonnyal az „abszolút mértékben” válaszlehetőséget jelölné meg. Ezt a szemléletet támasztják alá a témakörrel kapcsolatos, 2000-es évektől végzett korábbi felméréseink és az elmúlt évek kutatásai is, amelyek egyértelműen megmutatják, hogy a „klasszikus tanyákat” – legyen szó tájtervezésben, természetvédelemben, geográfiában, néprajzban jártas szakemberekről, vagy laikusokról – az

alföldi táj részének tekintjük (Csatári 2005; Dóka 2006; Kovács 2006; Jász, Kovács, Kiss 2009). „A tanyák létezése csak a környezetükkel együtt értelmezhető” – fogalmazta meg röviden egy szakember. A „klasszikus tanyák” kifejezés elsősorban a hagyományosan gazdasági funkciót is betöltő tanyákra utal, de olvasatunkban ma már egy szélesebb körű értelmezést takar, amelybe „beleférnek” az elmúlt évtizedekben létrehozott, egyes „modernebb tanyák” is, ahol a tulajdonosok (amellett, hogy korszerű otthonokat, vagy gazdaságokat kívántak kialakítani) bizonyos fokig törekedtek az alföldi hagyományok ápolására. Vagyis a szóösszetétel olyan külterületi otthonokra (gazdasági egységekre) értendő, ahol az ott lakókat nem csupán a külterületi telkekkel járó lakhatási előnyök, vagy az olcsó menedék motiválja a településektől való elszakadásra, hanem a családi tradíciók, a mezőgazdálkodáshoz köthető önellátás és termelés, a környezettudatosság és a sajátos életérzést adó önállóság. A „klasszikus” jelző kapcsán persze felmerülhetnek további kétyeltek, mint ahogyan a tanyatípusok besorolása is nehézségekbe ütközik. A tanyák kategorizálása és a szórványtípusok definiálása nem cikkünk feladata, de azt mi is szeretnénk kihangsúlyozni, hogy a külterületi viszonyok mozaikosságának fokozódásával a tanyák jelentéstartalma megváltozott. Sőt, a jogsza-

bályokban és a tudományos szakirodalomban kellően körülírt tanyadefiníciók ellenére, bizonytalanság érzékelhető abban a tekintetben, hogy maga a társadalom valójában mit is tekint ma tanyának...? Gondoljunk csak e kérdéssel kapcsolatban arra, hogy a tanya, mint „tradicionális gazdálkodási létforma” került be a Hungarikumok Gyűjteményébe (Magyar Értéktár 2015), ugyanakkor számos esetben találkozhatunk olyan „eladó tanya” hirdetéssel, amelyekben egészen változatos és „különleges” ingatlanok tűnnek fel a képeken. Kezdő sorainkban már utaltunk arra, hogy mentális térképünkön gyakorta még mindig egy idealizált tanyavilág és a hozzá tartozó (csupán a mesekönyvekben előforduló) milió sziluettjének képe jelenik meg. Ezt táplálják bennünk a gyermek és tankönyvekben leírtak és az ott bemutatott ábrák, sőt már némely játék és mobil-alkalmazás is, amelyek meglehetősen idealisztikusan kezelik a tanya fogalmát és további téves elképzeléseket generálnak az egyébként egyre sokszínűbbé váló külterületi („tanyasi”) életformákról.

Talán éppen ez lehet az oka, annak a jelenségnek, amikor tanyás térségeinkről elmerengve sokakban még napjainkban is megfogalmazódik, hogy a külterületek azt a természetközeli, vonzó közeget jelentik, ahová a mai városi emberek egy része elvagyódik. Hajlamosak vagyunk azt feltételezni, hogy a tanyán élők, bár ugyan bizonyos szempontból kiszolgáltatottan, de mégis jól boldogulnak, kevesebb a stressz és mindent áthat a nyugalom. De vajon mennyire reális ez a kép? Vélhetően e sorok olvasói között is vannak olyanok, akik hallották már ismerősöktől kollégáktól, esetleg saját fejükben is megfordult az ötlet: „De jó lenne kiköltözni a nyugsgó városból a természet lágy ölére.” - Oda, ahol tiszta a levegő, nincs zaj, állatokat lehet tartani, egészséges élelmiszerek kerülnek az asztalra és nem utolsósorban kötöttségektől mentesen lehet élni... (Legalábbis így vizionáljuk ezt.) Sőt egyesek még át is lapozzák az

ingatlan-hirdetéseket és hozzáteszik: „Látod, olcsón felújíthatnánk egy tanyát, ahol szabadon élhetünk...” A tanya egy olyan „utolsó sziget” valahol a messzeségben, egy olyan mikrokörnyezet, ahol egészen jól el tudjuk képzelni életünket. De általában megragadunk az álmodozás szakaszában, mert aztán belegondolunk a kiszolgáltatottságba, az elzártságba és a tanyára való kiköltözés a többség számára csak egy ábránd marad, mint egy soha meg nem valósuló egzotikus Föld-körüli utazás. Elmarad, hogy tényleg belevágnánk, mert a kényelem és a fogyasztási szokásaink, családi igényeink alapvetően a városhoz kötnek bennünket. Elfelejtjük hát a tanyát és éljük tovább urbánus értékrendre épülő életünket. „Azonban ne felejtjük, hogy ezekben a pillanatokban is meglehetősen sokan vannak, akik ott kint élnek és munkájukkal fenntartják külterületi otthonukat, gazdaságukat, hozzájárulva a természetközeli tájak fenntartásához” – hívta fel erre a figyelmet egy tanyagondnok. Hogy ezt kényszerűségből vagy meggyőződésből, örömmel és önszántukból teszik-e, pontosan nem tudjuk. Mindenesetre tény, hogy az Alföldön még több mint 90-ezer tanyát tartunk számon, amelynek lakossága eléri a 170.000 főt (Romvári et al. 2017).

Amennyiben a tanyarendszert és környezetét vizsgáljuk továbbra is sokan alapvető kérdésnek tartják, hogy a természetközelség élménye, a hagyományos külterületi gazdálkodás és a takarékoskodni, alkalmazkodni tudó élelmódok megőrzése valóban fontosak-e a számunkra? A szórványtelepüléseink tájakkal való szerves fejlődése folytatható-e a jelenlegi társadalmi viszonyok között? „Vajon a kint élő, ma már igen sokszínű társadalom tudatában van-e, hogy a természethez alkalmazkodni kell, és a környezettudatosság komoly lemondásokkal jár?” Tudjuk, hogy számos helyen nem veszik figyelembe a hosszú távú táji-környezeti érdekeket, sőt! Sajnálatos módon nem egy esetben lehetünk tanúi egy sajátos külterületi jelenségnek, ami rendki-

vül káros tájhasználati és környezetesztétikai szempontból egyaránt. Az „olcsóbb a telek és kint, a pusztában trendibb” felkiáltással „már több száz megalomán, tájidegen és hivalkodó birtokot, „divat-farmot” hoztak létre, ahol csupán kihasználják a környezet adottságait, és valójában nem tesznek semmit a tájak gondozásáért”. Ahogy egy gazda nyilatkozta: „rekreációs terméknek tekintik a madárszót és még a horizonton alábukó nap korongját is”... Meglátásunk szerint a tanyák táji-környezeti szerepe ennél jóval összetettebb!

A tanyavilág, mint a vidéki környezet állapotának egyike „indikátora”

Amikor tanyás térségek környezetéről, a tanyákon élő társadalom természettel való kapcsolatáról, vagy a külterületeken történő tájgazdálkodásról beszélünk, célszerű e kérdéseket tágabb kontextusban is elhelyezni. Az elhamarkodott általánosítások előtt (amelyre ma már nem csak a közbeszéd, de egyes szakmai álláspontok is alapoznak) érdemes ugyanúgy komplexen kezelni a vidéki térségekben zajló lokális folyamatokat is – akár a területhasználati változásokat, vagy a társadalmi-gazdasági életben tapasztalható jelenségeket. Témánk szempontjából meghatározó, hogy ma már hazánkban is megfigyelhetők az Európa-szerte „begyűrűző”, vidéki differenciálódásra jellemző folyamatok, mint például az „új környezeti paradigma.” (Az új környezeti paradigma a környezeti értékek tudatos megóvásá-
ra törekvő szemlélet- és cselekvésrendszer együttese. Az összetett kifejezés – „New Environmental Paradigm” – arra az átfogó öko-intellektuális megközelítésre utal, amely az ember és környezet viszonyának újjáteremtendő harmóniáját, a természeti erőforrásokkal való takarékoskodást és a felelősségvállalást helyezi előtérbe.) Azért „új”, mert csak az elmúlt évtizedekben kezdtek újból kibontakozni azok a nézetek, amelyek a környezettudatos hétköznapi attitűdöket, a környezetorientált szaktudást és tudományos

ismereteket erőteljesebben hangsúlyozzák) megjelenése, az ökoszisztéma-szolgáltatások jelentőségének felismerése, a sokoldalúbbá tehető agrárium felértékelődése, valamint mindezek tervezésben, programozásban való figyelembe vétele.

Tapasztalataink alapján hatalmas különbségek alakultak ki a „fejlődőképes” és „leszakadó” vidék között, és ez a tanyák helyzetére is értendő. A kedvező irányok mellett egyes települési körzetekben előtérbe kerültek a kedvezőtlen gazdasági és társadalmi tünetek, szembetűnőbbé vált a szegénység, a szegregáció, a vidéki „underclass” rétegek kialakulása és a kisebb falvak kiürülése, totális leértékelődése aminek következtében mély és tartós társadalmi és környezeti konfliktusok alakultak ki. Mindezzel kapcsolatosan több egymástól független szakértői vélemény is utalt arra, hogy a tanyák bizonyos tekintetben (a környezeti attitűdök tekintetében mindenképpen) leképezik a magyar vidék helyzetét. Egyik tanyás településen ezt a jelenséget a következő szavakkal foglalták össze: „A tanyai életmód, életszínvonal és az itteni munkalehetőségek, gazdálkodási körülmények és a földhasználati problémák, amellyel az itteni társadalom szembenéz, egyben a hazai vidékfejlesztés legfőbb kihívásait jelentik. Ezek közé tartozik az elvándorlás, az elmagányosodás, a kirekesztődés, a deviáns magatartásformák megjelenése, a bizonytalan jövőkép, a hatalmas jövedelmi különbségek megjelenése, de még a pazarló és meggondolatlan gazdálkodási- és életformák is, amelyek visszafordíthatatlan károkat okoznak a környékbeli tájakon”. Vagyis (amellyel jórészt mi is egyetértünk) a szórványtelepüléseken tapasztalható konfliktus-tényezőző, ebbe beleértve a tájhasználati módokat is (egy adott mértékig) kivethető rurális térségeink egészére: „a tanyakérdés túlmutat a tanyákon”! Ebben az értelemben a tanyák a magyar vidékiségre jellemző folyamatok egyfajta indikátorainak tekinthetők, miután a szórvány-

települések mikro-szintjén, „kicsiben” sok olyan jellegzetes folyamat megjelenik, ami egyébként akár regionális viszonylatokban is nyomon követhető. A tanyák a környezeti kérdések tekintetében is jelzésértékkel bírhatnak, hiszen egyáltalán nem mindegy, hogy a jövőben egy súlyos egyenlőtlenségekkel terhelt, rövid távon, csupán a túlélésért küzdő, vagy egy stabillabb, szolidárisabb, környezettudatosabb közösség alkotja majd a tanyai társadalom többségét. Más szóval a külterületi életformák és az ottani gazdálkodási módok (természetesen fenntartásokkal) leképezik a hazai vidéki társadalom egyes tulajdonságait. Olyan optimista elképzelések is megfogalmazódtak, amelyek szerint, ha a magyar tanyákon környezetbarát tájgazdálkodás hívható életre, akkor az kedvező hatást jelent az agrár-szektor, a természet- és környezetvédelem és végeredményben az egész vidéki társadalom számára (Székely, Kotosz 2018). Persze emellett a „realitások talaján maradvá az is jól látható, hogy a vidéken meglévő társadalmi konfliktusok az elmúlt 20 év során még összetettebbé és bizonyos szempontok alapján kezelhetetlenebbé váltak. Ezzel kapcsolatban vannak, akik arra a megállapításra jutottak, hogy „a területi fejlesztésekre elköltött hatalmas mennyiségű pénzeszközök nem indítottak el általános fejlődést”. Egyesek úgy érzik, hogy a tanyarendszer sem tudott fejlődési pályára állni, egészen a közelmúltig – azaz a Tanyafejlesztési Programok elindulásáig. Erre utalva a szakemberek hasonlóan összegezték álláspontjaikat: „az elmúlt év tanyai pályázatait és forrásait sok száz tanyán élő családnak és számos önkormányzatnak nyújtottak segítséget, mellyel kétségtelenül enyhült e településtípus kritikus helyzete, ugyanakkor az alföldi külterületi zónák felzárkóztatása továbbra is komoly nagyságrendű, jól célzott összegeket igényel”. A remény tehát az elmúlt években felcsillant, egyre többen nyilatkoznak úgy, hogy a szórványokkal tarkított tájak jövője – legfőképpen a sokszínű

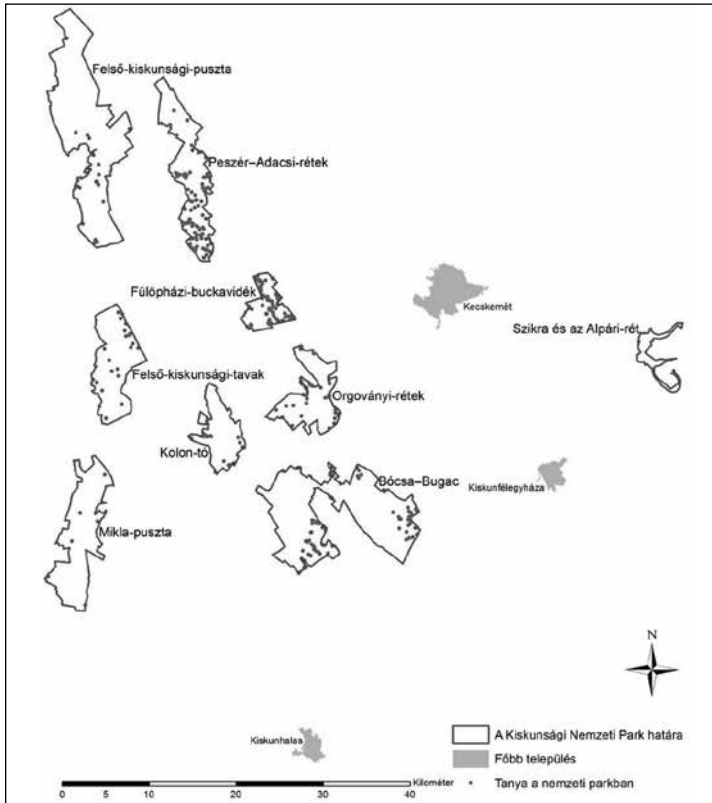
természeti és kulturális örökség miatt – sokkal nagyobb lehetőségeket tartogat, mint azt korábban gondolni lehetett.

A „klasszikus tanyák” és a tanyás táj értékei

A természeti környezettel, és annak ökológiai szempontból leginkább értékesebb térrészeivel, a természetközeli területekkel való összefonódás a településformák közül a tanya esetében a legnyilvánvalóbb. Nemcsak a kiterjedt nemzeti parki egységek, egyéb védett természeti területek tanyáira kell gondolnunk, hanem azokra a szórványokra is, melyek az elszigetelt, sokszor csak néhányszor tíz hektáros, kicsi élőhelyfoltok szomszédságában állnak. Amennyiben a legtanyásodottabb térségünk, a Duna–Tisza köze tanyásodásának történetét vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy az első tanyák a táj szerkezetéhez idomulóan telepedtek meg. Az alacsonyabb, vízjárta térszínek és a száraz háta, buckások határvonalán húzódó tanyák egyaránt élvezték a laposok legelői, kaszálói és a jól felmelegedő, nagy albedójú homoktalajok szőlői, gyümölcsösei és veteményeskertjei által nyújtott gazdasági hasznokat, ökoszisztéma-szolgáltatásokat is (Csatári 2008). A gyenge homoktalajok termőképességnek fokozásához, a szántóművelés biztosításához a legelő állatállománya járult hozzá trágyájával. Ez az organikusnak is nevezhető kapcsolat egészen a 20. század közepéig általánosan jellemző volt, és még ma is felismerhető, főként a legöregebb tanyák és a védett természeti területek vonatkozásában.

Akár meglepő is lehet, de a Duna–Tisza köze nemzeti parkjában, a Kiskunsági Nemzeti Parkban 346 tanya számolható össze a napjainkban készült légifotók (FÖMI 2015) alapján. A tanya nélküli vidékek mellett kifejezetten sűrűn tanyásodott védett természetközeli tájrészeket is találunk (1 ábra).

Ezekben a térségekben a tanyák a táj meghatározó elemeit jelentik és a magas természeti

1. ábra

A Kiskunsági Nemzeti Park tanyáinak elhelyezkedése

Forrás: FÖMI 2015 adatok alapján szerkesztette Dóka Richárd

ti értékességgel jellemezhető természetközeli területek sorsa is szorosan függ tőlük. Még a legkisebb terület egység, a nyílt ártérrel jellemezhető „Szikra és az Alpári-rét” is büszkélkedhet egy tanyával. Joggal mondhatjuk tehát, hogy e nemzeti parkunk egy tanyás nemzeti park, ahol a tanyarendszer és a természeti környezet védelme kölcsönösen egymásra utalt. Igaz ugyan, hogy periférikus helyzetükből fakadóan a még álló tanyák jelentős hányada ma már lakatlan vagy csak időszakosan lakott, és mások művelik az egykor hozzájuk tartozó földeket, de tájképfőmáló jelentőségük így is fennáll, ami pedig különösen jelentős tájvédelmi szempontnak tekintendő. Annak ellenére is igaz ez, hogy a nemzeti park térségében is feltűnő folyamat

a tanyák közelmúltbeli elhagyása és pusztulása, melynek sokszor egyenes következménye az inváziós növények gócpontját jelentő tanyaromok megjelenése.

A „klasszikus tanyák” tehát szerves részei a tájnak, az alföldi védett területek tájképehez elválaszthatatlanul hozzátartoznak. Tájbaillőségük, természeti környezethez való idomulásuk a tájlesztétkával foglalkozó kutatók figyelmét is megragadta. Megállapították, hogy a tanyaépületek egyedi esztétikája emberi léptékükből származik (Karancsi 2013). Emberi arányainak, tájbailló anyaghasználatuknak, fás növényborításuknak, viszonylagos takartságuknak köszönhetően a nyílt, tágas horizontú tájjal tájképi egységet képeznek, ami szórványként való tájbéli

megjelenésüket alapvetően meghatározza. Hagyományos színezetük, a barna vagy szürke nádfedés és a vörös cseréptető a fehér falakkal önmagában is kontrasztos, de a tanyás tájkép esetében elsősorban „a horizontális és vertikális térelemek közötti kontraszt teremt sajátos vizuális élményt” (Karancsi 2013).

A tájban többnyire szigetszerűen megjelenő természetközeli területek tájképe önmagában is kiemelkedő tájképi érték, mely nem elhanyagolható mértékben rekreáló hatással is van a szemlélődőre. Ezek a fajgazdag és összetett természetközeli élőhelyegyüttesek színvilágukkal, egyedi formáikkal, strukturális változatosságukkal, ritmikus tagoltságukkal, gyakori kontrasztjaikkal évszakonként más-más, és mindig újszerű élményt nyújtanak a számunkra. A legtöbb alföldi természetközeli terület nyílt, tagolatlan, vagy alig tagolt tájképi a fás vegetáció hiánya, illetve alacsony aránya miatt, de a tipikus mezőgazdasági kultúrák megjelenése révén általában az egész kultúrtáj nyíltak és tágas horizontúnak tekinthető. A legnagyobb tanyás vidékünkön a telepítések által kiterjedő és táji léptékben záródó erdők a nyílt, pusztai tájképet változtatják kedvezőtlenül meg és a tanyák bezárását, tájképi elszigetelését is okozzák sok esetben. Alig észrevehetően, de ez a folyamat az értéket jelentő, hagyományos pusztai tájkép degradálódását is eredményezi. Ehhez a tájképi degradációhoz az üzemszerű tanyák maguk is hozzájárulnak néha fóliásátraikkal, takaratlan gépállomásokkal, kevésbé esztétikus építményeikkel, de szerencsére a legértékesebb tájrészekre nem ez, hanem az esztétikus lakókörnyezet és rekreáló hatású tájkép a jellemző.

A fentiek alapján akár fel is vázolhatjuk a tájiökológiai szempontból ideális tanya képét, mely egy kezelt és változatos természetközeli növényzetű, nyílt pusztai környezetben, enyhén kiemelkedő háton foglal helyet, és fákkal részben takart, hagyományos építészeti stílusjegyeket hordozó, U alakú tanyaudvart körbevevő épü-

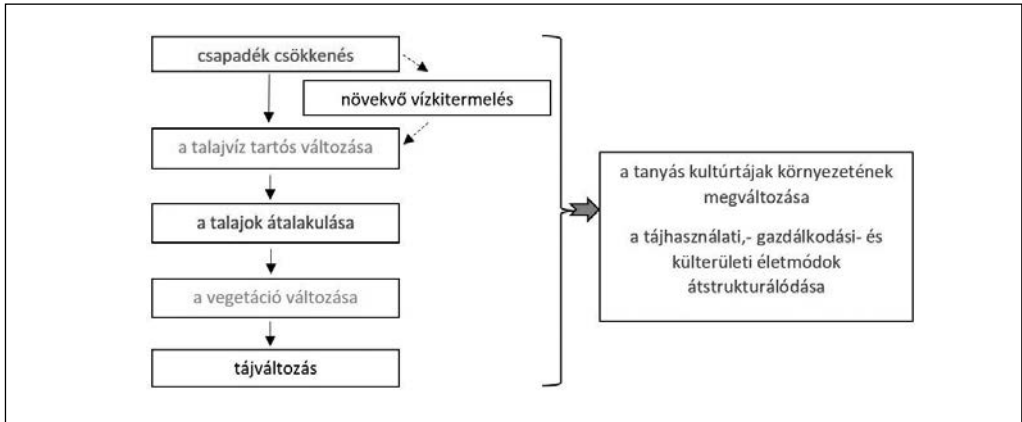
letegyüttesként jelenik meg előttünk, és ahol tájidegen elemek sem zavarják ennek a tájképi egységnek a képét.

A tanyák egyedi építészeti és kultúrtörténeti öröksége, a táj mozaikos, sokszínű használata és nyílt, pusztai megjelenése, a rendkívüli gazdagságú természeti örökség, valamint az egyedi tájértékek sokasága mind-mind olyan eszmei jelentőségű érték, ami az alföldi tanyás tájra és különösen a nemzeti parkokra, illetve a tájvédelmi körzetekre jellemző. A legnagyobb tájrészleteket lefedő védett természeti területeinken – ide értve a Natura 2000 területeket is – a természeti, a táji és a kulturális örökség fonódik tehát egybe. A rurális térségek fentebb is vázolt, rekreációs értékeit (tágas terek, zöld növényzet, egészséges lakókörnyezet, Csorba 2013) is különösen a nemzeti parkok, tájvédelmi körzetek és néhány speciális adottságú térség képesek leginkább biztosítani, ahol a hagyományos tanyás tájkarakter legépebb formában maradt fent, ezért a tájvédelemnek ezekben a térségekben a legnagyobb a felelőssége, és erőforrásait is ide célszerű fókuszálnia.

Környezeti kockázatok

A tanyás térségeket érintő környezeti kockázatok, nagyságrendjüket tekintve igen jelentősek, többségük évtizedek óta fennáll, ráadásul bizonyos globális tényezők, mint a klímaváltozás, egyre inkább erőteljesebben éreztetik hatásukat. Az egyik legszembetűnőbb jelenség a szárazodással függ össze. Ezzel kapcsolatban megannyi tanulmány készült, amelyek legfőbb megállapításait nem részletezzük, ugyanakkor cikkünkben sem kikerülhet az alapprobléma tematikus bemutatása, miután a klimatikus háttérű tájváltozások az egész tanyarendszerre kihatással vannak (2. ábra).

Az alföldi tanyák térségeit érintő környezeti problémák közül többen kiemelik a föld-

2. ábra

A klimatikus háterű tájváltozások elvi kapcsolatrendszere és annak összetett hatása a tanyák környezetére

Forrás: Rakonczai 2011 nyomán

használat gyors, a tájakat érzékenyen érintő változásait, másrészt az épített környezet területfoglalását is, amely különösen a nagyobb települések, mezővárosok külterületein gyorsult fel. A város és vidékének találkozásánál, az „urban-rural fringe” területén a szuburbanizáció jelentős hatást fejtett ki a tanyákra nézve. Ezeket az övezeteket az önkormányzatok egyfajta puffer területnek tekintették, ahol bizonyos lakossági és gazdasági igényeket ki lehetett elégíteni, ezért minden komolyabb koncepció nélkül adtak itt ki építési engedélyeket. A terjeszkedés következtében több nagyobb mezőváros „elveszítette” mezőgazdaságának legértékesebb árutermelő belső kertességi területeit, a szőlő-gyümölcs ültetvényeket, amely nemcsak a mezőgazdaságot érintette érzékenyen, de a város lakosainak életminőségét is. „A megmaradt tanyás tájrészleteken az elmúlt 3 évtizedben (a külterületi építkezési tilalom 1986-os felfüggesztése óta) szinte szabályozatlan módon zajlottak a beépítések, ráadásul az új épületek többsége alapvetően csak lakófunkcióra szolgál. Így „a táj csak használva van, nem pedig gondozva.” – fűzte hozzá egy interjúalanyunk. Ennek következtében a

tanyákon folyó gazdálkodói tevékenységek is beszűkültek, vagy megszűntek. Az új beépítések által felhasznált területek közé a tanyák „beszorulnak”, sőt a tapasztalatok szerint a klasszikus tanyák jelenléte még zavarja is az itt megjelenő lakosságot, így erőteljes érdekellentétek alakultak ki (Csatári 2005; Csatári, Farkas, Kovács 2016; Dóka 2006; Kovács, Farkas 2011). Komoly környezetterhelést jelent, hogy a kiköltözők életmódja megnövelte a külterületek ivóvízigényét, aminek következtében számos visszaélés, illegális vízkivétel és szennyvízelhelyezés tapasztalható egyes települések környékén. Mindezek összeadódva a tanyás térségek vízháztartására kedvezőtlenül hatnak.

A tanyás térségek problematikája több tájegység esetében is (pl Duna–Tisza-köze) egybeesik a regionális kihívásokkal, de vannak sajátos „mikrokörnyezeti” problémák is, amelyek helyi viszonyokra vezethetők vissza. A legtöbb környezeti rizikó összefüggésben van a korábbi természeti környezetet ért beavatkozásokkal (folyószabályozási munkák, lecsapolások, erdőirtás, erdőtelepítés) vagyis az ember egyre erősödő jelenlétével. A tájváltozások kapcsán vetődik fel, hogy

„végső soron magának a tanyarendszernek a létrejötte is antropogén eredetű beavatkozások eredménye, tehát lényegében a tanyasi kultúrtáj is társadalmi célok jegyében jött létre” „így aztán annak fenntartásához is jórészt további társadalmi megfontolások és erőfeszítések szükségesek”. „Ideális esetben egy jól működő tanyarendszer egyszerre szolgálja az ökológiai fenntarthatóságot, valamint a sajátos társadalmi igények kielégítését, de önmagában, mint organikus tájalkotó képtelen fennmaradni!” „Éppen ezért nagyon pontos és egyúttal hosszú távon is működőképes, az egész alföldi nagytájra vonatkozó, környezetorientált elképzelésekre és konkrét területpolitikai beavatkozásokra van szükség (amennyiben ezt a településformát meg akarjuk őrizni) – magyarázta ezeket az összefüggéseket egy szakember.

A tanyás térségek környezetét veszélyeztető tényezőket sorra véve a következő kockázati csoportokat különítettük el (1 táblázat).

A tanyás térségek környezetére vonatkozó utalások az irányadó szakpolitikában

Miután a környezeti szemléletmód területfejlesztési szakpolitikában való megjelenését a társadalmi környezettudatosság egyik meghatározó mércéjének tartjuk, úgy gondoltuk, hogy (a sajátos településtípus környezeti státusza kapcsán) érdemes röviden áttekinteni a tanyás térségekre vonatkozó központi irányadó elveket is. Dokumentum-elemzéseink azt mutatják, hogy a tanyákra és térségeikre vonatkozó fogalmak, célkitűzések egyre körültekintőbb megfogalmazással (a tudományos kutatások eredményeit felhasználva) kerültek be a hazai köziratokba. Ezt (kiindulópontunkat is alapul véve) az új környezeti paradigma fokozatos megjelenésének tekinthetjük, mivel úgy érzékeljük, hogy a tanyák kapcsán egy átfogóbb szemléletű, környezetorientált vidékfejlesztési,- tervezési elvi séma és az erre épülő támogatási rendszer van

kiformálódóban. Ennek jeleit és formálódását az alábbi jogalkotói és fejlesztéspolitikai mozzanatokban véltük felfedezni.

A tanya jogszabályi fogalmát a rendszer-váltást követően, először a termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény 3. § b) pontja határozta meg, melyben „a tanya a település külterületén lévő mezőgazdasági termelés céljára létesített lakó- és gazdasági épület, épületcsoport és legfeljebb 6000 m² területű föld együttese”. Egy évtizeddel később, a 97/2005. (XII. 25.) OGY határozat által elfogadott Országos Területfejlesztési Konceptió (OTK) már új megközelítésben definiálta a tanyákat: „Tanya: meghatározóan alföldi térségeinkre jellemző külterületi szórványtelepülés, a lakófunkció mellett hagyományosan jelentős mezőgazdasági szereppel, illetve egyre erősödően turisztikai, rekreációs funkcióval.” A tanyák fejlesztését az OTK több bekezdésben is tárgyalja, így a „rurális (vidéki) térségek területileg integrált fejlesztési prioritásai” között már részletezve szerepelnek a tanyás térségek. A koncepció – az addigi tanyakutatások empirikus tapasztalataira építve – helyesen fogalmazta meg, hogy az európai szinten is kultúrtörténeti- táji-környezeti jelentőséggel bíró tanyás településrendszer és gazdálkodási forma a magyar nemzeti örökség részét képező sajátos térszerkezeti struktúra, melynek fennmaradása és fejlesztése nemzeti érdek. Az OTK (majd később a Nemzeti Vidékstratégia is) komplex vidékfejlesztési modellterületként értelmezi a tanyás térségeket; „annak érdekében, hogy a tanyavilág ismét élő tér lehessen”. Ezt követően a tanyás térségek revitalizációjának elképzelése az OTK mellett a 96/2005. (XII. 25.) OGY határozat nyomán elkészült Országos Fejlesztéspolitikai Konceptióban is megjelent. A térségkategória tehát bekerült a fő tervezési dokumentumokba, úgy tűnt, hogy a külterületek környezeti problematikája is sürgetőbbé vált, mint a korábbi időszakokban. A területi kutatások révén elfogadottá vált az az állás-

A felsorolt kockázati tényezők megnevezését és csoportosítását a szakirodalmi hivatkozások és az elmúlt évek kutatásai* során (2015-2018 között) megszólaló prominens személyek véleménye alapján készítettük el. „Az új környezeti paradigma megjelenése Közép-Európa vidéki térségeiben” című Bolyai János kutatási ösztöndíj és „Az állam strukturális átalakulásaira adott intézményi és egyéni válaszok különböző földrajzi kontextusokban” című OTKA kutatás (OTKA K109269) keretében 34 fő fejtette ki véleményét (többek között a hazai tanyás térségek környezeti kockázatainak rendszerezését is érintve).

<i>Klimatikus és tájökölógiai kockázati tényezők</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Belvizes, aszályos időszakok, és hőségnapok számának növekedése • Szélsőséges időjárási jelenségek gyakoribbá válása, viharok, jégkárrok • A tájidegen, inváziós fajok terjedése • A biodiverzitás csökkenése • Természetes tüzek számának emelkedése • Vadállomány kezelésének problémái
<i>A tájhasználatot érintő, abból fakadó kockázati tényezők</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Egész térségekre vonatkozó vízrendezési, vízgazdálkodási gondok • Nem megfelelően időzített, vagy pazarló, illegális öntözési tevékenységek • Rossz műszaki állapotú gépparkkal történő gazdálkodás • Túlzott, vagy nem megfelelő trágyázás, • Tűzgyújtás • Gyepfeltörés, • Túllegeltetés, vagy éppen legeltetés hiánya, kaszálás vagy hiánya, stb. • Tájrészek fragmentálódása (közlekedési útvonalak parcellázások, telkesítések) • Tájképi homogenizáció • Rekultiváció nélküli anyagkitermelés • Idegenforgalomhoz kötődő tájterhelések: technikai sportok, lovaglás
<i>Az épített és a társadalmi környezettel összefüggő kockázati tényezők</i>
<ul style="list-style-type: none"> • A hagyományos tanyai környezetkultúra megváltozása • Átgondolatlan és szabályozatlan külterületi terjeszkedés • Szennyvizek elvezetésének megoldatlansága • Kommunális hulladékok elhelyezési, szállítási gondjai • Környezetszennyező gazdasági és lakossági tevékenységek • Nagyszámú romos tanya és elhagyott tanyatelek • Külterületi környezeti akcióprogramok hiánya • Civilmozgalmak és önmagában a tanyasiak gyenge érdekképviselése • A lakosság tájékozatlansága, érdektelensége

1.táblázat

A tanyás térségek környezetét érintő rizikótényezők

foglalás, mely szerint a tanyás térségek a táj-megőrzés terén is fontos szerepet kaphatnak, mellyel „hozzájárulnak a magyar táj fenntartható használatához és a heterogén termelési kultúra fenntartásához” (OTK). Miután a tanyás övezetek többsége az Alföldön, és azon

belül is jellemzően a Duna-Tisza közti tájakon fordul elő, az OTK helyesen jeleníti meg a tanyás gazdaságok jelentőségét a „Speciális táji, környezeti problémákkal, adottságokkal rendelkező vidéki térségek fejlesztési feladatai” – „A Homokhátság komplex fejlesztése”

feladatainak sorában. Mindezek mellett (az egyéb, szintén sürgető szociális kérdések mellett) erőteljesebb „visszhangot kapott”, hogy a szórványtelepülések körzeteiben évtizedek óta, kedvezőtlen táji-ökológiai folyamatokkal kell számolni, ráadásul a külterületek épített környezete is sokat veszített értékéből. A hagyományos („klasszikus”) tanyák száma jelentősen lecsökkent, és a megmaradt tanyák egy része is elvesztette mezőgazdasági és tájfenntartó funkcióját.

Vélhetően a tanyák helyzetének komolysága, a szórványok megőrzése (megmentése) is vezérelte az új Országos Területfejlesztési és az új Országos Fejlesztési koncepció kidolgozásáról szóló 1254/2012. (VII. 19.) Korm. határozat alapján készült Országos Fejlesztési és Területfejlesztési koncepcióban (OFTK) megjelenő „Szak- és területpolitikai fejlesztési irányok” c. fejezet megalkotóit. Ebben a „speciális vidékfejlesztési feladatot jelentő térségek fejlesztése” sorában a „Tanyás térségek fejlesztése„ (3.1.5.4.) különálló prioritásként jelenik meg. Az itt leírt feladatok aktuálisak, az integrált vidékfejlesztési megközelítés és az érintett településtípus jövőbeni megőrzése pedig kellő hangsúlyt kap. A tanyás térségtípusra szabott cselekvési terv megalkotása, a jogi környezet rendezése, a közvetlen források kibővítése, és a tanyákon zajló tevékenységek diverzifikációja egyaránt megjelenik az OFTK-ban. Továbbá figyelemre méltó, hogy a tanyák, mint a biztonságos élelmiszerellátás, a rugalmasabb és színesebb gazdaság szerkezet egyik lehetséges célterületeiként jelennek meg a dokumentumban.

A tanyás életforma támogatása kapcsán érdemes megemlíteni az agrársubvenciókat is. A SAPARD-ban, majd az azt követő vidék-

fejlesztési programokban az AVOP-ban (2004-2006) és az ÚMVP-ben (2007-2013) a tanyák, mint kedvezményezettek szerepeltek, de átfogó fejlesztési program még nem kapcsolódott hozzájuk. A II. pilléres támogatások közül a II. tengelybe tartozó agrárkörnyezet-gazdálkodást emelhetjük ki, melyben a horizontális szántóföldi célprogram-csoportban megtaláljuk a tanyás gazdálkodás célprogramot, amely már kifejezetten e településformához kapcsolódó kultúrtáji értékek védelmét is szolgálta (Perger 2017).

Jelentős áttörés 2010 után történt, a 2012–2020-as időszakra szóló Nemzeti Vidékstratégia elkészülésével, melyben térségi komplex vidékfejlesztési programként jelenik meg a tanyák fejlesztése. Az ebben megjelölt négy startégiai irányhoz kapcsolódóan, 2011-ben a kormányzat meghirdette az első, kifejezetten szórványokat segítő pályázati konstrukciókat.¹ A Tanyafejlesztési Program a Nemzeti Vidékstratégia egyik kiemelt térségi komplex vidékfejlesztési programja lett. Ez egyértelmű bizonyítéka, hogy immár a szakpolitika is érdemben próbál tenni e településforma megőrzéséért. Hozzá kell tennünk, hogy az említett program önmagában nem kezelheti a külterületek ökológiai-természeti, és társadalmi-gazdasági problémáit, de nagyon jó fejlesztési kezdeményezésekre és konkrét beruházásokra ad lehetőséget, mind az egyének, mind a települési közösségek számára.

Összegzés és javaslatok

A tanyákkal és környezetükkel foglalkozó eszmecsere egyik, szinte mindig napirendre kerülő felvetése: Mit is jelentenek számunkra valójában a „tanyák”? Hogyan kellene kezelni

¹ A Magyar Köztársaság 2011. évi költségvetéséről szóló 2010. évi CLXIX. törvény a VM 20/03/05/00 számú fejezeti kezelésű előirányzatoként nevesítette a Tanyafejlesztési Program előirányzatot, 1 milliárd Ft keretösszeggel. Erre tekintettel dolgozta ki a VM 2011-ben az első Tanyafejlesztési Programot, amelyet teljes egészében nemzeti forrásból finanszírozott.

az egyre változatosabb külterületi lakókörzeteket? Vajon reálisan látjuk-e a sajátos településforma arculatát és a hazai települési struktúrában betöltött szerepét, jövőbeli lehetőségeit? Egy biztos; a tanyák táji értéket jelentve elválaszthatatlanok az alföldi kultúrtájtól, amelynek fenntarthatósága számos tényező függvénye. A kedvezőtlen folyamatok megállítása és a specifikus településforma megőrzése az egész társadalom számára fontos, hiszen a külterületi életformák, és gazdálkodási tevékenységek a hazai vidéki környezet jellegadó alkotóelemei. Mindezt alátámasztják a táji értékekre, a környezeti problémákra vonatkozó vizsgálatok és a társadalmi elképzelések is.

Sokak szerint a tanyás térségek a környezetbarát tájgazdálkodás legfőbb területi egységei, amelyek egyúttal még mindig sokaknak lakhatási lehetőséget nyújtanak. A tanyás övezetek azonban elnéptelenedéssel néznek szembe, ezért ennek megállításához meg kell teremteni a külterületek környezeti biztonságát, amellyel lehetővé válhat egyes társadalmi rétegek bevonása. Ehhez új, a lakható külterületekre szabott stratégiára van szüksége, melyben az otthoneremtés motivációja mellett a környezeti szemléletű tanyai gazdálkodásnak kell helyt adni. Természetesen, a környezeti szempontú fejlesztések esetében különbséget kell tenni a valóban tájértéket jelentő tanyák és a szuburbán szórványok között. Úgy véljük, hogy a „Magas Természeti Értékű Területeken” folytatott természetkímélő és hagyományosabb tájhasználatnak továbbra is fontos szerepe van a természetközeli élőhelyek és élőviláguk fenntartásában, ami összekapcsolódva a kultúrtörténeti értékek megőrzési feladatával és az esztétikus lakókörnyezet kialakításának támogatásával, még inkább kultúrtáj-védelmi jelentőségűvé teszi a tanyavilágot.

A tanyás térségek felzárkóztatásában a környezeti fenntarthatóság mellett a gazdasági aspektusokra is nagy hangsúlyt kell fektetni. Ehhez kapcsolódva három ágazat fejleszté-

sét javasoljuk: Elsőként a környezetipart és a hozzá kapcsolódó kutatás-fejlesztést; melybe a biomassza energetikai és ipari célú hasznosítása, a felhasználási, feldolgozási eljárások fejlesztése, valamint ezek bemutatása tartozna. Másodikként az élelmiszeripart, melyben külön hangsúlyt kell fektetni a helyi termékek (szermaradványmentes élelmiszerek, gyógynövények, ökoszisztéma-szolgáltatásokhoz kapcsolódó termékek) kereskedelmére és marketingjére, valamint a direkt értékesítési láncok, lokális piacok, a térségi eredet (helyi márka) megjelölési rendszerek kialakítására és működtetésére. Végül a tanyai szolgáltatások további bővítését szorgalmazzuk (oktatás, nevelés, rekreáció, idegenforgalom) elsősorban azokban a térségekben, illetve tanyákon, ahol az értékek aggregáltak vannak jelen, (sok esetben még a szélesebb társadalom számára felfedezésre várva). Mindezt alapvetően a közösség által támogatott mezőgazdaság keretei között („Community Supported Agriculture”) tartjuk megvalósíthatónak.

Feltételezzük, hogy a természeti adottságokra, a tradíciókra és a helyi tudásra támaszkodva a táji erőforrások ésszerűbb kihasználásával kedvezőbb megélhetési feltételek és környezettudatosabb tájgazdálkodás teremthető meg. Ehhez támogatni kell a térségi szintű környezet- és természetvédelem gazdasági tevékenységekkel való összehangolását, a tanyákon létrehozható klímatudatos megoldások kialakítását, környezetbarát infrastruktúrák kiépítését, az ökögazdálkodási formák kiszélesítését.

Köszönetnyilvánítás

Kovács András Donát munkáját a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

Szakirodalom

Csatári B. (Témavezető) 2005: *Tanyakutatás 2005.* kutatási jelentések. Készült a Duna-Tisza közti Homokhátság vízpótlásáról szóló

országgyűlési és kormányhatározatok nyomán, a Magyar Regionális és Területfejlesztési Hivatal Kiemelt Térségi Programok Főosztálya megbízásából. MTA RKK ATI, Kecskemét

Csatári B. 2008: Landscape and 'tanya-s' in the Danube–Tisza Interfluve region. In: Kovács-Láng, E., Molnár, E., Kröel-Dulay, Gy., Barabás S. (ed.): *The KISKUN LTER: Long-term ecological research in the Kiskunság, Hungary*, IEB HAS pp. 23–28.

Csatári B., Farkas J.Zs., Kovács A.D. 2016: Egy alföldi tanya mezőváros terének dinamikus változásai Kecskemét példáján. In: Kókai S. (szerk.) *A változó világ XXI. századi kihívásai*: tanulmánykötet Prof. Dr. Hanusz Árpád egyetemi tanár 70. születésnapja tiszteletére. Nyíregyháza: Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézet, 2016. pp. 89-111.

Csorba P. 2013: Magunkkal vinni a vidéki tájat. In: Kozma G. (szerk.): *Emberközpontú társadalomföldrajz. Tiszteletkötet Ekéné Dr. Zamárdi Ilona 70. születésnapjára*. Debrecen pp. 29–36.

Dóka R. 2006: A homokhátsági tanyák természeti környezeti vonatkozásai. *A Falu*, 21. 2. 43–51. p.

Farkas J., Rakonczi J., Hoyk E. 2015: Környezeti, gazdasági és társadalmi éghajlati sérülékenység: esettanulmány a Dél-Alföldről. *Tér és Társadalom*, 29 (1). pp. 149-174.

FÖMI (Földmérési és Távérzékelési Intézet) 2015: 2015. évi ortofotók

Jász K., Kovács A.D., Kiss A. 2009: Kecskemét – Méntelek egy „szuburbán lakófalu” jellegzetességei és fejlesztési lehetőségei. Kutatási jelentés. (Készült Méntelek Részönkormányzata és Kecskemét Megyei Jogú Város megbízásából) Kecskemét 2009. [http://www.alfoldinfo.hu/kecskememet/mentelek.pdf](http://www.alfoldinfo.hu/kecskememet/mentelek)

Karancsi Z. 2012: Tanyás tájkarakter, mint az Alföld jellegzetes tájképi értéke. In: Karancsi Z – Oláh F (szerk.). *Szentés Város komplex külterület-fejlesztési koncepciójának*

előkészítése. SZTE Földrajzi és Ökoturisztikai Tsz., Szeged, pp. 129-144.

Kiss A. 2006: Tanyák a tájban. *A Falu*. 21. 2. 35–42. p.

Kovács A. D. 2006: A tanya térségek környezeti alapproblémája. *A Falu*, 21. 2. 53–62.

Kovács A. D. – Farkas J. Zs. 2011: Problems and Development Concepts for Scattered Farms in Hungary - a Case Study from the "Kiskunság Region", *Hrvatski geografski glasnik* 73(2), 165–177.

Perger É. (témavezető) 2017: Az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepcióban szereplő térségkategóriák felülvizsgálatának megalapozása. kutatási jelentések. Készült a Nemzetgazdasági Minisztérium megbízásából. MTA KRTK RKI Kecskemét

Rakonczi J. 2011: Effects and consequences of global climate change in the Carpathian Basin. In: Blanco, J. A. – Kheradmand, H. (eds.): *Climate Change – Geophysical foundations and ecological effects*. Intech Open Access Publisher. 297–322.

Romvári R. – Szakáli I. L. – Nyárai O. 2017: Development possibilities as part of the farmstead development program. *Hungarian Agricultural Research Environmental management, land use, biodiversity*, December 2017 – Vol.26, No. 4. Bp. Herman Ottó Institute

Székely A. – Kotosz B. 2018: Kognitív térkép a dél-alföldi tanyák jövőképeiről. *Területi Statisztika* 58:(3) pp. 225-259. (2018)

Egyéb online források

<http://www.hungarikum.hu/>
<https://www.nth.gov.hu/hu/tevekenysegek/eu-2014-2020/orszagos-fejlesztési-es-teruletfejlesztési-koncepcio>
<http://videkstrategia.kormany.hu/>
http://www.kvvm.hu/cimg/documents/97_2005_OGY_hat_OTK_rol.pdf
https://tanya.hoi.hu/index_main1.php?id=&valid=&id2=&valid2=

A tanyás gazdaságok gazdasági fenntarthatóságának záloga

Kujáni Katalin

Bevezetés

A XXI. századra kialakult duális élelmiszerellátási rendszerben egyre inkább kiéleződik az a kérdés, hogy a jelenleg zajló agrárgazdasági folyamatok mellett milyen szerep jut a kisgazdaságoknak az élelmiszerek előállításában és a vidék fejlesztésében (Rastoin és Ghersi, 2010). Vajon a tagállamok támogató politikája mellett társadalmi felelősségvállalással fenntartható-e az az alternatív, családi gazdaságokra és diverzifikációra támaszkodó mezőgazdasági modell, amely még néhány európai tagállamban fellelhető? Az Európai Bizottság 2016-ban lezárt konzultációja szerint az európai társadalom olyan mezőgazdaságot szeretne, amely segíti a vidéki népesség megtartását, hozzájárul a környezeti javak megóvásához és megbízható, egészséges, - ahol lehet - lokálisan előállított élelmiszereket biztosít a fogyasztók számára. Az egykori virágzó tanyarendszer, mint az alföldi táj aktív szereplője, gondozója egykor képes volt ezeknek az elvárásoknak megfelelni, hisz ő maga is hasonló elvekben hitt és dolgozott. Azonban felmerül a kérdés, hogy a 2018-ban tanyás életmódot választó, jellemzően családi munkaerőre alapozó kistermelők hol és milyen módon találják meg helyüket a jövő mezőgazdaságában, milyen eszközökkel lehet biztosítani szerepüket a helyi élelmiszerrendszerekben.

Az elmúlt évtizedben újra kiemelt figyelmet kapott a tanya, mint különleges településforma, amely számos tanulmány, fejlesztési terv, jogszabály és támogatási program formájában jelenhetett meg (Nemzeti Vidékstratégia, Tanyaprogram, Vidékfejlesztési Program 2014-2020). Ezzel párhuzamosan a kisgazdaságok is egyre többször kerültek reflektorfénybe azt keresve, hogy szociális jellegű támogatásuk mennyire járul hozzá egy-egy térség elnéptelenedésének csökkentéséhez. A viták során több kutató is egyetértett abban (Landais 1993, Rastoin 2010, Ikerd 2013, JRC, 2013), hogy a kistermelői rendszer fenntartásának és hatékonyabbá válásának egyik feltétele, hogy legyenek helyi értékesítési lehetőségeik, és a politika biztosítsa az ehhez szükséges kondíciókat. Magyarországon a nemzetközi törekvésekkel összhangban a 2012-ben elfogadott Nemzeti Vidékstratégia fogalmazta meg, hogy elő kell segíteni a tanyán élő kistermelők piacra jutását annak érdekében, hogy azok gazdaságilag fenntarthatóvá váljanak és lelassítsák a vidék elnéptelenedését. A Stratégia céljainak megfelelően számos jogszabály-módosítás és új szubvenációs lehetőség jött létre, amelyek hatással vannak a tanyás gazdaságok fennmaradására. Ennek keretében született meg az új „Kistermelői Rendelet”, a „Helyi Termelői Piac Rendelet”, és a 49/2009. (V. 27.)

OGY határozat a tanyák és tanyás térségek megőrzéséről, fejlesztéséről. Az új lehetőségeket figyelembe véve a 2020 utáni Közös Agrárpolitika reformja előtt érdemes számot vetni, hogy az elmúlt évek változásai milyen hatással voltak a Homokhátságon élő és dolgozó termelő családokra. A megújult kereteknek köszönhetően megvalósult-e a szocio-ökonómiai értelemben vett fenntartható családi tanyai modell?

A tanyákról szóló szakirodalom az elmúlt száz évben számos szociológiai, településföldrajzi, etnológiai, vízgazdálkodási és környezetvédelmi kérdéssel foglalkozott. Ezen tanulmányok legnagyobb tudományos bázisa az Alföldi Tudományos Intézet, amely a tanyát, mint rendszert vizsgálja az őt körülvevő táji környezetben. Ebből az integrált szemléletből kívánom kiragadni a társadalmi-gazdasági vetületet a még családi alapokon működő kisgazdaságok esetében.

A feltett kutatási kérdés megválaszolásához a 2010 és 2012 között elvégzett francia-magyar összehasonlító elemzés eredményeit vettem kiindulási alapul, illetve felhasználtam a Vidékfejlesztési Program Rövid Ellátási Lánc Tematikus Alprogramjának tervezése során végzett kutatások, fókuszcsoporthozos beszélgetések, konzultációk, termelői képzések eredményeit, konklúzióit. A hat éve elvégzett francia-magyar összehasonlító elemzés (Kujáni, 2014.) rámutatott azokra a piacra jutást, és holisztikus értelemben vett fenntarthatóságot befolyásoló tényezőkre, amelyek a legfőbb különbségeket eredményezik a kisméretű családi gazdaságok esetében. Az eredmények értelmében tanyás gazdaságok akkori, egyik meghatározó problémája az volt, hogy nem léteztek azok a támogató jogszabályi, piaci körülmények, amelyek segítségével a termelők értékesítése és bevétele biztosított lett volna, a megkérdezettek döntő hányada kis volumenben gazdálkodott és azt is első sorban neppereken keresztül, vagy a helyi piacon értékesítette. Ezzel szemben a francia

családi gazdaságok 3-4 rövid ellátási csatornán keresztül értékesítettek és több diverzifikációs tevékenységet végeztek. A kutatás arra is rámutatott, hogy az első Homokhátsági Speciális Célprogram (2000-2007) keretében 2005-ben elindított Kamra-túra projekt kiinduló pontot jelentett a kis tanyás gazdaságok eltűnésének lassításához. A képzéseken és tanulmányutakon részt vett termelők új célokat tudtak kitűzni és többen elindultak a megújulás útján. Azóta számuk gyarapodott, több új, innovatív és fiatal szereplő is megjelent a térségben, és több önkormányzat vállalkozott helyi piac fejlesztésekre. Ezért jelen tanulmányban azt szándékozom bemutatni a gyakorlati visszajelzéseken, interjúkon és saját tapasztalatokon keresztül, hogy milyen támogató jogszabályi változások történtek az elmúlt években, és melyek azok a még mindig érzékelhető hiányosságok, amelyek megoldásának kidolgozása a tanyán élők mindennapi életét könnyítené meg.

Nemzeti Vidékstratégia célkitűzéseinek megvalósulása

A 2012-2020 éveket felölelő Darányi Ignác Terv keretébe foglalt Nemzeti Vidékstratégia célkitűzései közt kiemelt stratégiai célként szerepelt a *vidéki térségek, települések – kiemelten a falvak és a tanyák – gazdasági létalapjának megerősítése, újjászervezése, a vidéki gazdaság több lábra állítása, mindezzel a megélhetés biztosítása, a munkahelyek megőrzése, a foglalkoztatás növekedése, a kulturális örökség érték alapú fejlesztése, bekapcsolása a turizmus rendszerébe* (NVS, 2012). Ezen célok elérése érdekében a stratégiában fontos jogalkotási feladatokként került megfogalmazásra a családi gazdálkodó, őstermelő, kistermelő stb. kategóriák újradefiniálása és mindemellett a helyi értékesítés, kistermelői tevékenység szabályozásának további egyszerűsítése. A Nemzeti Vidékstratégia elfogadását hamar cselekvés követte és a hazai kistermelői kör számára kettő olyan jogszabály is

született, amely most már kimondható, hogy a hazai kistermelői feldolgozott termékek és a gasztronómia megújulását hozta.

Kistermelői Rendelet, új lehetőség a hagyományok revitalizációjára

Első lépésként - több civil szervezet kezdeményezésére - a kistermelői tevékenység könnyítése céljából újrafogalmazták a korábbi 14/2006. (II.16.) FVM-EüM-ICsSzEM együttes rendeletet az 52/2010. (IV.30.) FVM rendeletben, amely a kistermelői élelmiszer-termelés, -előállítás és -értékesítés feltételeit szabályozza. A hazai jogszabály a 2004-ben született élelmiszerhigiéniai csomagnak nevezett EK¹ rendeletek adta lehetőségeket használja ki (Wyszoczky, 2011). Ez a jogszabály lehetővé tette, hogy a helyi termék újra reneszánszát élhesse Magyarországon, valamint hogy olyan hagyományos és innovatív feldolgozott termékek jelenjenek meg a piacokon, amelyek a hazai termék fogyasztási volumenét növelik. A csak „Kistermelői Rendelet” néven emlegetett jogszabály három fő feltételt határoz meg:

- a kistermelő fogalmát, aki csak természetes személy lehet,
- az előállított termék alapanyagának forrását, amely saját gazdaságából származó alaptermék, és abból általa előállított termék lehet,
- illetve mennyiségi és területi korlátokat vezetett be, mely szerint a kistermelő marginális mennyiséget közvetlenül a végső fogyasztónak a gazdasága helyén, piacon, vásáron, rendezvényeken, illetve olyan helyi kiskereskedelmi és vendéglátó ipari egységek részére értékesíthet, amelyek közvetlenül a fogyasztóknak adják el a termékeiket.

A Kistermelői Rendelet többek között rendelkezik a falusi vendégasztal szolgáltatás élelmiszer-higiéniai feltételeiről is, amely keretein belül a kistermelő a gazdaságába

látogató turistákat látja vendégül. A vendégasztal szolgáltatás helyben fogyasztást jelent, amely vidéki környezetben, a gazdaság helyén zajlik, az ételkészítési hagyományok, tevékenységek bemutatásához kötötteen pl. bográcsozás, kemencés ételek készítése, disznótor, halételek készítése (Helyi termék kézikönyv, 2014). A Rendelet értelmében kistermelő falusi vendégasztalt üzemeltethet az általa megtermelt, vagy előállított élelmiszerek felhasználásával (de ügyelnie kell a rendeletben előírt mennyiségi korlátok betartására), és ehhez kiegészítő alapanyagként vásárolhat élelmiszereket, továbbá más kistermelőtől vásárolt késztermék felhasználásával készítheti ételeit. A homokháti tanyás udvarok esetében is fontos diverzifikációs lehetőséget és a hagyományok őrzését biztosítja az, hogy a kistermelő a falusi vendégasztal szolgáltatása keretében állatvágást végezhet a gazdasága helyén, vagy a gazdasága helye szerinti települési rendezvény keretében.

A megújult Kistermelői Rendelet könnyített feltételeinek hatása szinte azonnal megmutatkozott az országban, a regisztrált kistermelők száma 2010 óta megháromszorozódott, így 2017-ban már elérte a 17 000 főt (NÉBiH). Szabó Dorottya helyi termelői piacokat vizsgáló (2017) kutatásaiban megállapította, hogy a friss zöldség-gyümölcs értékesítést követően a standok legtöbbször fellelhető terméke a feldolgozott gyümölcstermék (lekvárok, szörpök, szárítmányok), ezt követik a tejtermékek, ami az egyre magasabb minőségű sajtok térnyerését jelenti, majd szinte egyforma arányban a feldolgozott zöldségtermékek és hústermékek jelennek meg. A 2013-ban elvégzett Kecskeméti Piac Tanulmány eredményei szerint az akkor 226 piacon regisztrált termelő 42%-a értékesített valamilyen feldolgozott terméket. Ezek többsége sajt, füstölt áru, lekvárok, szörpök és zöldségkrémek voltak (Bagi et al. 2013.). Szintén a Rendelet pozitív

¹ Az Európai Parlament és a Tanács 852/2004/EK rendelete (2004. április 29.) az élelmiszer-higiénéről

hatását bizonyítja a Kamra-túra „Homokháti Gazdaudvar Hálózat” weboldala² is, amely a hálózathoz tartozó gazdák fellelhetőségét és termékeit mutatja be. Az adatbázisban szereplő termelők több, mint fele végez termékfeldolgozást gazdaságában. Ezek elsősorban lekvárok, szörpök, zöldségkrémek, mézes termékek, füstölt húsok és sajtok, de mindemellett néhány különlegességre is rá lehet lelteni, mint a szárított virágos mézekre, virágos fűszersókra és a búzakenyérre.

A gyakorlat azonban azt bizonyította az elmúlt években, hogy további könnyítéseket, a valósághoz igazításokat kellene megfogalmazni a Rendeletben. Általánosan a hazai, de a tanyai kistermelőknek is nehézséget okoz a rendelet némely pontja. Ezek leglényegesebb elemei:

- A Rendelet értelmében a kistermelő természetes személy, amely így kizárja például a jogi formában működő családi gazdaságokat.

- A Rendelet a „helyi” szó értelmezése értelmében területi korlátozásokat alkalmaz (ld. Helyi termelői piacok, régi-új kereskedelmi csatorna alcím alatt), amely azt jelenti, hogy a kistermelő nem értékesíthet olyan országos rendezvényeken, amelyek más megyében szerveződnek és 40 km-nél távolabb esnek tőle (kivéve Budapest). Ez sok esetben a rendezvényszervezőknek is problémát okozó kritérium, mivel sok országrészben hiányoznak még azok a kistermelői feldolgozó kapacitások, amelyek színesítenék a rendezvényeket és növelnék azok színvonalát, ilyen például a hús- és tejtermékek esete, ami sokszor hiányzik a termelői palettáról. Ez a kritérium versenyhátrányt is jelent egyben a kistermelőknek a kereskedőkkel szemben (Szabadkai, 2017).

- A falusi vendégasztal esetében gyakran felmerülő kérés a termelők és a vendégek ré-

széről, hogy az étel mellett alkoholos italokat is kimérhessenek. A bor és pálinka mellett egyre inkább megjelenének a gyümölcsborok, likőrök, mézborok, amelyeknek fontos helyük lenne a magyar vidék sokszínűségében, a kistermelői innovációk megjelenésében.

- Több európai tagállamban is vitát kelthető kérdés, hogy a kis volumenben termelő feldolgozhatja-e más termelő termékét, amit aztán saját terméként értékesítene. Külföldi tapasztalatok azt mutatják, hogy azokban az országokban, ahol kisleltelők jöhetnek létre és megengedett a más helyi termelők termékének feldolgozása, ott az együttműködés és a tehermegosztás hatására sokkal élőbb, illetve gazdaságilag fenntarthatóbb közösségek jöttek létre. Erre jó példa Ausztriában a wachau-i sárgabarack völgy³ (Spiller és Stockebrand, 2008) esete, ahol több kisleltelő létesült és feldolgozzák a kistérségben gazdálkodó helyi termelők és saját maguk által megtermelt alapanyagokat. A feldolgozó kapacitás így nem aprózódott el és innovatív termékek is megjelenhettek a piacon, mint likőrök, krémek, édességek, stb. Ezzel a kis kapacitású feldolgozóval rendelkezők leveszik az értékesítési és feldolgozási terhet a kisebb termelőkről, akik nincsenek kitéve a nyerstermék világpiacon áringadozásának. A nemzetközi példák alapján javasolható lenne Magyarországon is, hogy a kistermelő fogalma mellett jöjjön létre a *kisleltelő* definíciója, amely alatt azokat a kis volumenben feldolgozókat értjük, akik a könnyített higiéniai feltételek megtartása mellett, saját és más adott térségben megtermelt termékekből készítenek magasabb hozzáadott értéket hordozó helyi termékeket. A homokháti tanyás gazdaságok esetében, különösen a gyümölcs- és zöldségtermesztőknek jelentene megoldást és kitörési lehetőséget a nagybani piacoktól való függetlenedés révén.

² www.kamra-tura.hu

³ <https://www.donau.com/de/donau-niederosterreich/essen-trinken/reich-gedeckte-tische/marillespargel-co/die-wachauer-marille/>

• A mobil vágóhidak hazai engedélyezése évek óta visszatérő kérdést feszeget. Finnországban⁴, Spanyolországban, Franciaországban és Nagy-Britanniában láthatunk ezekre példákat, ahol megfelelő engedélyek és infrastrukturális feltételek esetén a gazdáknál tudják elvégezni az élő állatok levágását az ún. „bér vágópontok”. A szerkezetet tehergépkocsikra rögzítik, ettől válik mobillá, és a gazdaság víz-, és áramellátására tud rácsatlakozni. A homokhátsági elszórt településforma esetében már többször felmerült az igény hasonló jellegű szolgáltatás kiépítésére, ami a teljes dél-alföldi térséget le tudná fedni és az állatok mozgatása nélkül elvégezhető lenne azok szakszerű és állatjóléti szempontokból is kedvezőbb levágása (Carlsson et al, 2007). Azonban az eszköz alkalmazásának egyik fontos feltétele az ivóvíz minőségű víz elérhetősége és a megfelelő hulladék- és szennyvízkezelés, melyek biztosítása további vizsgálatokat igényel.

• Szintén az élelmiszer-feldolgozás és élelmiszerhigiéniai kérdések esetében tárgyalandó, azonban hozzáadott értékét tekintve sokkal szélesebb körben vizsgálható a közösségi kisfeldolgozók témaköre. Franciaországban külön weboldal mutatja be, hogy hol találhatóak ezek a feldolgozók⁵, amely egy nemzeti szintű projekt (ATOMIC 2010-2014) keretében jöhetett létre CUMA (Mezőgazdasági Eszközök Közös Használatának Hálózata) vezetésével. A cél, hogy 40-50 kilométeres körzeten belül hasonló alapanyagot feldolgozni kívánó termelők egy helyen, közös teherviseléssel tudják létrehozni az élelmiszerbiztonsági követelményeknek megfelelő feldolgozó pontjukat, amelyben a méretek ellenére még mindig kézműves minőségű, egyedi termékeket tudnak előállítani (Thomas, 2016, CUMA, 2017).

Ez a közös feldolgozó (atelier de transformation collectif - ATC) definíciójának lényege is, mely szerint az ATC megkülönböztetendő az egyéni feldolgozástól, ahol a termelő magának állítja elő a feldolgozott élelmiszert, illetve fontos elválasztani a szövetkezeti formában történő élelmiszer-előállításától is, amikor a termelő nem kapja vissza az ő egyedi termékét. Ez esetben a termelők közös eszközöket alkalmaznak, közösen viselik a felmerülő munkabér, rezsi, banki- és egyéb költségek terhét, azonban a saját alapanyagukat dolgozzák fel és saját maguk értékesítik az elkészült terméket (Mundler et al., 2013). A már létező közösségi feldolgozók a kisegítő személyzet mellett többségében szakembereket is alkalmaznak, akik bérét a termelők együtt gazdálkodják ki. Spanyolországban és Franciaországban, így a Florac-i Egyetem pilotálásában olyan kezdeményezéseket is láthatunk, amelyek azért jöttek létre, hogy a kistermelői innovatív termék-előállítást segítsék elő. Ez esetben a tulajdonos valamilyen kutató- vagy képző szervezet, aki bérbe adja a helyiséget és a szaktudást a kistermelőknek, és ennek keretein belül kísérletezhetnek különböző alapanyagokkal, fűszerekkel, tartósítási eljárásokkal, stb.. Így kívánják támogatni, hogy a kicsik se legyenek elzárva az egyébként költséges kutatásokat igénylő termékfejlesztésektől. Ezek a szervezetek sok esetben erős kapcsolatot ápolnak a gasztronómiával és közös programokat indítanak újszerű termékek, ízek, alapanyagok, félkész termékek előállítására. Ilyen volt például a „Túl csúnya, de túl finom”⁶ projekt, amelynek keretében a hallgatók sérült, vagy deformált, gasztronómiában ritkán alkalmazott zöldségekből készítettek új recepteket a termelők bevonásával, és kínálták ki azokat éttermeknek vagy

⁴ <http://finnexport.hu/mobil-vagohid>

⁵ <http://www.ateliersdetransformationcollectifs.fr/>

⁶ <https://www.cisali.org/decouvrir-trop-moche-mais-trop-bon>

a közétkeztetésnek receptkönyv formájában. Ennek a projektnek az egyik innovációs nyertese volt a karfiol puding és a retek fasírt. Az első francia közös feldolgozók tejtermékekre, zöldség-, gyümölcstermékekre és borra specializálódtak. Azonban ma már több helyen találkozhatunk libamáj üzemekkel, baromfi feldolgozó pontokkal, ahol különböző húspástétomokat, májkrémeket, zsírban eltett sült húsokat, szalámikat készítenek közösen a termelők.

Azért érdemes ezen a lehetőségen a hazai körülmények között is elgondolkozni, hisz szinte minden termelői konzultáción felvetődik az az igény, hogy a gazdák szeretnének új termékeket fejleszteni, új alapanyagokat, vagy kiegészítőket kipróbálni, de nagyon nehezen, vagy drágán jutnak információhoz. Néhány példát kiemelve megemlíthető, hogy a répacukor kiváltása érdekében többek próbálkoznának nyírfacukorral vagy steviával, de nem ismerik, hogy miként befolyásolja a termékek eltarthatóságát. Az érzékeny nyári gyümölcsöket előállító termelők pl.: málna, szeder, meggy gondolkoznának liofilizáló, porító technológiákkal, vagy csak egyszerűen mobil feldolgozó eszközöket szeretnének tesztelni. Sokszor egyedi ötleteik ellenére kistermelőként nehezen jutnak információhoz, tanácshoz, illetve e technológiák többsége egyéni termelőként megfizethetetlen számukra. A közös feldolgozóknak tehát nem csak költséghatékonysági szerepe lenne a tanyás gazdaságok, kis gazdaságok esetében, hanem oktatási, képzési igényeket is ki tudna elégíteni.

Helyi termelői piacok, régi-új kereskedelmi csatorna

A Kistermelői Rendeletet kiegészítve megjelent a kereskedelemről szóló 2005. évi CLXIV. törvény módosítása, majd ezt követően a helyi

termelői piacokon történő árusítás élelmiszerbiztonsági feltételeiről szóló 51/2012. (VI. 8.) VM rendelet, amely rendezte a helyi termelői piac fogalmát. E szerint olyan piacról van szó, ahol a kistermelő a piac fekvése szerinti megyében, vagy a piac 40 km-es körzetében, vagy Budapesten fekvő piac esetében az ország területén bárhol működő gazdaságából származó mezőgazdasági, illetve élelmiszeripari termékét értékesítheti. A rendelet hatására jelenleg 260 termelői piac működik Magyarországon, ebből a Homokhátság területeire vetítve 7 Bács-kiskun megye, 1 Pest megye és 31 Csongrád megye⁷ tanyás térségeiben. Habár az elmondható, hogy a tradicionális közvetlen értékesítési formának ismételten teret nyitott a helyi termelői piacokat, a vásároktól, hagyományos piacoktól elhatároló szabályzat, mégis sok kérdés és fenntarthatósági probléma merül fel a gyakorlatban:

- Ilyen problémák leggyakrabban a kézműves nem élelmiszer jellegű termékek árusításának tiltása. Habár erre a problémára létezik egy olyan kiskapu, amit a legtöbb piacszervező ki is használ, mégis szükség lenne letisztult szabályozásra e területen. Az Agrárgazdasági Kutató Intézet 2013-as felmérése alapján a helyi termelői piacra érkezők 3%-a vásárol kézművesipari terméket (Szabó D., 2017), és valószínűleg ez az arány az egyes turisztikailag potenciált piacokon, mint a kecskeméti, szegedi piac, valamint a karácsonyt, húsvétot megelőző időszakokban erősen emelkedik.
- Az élelmiszert és kézművesipari termékeket előállító szociális szövetkezetek részéről merült fel az igény, hogy a termelők mellett ők is megjelenhessenek a helyi termelői piacon, akár egy elkülönített részen. Különösen fontos kérdés ez a tanyás térségek esetében, hisz több önkormányzat dolgozik együtt olyan tanyán élő családokkal, akik önállóan nem képesek termékek előállítására, piacra

⁷ NAK piackereső

juttatására. Így jogosan merül fel az igény, hogy a szereplőket tömörítő és támogató szociális szövetkezetek miként jutathatnának ki piacokra, ahol a háztartások, vagy akár a gasztronómia részére is értékesíthetnék termékeiket. Habár a piacokra járó termelők félnek a szociális szövetkezetekkel fellépő árversenytől, valószínűleg hosszú távon a termelői árak harmonizálása megtörténne.

- A Rendelet megjelenése óta a legtöbb helyi termelői piacon és a jogalkotók részéről is többször megfogalmazásra került a termelők szűrésének, szelektálásának, minősítésének kérdésköre. A 2013-ban elvégzett Kecskeméti Piac tanulmány „Hagyomány és megújulás a fogyasztói piac kísérleti modellje Kecskeméten” a 2011-ben bevezetett kecskeméti módszertant mutatta be, amely arra kívánt választ adni, hogyan lehet garantálni, hogy a termelők valóban saját termékeiket árusítják. Ehhez nem csak a hazai, de a külföldi példákat is górcső alá vette és egy új piac modellt javasolt bevezetni, ahol a termelők az előzetes vizsgálat eredményeként tanúsítványt, kapnak, valamint a piacon kifizetést hordanak, ami megkülönbözteti őket a kereskedőktől. Ennek a javaslatnak a lényegét fogalmazta meg később a mezőgazdasági őstermelői igazolványról szóló 436/2015. (XII. 28.) Korm. rendelet, amely kimondja, hogy az őstermelői termék értékesítésének helyszínén kötelező jól látható módon feltüntetni az igazolványszámot, kizárólag a nyilvántartásba bejelentett saját őstermelői tevékenységéből származó termék értékesíthető, valamint az őstermelői termékek, vagy az értékesítés helyszínén „*Saját őstermelői tevékenységből származó termék*” feliratot kell a vásárlók tájékoztatására alkalmas módon elhelyezni. A 2015-ben hatályba lépő kormányrendelet hiánypótló volt a termelők megkülönböztetését illetően, valamint a hatóságok munkájának megerősítéséhez. Azonban a gyakorlat azt igazolja, hogy még mindig szükséges a piacokon belső szűrés beépítése a minőség és az átláthatóság ga-

rantálása érdekében. A nagyobb profit elérése miatt a mai napig jellemző, hogy a termelők nem saját terméküket viszik a piacra, hanem a nagybani piacokon bevásárolt áruval jelennek meg, amelynek egy kistermelői piacon erős piactorzító hatása lehet. Akár a brit, akár az olasz, vagy francia példákat vesszük alapul az a következtetés levonható, hogy minden termelői piac esete, lehetősége más ezen belső szabályok és minősítési rendszerek kialakítására. Vegyük csak példának a kecskeméti termelői piacot a maga 250 kistermelőjével és a szombati több ezer fős vásárlói közösségével, a szentkirályi falusi piacot, vagy a budapesti Csörsz utcai biopiacot. Nagyon nehéz egy általános kézikönyvet készíteni a helyi termelők kiválasztására, a fogyasztók értesítésére, bevonására és a helyi konfliktusok kezelésére, ép ezért az eddigi tapasztalatok alapján véleményem szerint nem lehetséges egy egységes nemzeti kritériumrendszer felállítása sem. Ugyanakkor a probléma orvoslása céljából több szakmai egyeztetésen megfogalmazódott, hogy a piacszervezők támogatására lenne szükség, amelyet piacszervezői képzés összeállításával lehetne megoldani. Ennek tematikája egyszerre tartalmazná a kistermelői termelési, élelmiszerhigiéniai, piacüzemeltetési, konfliktuskezelési ismereteket, amelyekkel a szervezők nap, mint nap találkozhatnak a gyakorlatban.

- 2014 óta a homokhátsági tanyás térségekben (Szentkirály, Kerekegyháza, Kecskemét, Lajosmizse, Szeged, Csongrád, Cegléd) végzett mélyinterjúk, szakmai konzultációk eredményei alapján elmondható, hogy a helyi termelői piacok jelenlegi forgalma nem elegendő a főállásban termelő kistermelők számára. Több alkalommal ezt az értékesítési csatornát, de emellett rákényszerülnek a nagybani és a kiskereskedőkön keresztüli értékesítésre is. A szentkirályi piac esetében például mind a polgármester, mind a termelők megerősítették, hogy hiába szeretnek a szentkirályi lakosok piacra járni, mégis alacsony a fogyasztói keres-

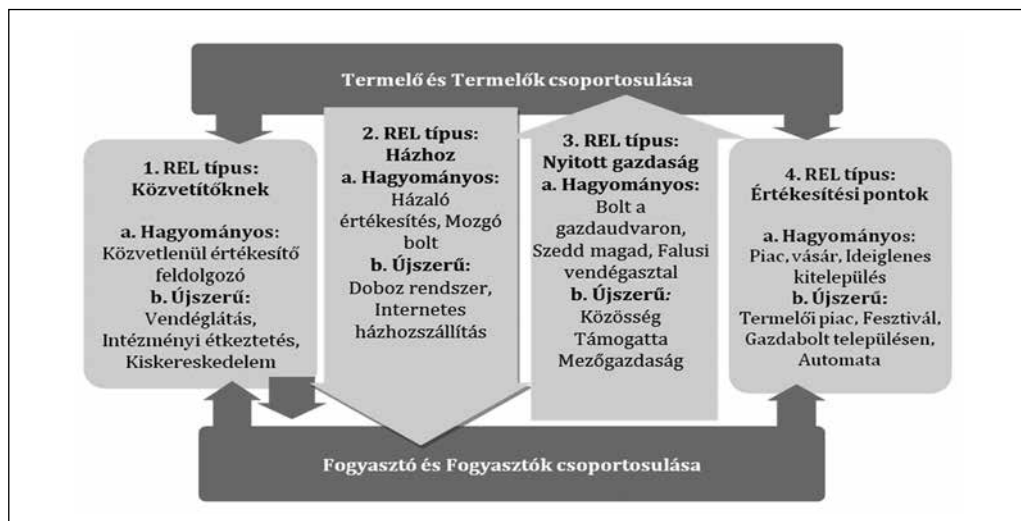
let a külterületi tanyákon előállított termékek kínálatához képest. Ezért is szükséges több közeli helyi termelői piac, vagy a nagyobb gazdák esetében a nagybani piacok látogatása. A termelők azonban úgy vélekednek, hogy a nagyobb városok helyi termelői piacaira, vagy az időszakos rendezvényekre nagy szükség van, mert „ez az ő kirakatuk” mind a háztartások, mind a vállalkozások, éttermek felé.

Rövid ellátási láncok új formái

Amennyiben áttekintjük, hogy a homokháti tanyai termelők milyen formában juthatnak ma a piacokra a jogszabályok által nyújtotta keretek között, és hogyan teljesülhet szocio-ökonómiai értelemben vett fenntarthatóságuk akkor mindenképpen előtérbe kerül a rövid ellátási lánc (REL) fogalma és annak támogatási környezete. Az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap (EMVA) meghatározása szerint az ún. REL: olyan ellátási láncot jelent, amelyet kevés számú gazdasági szereplő alkot, akik elkötelezettek az együttműködés, a helyi gazdasági fejlesztés, valamint a

termelők, feldolgozók és a fogyasztók közötti szoros földrajzi és társadalmi kapcsolatok iránt. A termelői piacoktól a dobozrendszerig, vagy a közösség által támogatott mezőgazdaságig az EU-ban nagyon sokféle rövid élelmiszer-ellátási lánc és helyi élelmiszer-rendszer létezik. Ennek támogatása érdekében a 2014-2020 között Vidékfejlesztési Program beemelte a REL Tematikus Alprogramot, amely Magyarországon 16.4.1-16 számú, az „Együttműködések támogatása a REL és a helyi piacok kialakításáért, fejlesztéséért és promóciójáért” intézkedés keretében került kidolgozásra. Az intézkedés keretösszege 3,84 milliárd forint, és várhatóan 45 konzorcium támogatására van lehetőség.

A felhívás épít azokra az alternatív értékesítési módokra (1. ábra), amelyek a korábban bemutatott, közvetlen fogyasztó-termelő interakciókra építő helyi termelői piacokon túlmutatnak. A közösség által támogatott mezőgazdaság, a közétkeztetés ellátása helyi termékekkel, az online megrendelő és kiszállító platformok, a termelői boltok, termelői csoportok számos speciális megoldást

1. ábra

A REL értékesítési típusai és a REL kerete a tematikus alprogram szempontjából

Forrás: Vidékfejlesztési Program 2014-2020

mutatnak be azokban a nyugat-európai országokban, ahol meghatározó a kistermelők jelenléte. Ezek egy része működik közvetlen értékesítési rendszerként és most már egy meghatározó hányada egy köztes szereplő, szervezet beékelődésével. Ennek a színességnek a bemutatása érdekében az Európai Innovációs Partnerség (EIP) „Innovatív rövid ellátási lánc menedzsment” fókuszcsoportja arra is hangsúlyt helyezett, hogy meghatározza pontosan kit ért élelmiszer-előállító alatt, aki a rövid ellátási lánc termékeit szolgáltatja és kit ért a lakosság azon csoportján, akik megvásárolják ezeket az élelmiszereket. A fókuszcsoport meghatározása szerint a REL élelmiszer-előállítója lehet növénytermesztő, állattenyésztő, elsődleges feldolgozó vagy kézműves (például sajtkészítő, halfüstölő), aki olyan nyersanyagot használ és/vagy dolgoz fel, amit maga termelt, gyűjtött, vagy közvetlenül az előállítótól vásárolt. A „lakosság” helyett a „fogyasztó” fogalmát használják, ami azt tükrözi, hogy az embereket az élelmiszerrendszerek aktív résztvevőjeként kell számításba venni. A csoport nem határozta meg az élelmiszerlánc köztes szereplőinek számát, mindössze azt fogalmazták meg, hogy az élelmiszer-előállító és a fogyasztó között a lehető legkevesebb közreműködő vegyen részt. Ugyanakkor felhívták a figyelmet arra is, hogy a köztes szereplők száma függ a termékkör típusától is, pl. a vágóhidak szerepe alapvető fontosságú a tökehús ellátási láncban, amelyek ráadásul ideális esetben a fogyasztótól távoli helyszíneken található. Emellett az olyan közvetítők szerepe is elengedhetetlen lehet, akik a termelők piacra jutását segítik, mint pl. termelői piacok szervezői, vagy az éttermekbe, szállodákba bejutást támogató közvetítők (EIP-AGRI Focus Group, 2015).

Hazai értelmezésben a köztes szereplő elsősorban egy plusz értékesítő, aki a jelenlegi jogszabályi keretek között felvásárolja a termelők termékeit, majd ezt továbbértéke-

síti. A REL Alprogram társadalmassá és Homokhátságon végzett kutatások azonban felhívták arra figyelmet, hogy ez az értékesítési forma jelenleg nem életképes, a termékeket megdrágítja és a tanyai termék boltokat, már működő kosárrendszereket fenntarthatatlanná teszi, vagy a támogató jogszabályok hiánya miatt a szürke zónába kényszeríti. Ma Magyarországon 16-20 működő bevásárló közösségről tudunk, ahol kizárólag a termelő adja át a korábban megrendelt terméket a fogyasztónak. Azonban a jelenlegi hazai hatályos szabályozás értelmében a termelő már nem kérheti meg a szintén bevásárló közösségben termelő szomszédját, vagy a szervezőt, hogy adja át helyette a termékeket és nyugtáját, - ha ő nem tud személyesen részt venni - mivel az már más nevében történő értékesítésnek minősül. Hasonló probléma, amikor egy kistermelői kör Budapestre szeretne szállítani online értékesítésen keresztül. Ez esetben létrehozhatnak egy informális termelői közösséget, ahol minden héten egy termelő összegyűjti a többiekétől a megrendelt termékeket és azokat felviszi, átadja a vásárlóknak és a termelők nyugtája alapján összeszedi a termék árát is. Ez a gyakorlatban nagyon egyszerűnek tűnő megoldás is az 1995. évi CXVII. törvény 6. számú melléklete és a mezőgazdasági őstermelői igazolványról szóló 436/2015. (XII. 28.) Korm. rendelet 12. § (1) pont szerinti szabályozás alá esik, miszerint az őstermelő nem értékesítheti másik őstermelő termékét annak javára.

Ennek a problémának a megoldása érdekében 2015-ben a Kisléptékű Termékelőállítók és Szolgáltatók Országos Érdekvédelmi Egyesülete és a Nemzeti Agrárgazdasági Kamara munkacsoportot hozott létre az akkori Földművelésügyi és Nemzetgazdasági Minisztériumokkal a kérdés tisztázása érdekében. A munkacsoport megfogalmazta a francia és olasz példákra épülő *közös termelői értékesítési pont* definíciójának és működésének javaslatát. A közös termelői értékesítési pontok a rövid

ellátási lánc szereplőit kapcsolná össze létrehozva azt az értékesítési módot, mely során a termelők egymás termékeit közvetlen értékesítéssel árusíthatnák a fogyasztóknak, csökkentve ezzel a termék költségeit a végső felhasználóhoz történő eljutása során. Figyelemmel arra az elengedhetetlen feltételre, hogy a rendszer mindeközben minden résztvevő számára átlátható és egyértelmű legyen. A javaslat szerinti új kereskedelmi forma, megkönnyítené a *termelői boltok, -pontok, -polcok* létrejöttét és a dobozrendszerekben közreműködő termelők és szervezők munkáját. A termelői bolt vagy elosztó pont a gazda nevében és javára értékesítene „jutalék”, illetve a tagsági díj ellenében, amely nem szükségszerűen azonos mértékű tagonként. Az értékesített terméket az értékesítési pont nem venné meg, ezáltal nem számít bele az értékesítő adóalapjába. Minden termék, az előállító a saját ÁFA alanyiséga szerint kerül értékesítésre, illetve a bizonylatot a termelő nevére állítják ki és a bevétel is közvetlenül az övé lesz.

A hazai civil szervezet és a kamara által megfogalmazott javaslat kettő nyugat-európai, már évtizedek óta működő példán alapszik. Az első példa a franciaországi *közös értékesítési pont (PVC – Point de Vente Collectif)*, amely termelői boltként értelmezhető és, amely ún. *közös gazdasági érdektársulás (GIE - groupement d'intérêt économique)* jogi formában működik. Az 1978 óta működő közös értékesítési pontok struktúrája, a kínált termékek fajtája, formája, a termékek feldolgozottsági szintje, változatossága, a pontok földrajzi elhelyezkedése és termelői csoportonként, térségenként változó. Többféle jogi formában működhetnek ezek a termelői egyesülések, melyek közül a legjelentősebb a hazai adaptáció szempontjából a már említett GIE. Ezt a formát a termelők együtt működtetik, sok esetben ők maguk (valamely tagjuk) is értékesítenek, de gyakran alkalmaznak eladót, aki felügyeli a termékek minőségét, mennyiségét, intézi a rendelést és tartja a kap-

csolatot a fogyasztókkal, termelőkkel. Fontos hangsúlyozni, hogy közvetlen értékesítésről beszélhetünk, mivel nincs köztes szereplő a termelői és fogyasztó között, valamint a termelők átlagosan nyolcvan kilométeres körzeten belül találhatóak. Tagjainak száma minimum 2, maximum tagszám nincs, például az első, 1978-ban létrehozott termelői boltot a mai napig 30 termelő működteti. A GIE a termelő által megszabott áron értékesíti a termékeket (de ő maga nem veszi meg, mivel ez egy csoportos értékesítési forma és nem köztes szereplő), azaz nincs jövedelme a termelőktől beérkező terméken. Tehát a GIE, mint egy egyesület értékesít, és tagjai felé a havi, negyedéves, féléves vagy éves elszámolás során a termékek árának kifizetése mellé számlázza a befizetendő Áfát, azaz a termelő fizeti meg az általános forgalmi adót. A termelői hozzájárulás vagy tagdíj általában 10-45 % között kerül megállapításra, illetve ahol van kül- és beltág, ott eltérhet az értéke. A GIE ezt az értéket használhatja fel bérleti díjra, az eladók munkabérére, bankkártya leolvasó szervizdíjra, illetve a termelők részéről felmerülő egyéb költségek térítésére. Minden tag személyesen felelős a pénzügyi és élelmiszerhygiéniai jogszabályok betartásáért, így egyénileg adózik a bevétele után, akár magánszemély, akár jogi személyként tag, illetve vállal felelősséget az értékesített termékekre.

A második nemzetközi példa az olaszországi Filiera Corta (rövid ellátási lánc) és a GAS (szolidáris vásárlói kör) (Major, 2015). Ez utóbbi a fogyasztók önszerveződő csoportosulási formája, amelyet a 2008. évi költségvetési törvény is elismert (244/2007. évi törvény), és amelyet nonprofit egyesülésnek definiált. Abból a célból hozták létre, hogy termékeket vásároljon és osszon szét a csoport tagjai között, haszonszerzés nélküli, az etikus, szocio-szolidaritási és a környezetvédelmi fenntarthatósági céllal. A szabályozók az ilyen csoportok számára lehetővé teszik, hogy üz-

leti tevékenységet folytassanak a nem-kereskedelmi célú vállalkozásokra vonatkozó adózási jogszabályok szerint. A Filiera Corta (rövid ellátási lánc) regionális projekt lehetővé tette, hogy 2007-2009 között jelentős támogatásban részesüljenek azok a többek között az ún. spacci locali-k, azaz kiskereskedői boltok, ahol kollektív direkt értékesítés történik (toszkán régióban 14 ilyen bolt van). Adózási szempontból ugyanolyan formában működnek, mint a fentebb bemutatott GIE-k, minden eladás egyenesen a beszállító számára kerül számlázásra.

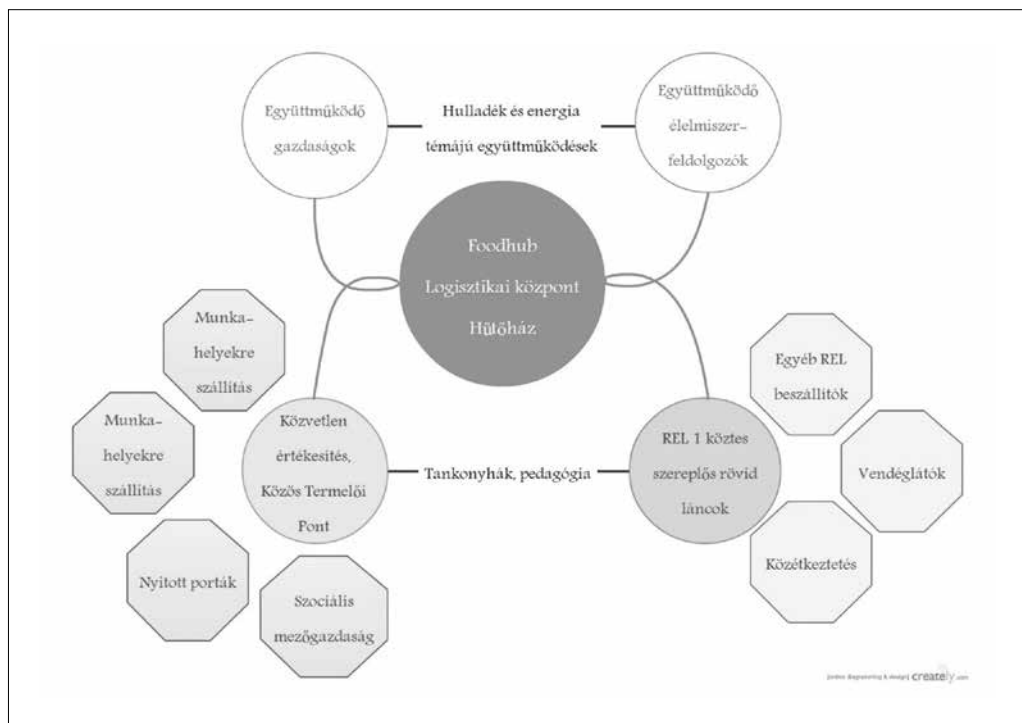
Termelői integráció egy logisztikai központ kialakításával

Az eddigi fenntarthatósági és piacra jutási kutatások során gyakran kirajzolódott, hogy a helyi termékek beszerzésének korlátait (szállásadók, vendéglátás, közétkeztetés, végfogyasztó) három fő tényező határozza meg: az információ, az ár és az idő hiánya. Ezért azok a beszállítók kerülnek versenyelőnybe, akik képesek teljesen kiszolgálni ezt a három igényt, azaz menülistát és információt biztosítanak a termékekről, azt a megrendelés idejének megfelelően „házhoz” szállítják. A kistermelői termékek kiskereskedelembé és étkeztetésbe való bevonásának tehát ezek a legfontosabb versenykritériumai, de ezt még kiegészíti, és bizonyos esetekben akár helyettesítheti is a minőség, jogi megfelelés, élelmiszerbiztonság, higiénia, arculat, megközelíthetőség és folyamatosság (Kujáni és Szabadkai, 2015). A termelők és szervezők által megfogalmazott igények szerint körvonalazódott egy kistermelői logisztikai központ kialakításának igénye, amely hiánya habár az ország egész területén jelentkezett, mégis a szöványtelepülésként működő tanyás gazdaságok támogatásában lenne jelentősége.

A kistermelői logisztikai központ vagy, ahogy az angol nyelvű szakirodalom használja „food hub” nagyon elterjedt megoldás lett a

nyugat-európai REL szervezők körében, főleg ott, ahol a turizmus sokkal kisebb jelentőséggel bír, és a termelők inkább a tömegtermelés felé tudnak elmozdulni, mintsem a speciális kis kiszerelésű kézműves termékek irányába. A 2. ábrán látható ennek a típusú logisztikai szervezésnek a sémája, azaz a középpontban látható a szervező (aki lehet akár kamara, non-profit szervezet, kft, termelői csoport, stb.) által létrehozott raktár. Ez számos országban kapcsolódik a termelői piachoz, ahol a megmaradt felesleg bekerülhet a raktárba, illetve a szállítás összeszervezhető a piaci napokkal. A kép bal oldalán a zöld körben a termelők, jobb oldalon a barna körben a termékfeldolgozók, majd alul a közétkeztetési és étkeztetési partnerek találhatóak. A logisztikai központokként kialakított raktárak a beszállítás és tervezés megkönnyítésén túl fontos szerepet játszhatnak a minőségbiztosításban és a termékek csomagolásában, adjusztálásában, mivel az ide beszállított termékeket egy szakember felügyeli, aki segíti a termelőt a jogi útvesztőkben és az önellenőrzésben is. A komplex fejlesztés kiemelt része a képzés, ismeretátadás, mentorálás, illetve a minőségi szűrők bevezetése, minőségtesztek biztosítása.

A 2014-2020 között költségvetési időszakban a támogatási lehetőségek között már megjelent a food hubok kialakításának lehetősége, amely a TOP-1.1.3 „Helyi gazdaságfejlesztés” c. felhívás keretében 26 552 millió Ft keretösszeggel jelent meg, és egy lehetséges támogatható tevékenysége a 3.1.1 C) pont szerint a „helyi termékek piacra jutását segítő agrárlogisztikai fejlesztések támogatása gyűjtőpont jelleggel”. A felhívás szerint az önkormányzatok és az önkormányzati többségi tulajdonú vállalkozások eredményes pályázata lehetővé teszi a mezőgazdasági termékek helyi piacokra való hatékony eljuttatását, a helyi termékek értékesítési csatornáinak infrastrukturális támogatását szolgáló agrárlogisztikai beruházások megvalósulását.

2. ábra

Food hub - agrár logisztikai központ sematikus rajza

Forrás: Kujáni et al., 2015. Foodconnects.org alapján

Közös védjegy és marketing

A védjegy fogalma szerint az az egyes áruk és szolgáltatások azonosítására szolgáló lajstromozott megjelölés (oltalom). Megkülönböztető képessége folytán az áruknak és szolgáltatásoknak sajátos, eltérő jelleget ad biztosítva, hogy a fogyasztók összetévesztés nélkül megkülönböztessék az adott védjeggyel ellátott árukat és szolgáltatásokat mások hasonló áruitól, vagy szolgáltatásaitól (Helyi Termék Kézikönyv). A Homokhátsági Célprogram keretében létrehozott Kamra-túra Egyesület a 2011-ben újraindított Tanyafejlesztési Program keretében oltalom alá helyezte a Homokhátság védjegyet, amelynek használatára a hálózat tagjai „védjegy használati szerződés” keretében jogosultak. A Homokhátsági mellett azonban sok más helyi bejegyzett védjegy fellelhető a

tanyás térségben. Magyarországon 2018-ban összesen 128 db olyan ábrás védjegy található, amely bizonyos termékkörök, és/vagy eredet, és/vagy minőségi kritériumok jelölésére, tanúsítására szolgálnak egy élelmiszer-előállítással foglalkozó deklaráltan, vagy nem deklaráltan kialakított csoport tagjainak összes, vagy bizonyos termékei számára. Érdemes megemlíteni többek között a 2014-től használható Bácskai Becsést, a Nagykunsági Ízek és Termékek és Kiskunmajsai Helyi Termékvédjegy Rendszer is. A minőségpolitika és a védjegyek azért fontosak a rövid ellátási lánc szempontjából, mert a REL értéke mind termelői, mind fogyasztói oldalon sok szubjektív elemet tartalmaz, aminek kommunikációját megkönnyíti a minőségi kategóriák és információk aszimmetriájuk ismerete. Az információ aszimmetria a REL esetében egyszerűen annyit jelent, hogy a termelő

jól ismeri a saját termékei előnyeit és esetleges hátrányait is. Ezzel szemben a fogyasztó a vásárlás során általában korlátozott mennyiségű ismerettel rendelkezik az adott termékről, így a döntését korlátozott mennyiségű és pontatlan információk alapján hozza meg. A védjegyek ennek az információs asszimetriának a csökkentésében és így a REL rendszerek minőségpolitikára épülő marketingjében igen fontos szerepet játszhatnak (Szabó, 2017).

Az Agrárgazdasági Kutató Intézet egy 2013-ban végzett kutatása, amely során az Európai Unió és a nemzeti élelmiszer-minőségrendszerek és védjegyek hazai helyzetét tárta fel, bizonyította, hogy a hazai védjegyek száma túl magas (Darvasné Ördög et al., 2014). A szerzők végső konklúziója az volt, hogy a fogyasztók az élelmiszereken megtalálható minőségrendszerekre vonatkozó jelöléseket nem ismerik és nem is keresik. Ennek egyik fő oka, hogy a minőségrendszerek alkalmazása nem minden esetben ad meghatározható minőségbeli többletet egy termékhez, másrészt gyakran elégtelen a rendszereket támogató marketingtevékenység is. Erős reklámtevékenység segítségével eljuttatható a fogyasztóhoz a jelölt termék hagyományoshoz képest nyújtott többlet értéke, de csak akkor, ha a többlet minőség valódi, egyszerűen megfogható, jól kommunikálható értékre épül. Amíg a vásárló nem keresi, nem fizeti meg a termékhez kapcsolódó többlet értéket, addig egy védjegy alkalmazása az előállítónak sem térül meg.

Ezen kutatási eredmények alapján egyértelműen javasolható, hogy nem érdemes további védjegyek bevonása, alkalmazása. Azonban érdemes ebben a témában is külföldi példákra tekinteni, hisz francia, osztrák és olasz jó gyakorlat is ismert, amelyek hazai adaptációja megfontolandó. A francia nemzeti védjegyrendszer neve „Bienvenue à la ferme!”, azaz Isten hozott a tanyán! Az agrárkamara által gondozott ernyőrendszer, amelybe a nyerterméket előállító, de háztól értékesítő kistermelők, a kisleltelők, a falusi ven-

dégasztal szolgáltatók, a vidéki szállás szolgáltatók, a szociális farmok, az állatsimogató gazdaságok, lovas udvarok is helyet kapnak. A Kamara felvállalja ennek a rendszernek a működtetését, a kritériumrendszer fenntartását, a termelők képzését, animálását, nemzeti, regionális és helyi reklámok forgatását, menedzselését, helyi rendezvények megszervezését. Ebben a formában a termelők a tagdíjért és a kritériumrendszer betartásáért cserébe egy működő országos hálózatban vehetnek részt, amely a felmérések szerint ma 10-ből 8 francia ismer.

Hasonló, de több regionális szabadságot biztosító rendszer az osztrák Genuss Region. A Genuss Region Österreich (Ízek vagy Élvezet Régió Ausztria) a Szövetségi Mezőgazdasági, Erdészeti, Környezet- és Vízgazdálkodási Minisztérium és az Agrarmarkt Austria Marketing Kft. tanúsító védjegye, melynek célja az élelmiszer összekapcsolása a származási helyével és a termelés módjával. A régió és a termék egy egyedülálló márkává olvadt össze, így járulva hozzá az értékteremtés elősegítéséhez és a vidéki térségek erősödéséhez. A célja, hogy a vendégek számára láthatóvá tegye, milyen nagy teljesítményt nyújtanak a gazdálkodók, feldolgozó üzemek, a turisztikai és vendéglátóhelyek, azok hol elérhetőek és milyen helyi, regionális sajátosságokkal rendelkeznek.

A nemzetközi gyakorlatot megismerve megfogalmazódik az a javaslat, miszerint a tanyás gazdaságokat tömörítő védjegyrendszerek nagyobb együttműködésére lenne szükség és a rendelkezésre álló pénzügyi források közös felhasználásával lehetne a rendszerek hatékonyságát, marketing értékét növelni.

Felhasznált szakirodalom

Bagi Béla, Csatári Bálint, Dene Orsolya, Kujáni Katalin, Sípos Sándor, Wellner Mónika (2013): Hagyomány és megújulás a fogyasztói piac kísérleti modellje Kecskeméten: „Civil kontroll a fogyasztói piacon” Modellkísérlet,

a kecskeméti piac megreformálására, az őstermelő, a Kecskeméti Önkormányzat, a Bács-Kiskun Megyei Kormány Hivatal és a civil szféra kapcsolatára. pp. 10-42.

Carlsson Fredrik, Frykblom Peter, Lagerkvist Carl Johan (2007): Consumer willingness to pay for farm animal welfare: mobile abattoirs versus transportation to slaughter. *European Review of Agricultural Economics*, Volume 34, Issue 3, 1 September 2007, Pages 321-344, <https://doi.org/10.1093/erae/jbm025>

Darvasné Ördög Edit, Felkai Beáta Olga, Szabó Dorottya és Székelyhidi Katalin (2014): Az Európai Unió és a nemzeti élelmiszer-minőségrendszerek és védjegyek helyzete Magyarországon. *Agrárgazdasági Könyvek Agrárgazdasági Kutató Intézet*, Budapest. 161 p.

Kujáni Katalin (2012): A közvetlen értékesítés módszerei a francia vidékfejlesztésben. *A FALU* 27:(4) pp. 59-68. (2012)

Kujáni Katalin (2014): Fenntarthatósági és rövid ellátási lánc modellek alkalmazásának hazai vizsgálata - adaptációs lehetőségek a homokháti tanyavilág esetében. 188 p. Doktori értekezés. Szent István Egyetem Gazdálkodási és Szervezéstudományok Doktori Iskola

Kujáni Katalin, Szabadkai Andrea (2015): A helyi élelmiszerrendszer fejlesztési lehetőségei a Zala Termálvölgye Egyesület térségében - Hova tovább a helyi termékek és értékek fejlesztése terén 2014-2020 között?

http://zalatermalvolgye.hu/manual_files/egyeb/helyi_elelmiszerrend_tanulmany_zte_2015.pdf

Mundler Patrick, Couzy Christele, Gafsi Mohamed, Markey Lucie, Michaud Céline, Mondy Bernard, Valorge Fabien (2013): Quand les agriculteurs se regroupent pour transformer : les Ateliers de Transformation Collectifs au croisement des projets individuels et des dynamiques de proximité, *Communication présentée à Colloque SFER: Les circuits courts de proximités. Renouer les liens entre les territoires et la consommation alimentaire*, Paris

Rastoin Jean-Louis, Ghersi Gérard (2010): Le système alimentaire mondial: Concepts et méthodes, analyses et dynamiques. *Quae, Montpellier*

Spiller A, Stockebrand N (2008): Bio-Vermarktung im Handel: Regional und authentisch! Rahmen der Bio-Sonderschau in Düsseldorf konferencia előadás

Szabadkai Andrea (2017): A gazdálkodók diverzifikációs tevékenységének elemzése. Szakdolgozat. Szent István Egyetem Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Szarvas

Szabó Dorottya (2017): A termelői piacok Piacszervezői, termelői és fogyasztói szempontú vizsgálata. Doktori értekezés. Szent István Egyetem. Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola

Thomas Frank (2016): Les ateliers de transformation collectifs en France. *Innovations Agronomiques*. 49 (2016), 365-376

Wyszoczky Gábor (2011): Kistermelői rendelet: pro és kontra. <http://www.huve.hu:8080/handle/10832/181> Utoljára megtekintve: 2017.07.07.

Alternatív lehetőségek és jó példák a tanyagazdaságok tevékenység-diverzifikációjának megvalósításában

dr. Matus László

„Magyarországnak a vidék az egyetlen tartaléka, az egyetlen hátországa, az újrakezdetés földje. Az a hely, ahol a csend tapintható, a természet egysége – melyet az emberi civilizáció szétzilált – még megteremthető, az illatok és az ízek harmóniája napi valóság, ahová az Ember ösztönösen vágyódik, ahol az Embernek jó létezni.” (Gombár és mtsai, 2005)

Bevezetés

Magyarország sajátos településtípusa az idők során hol elterjedőben, hol hanyatlóban volt. A tanyák kialakulásának idejét tekintve megoszlik a kutatók véleménye; egyesek már a török hódoltságot megelőző évekre, míg mások a XVIII. század elejére teszik a tanyák kialakulását. A tanyán élők száma közvetlenül a II. világháború utáni földosztások előtt érte el maximumát. Azóta a tanyai népesség száma folyamatosan csökken, mely tendenciával párhuzamosan a tanyák típusaiban és szerepében is jelentős változások történtek (Romvári, 2017).

A tanya fogalma egyaránt megtalálható a településföldrajz, a szociológia, a néprajz, a jog nyelvhasználatában, illetve településföldrajz irodalmában gyakran használt fogalom a tanyarendszer, tanyavilág kifejezés is (Duró, 1993, in Gálné, 2014). Szűkebb értelemben a magyar köznyelvben a tanya szó Balassa és

munkatársai (1997) meghatározása szerint magányosan álló, határbeli lakóházat jelent a hozzá tartozó udvarral és gazdasági épületekkel. A tanya kifejezés elsősorban szórványtelepülést, míg a régi, tudományos (néprajzi) nyelvben tartozéktelepülést jelöl (Balassa és mtsai, 1997). Tágabb értelemben a tanya szó jelenthet hajlékot, lehet halászati műszó, település, tartozék település, város vonzásában kialakult lakóhely, tulajdon, vagyon (Pusztai, 1980, in Pölöskei és Szabad, 1980).

A tanya, mint településforma, emellett mint mezőgazdasági termeléshez kapcsolódó fogalom a magántulajdonú földbirtokokon kialakult gazdálkodási rendszer, amely mindig valamely anyatelepüléshez, faluhoz, de leggyakrabban mezővárosához kötődött. Gyórfy (1937) megfogalmazásában viszont a „Tanya, vagy régebbi nevén szállás alatt a magyar Alföld szétszórt, magányos telepeit értjük, melyek ma a mezőgazdasági munkák, s általában a

gazdálkodás középpontjai, régebben pedig a lábas jóság teleltető helyei voltak. A tanya azonban nem önálló településforma, hanem a hozzá tartozó földbirtokkal valamely város, vagy nagyközség függvénye.” Kijelenthető, hogy a magyar tanya egy sajátos rendszer: egy külterjes településforma, melyet az ártéri tájhasználat sokoldalú gazdálkodási modellje határoz meg. A szerves településhálózat kialakulásának legfőbb tényezője a víz (annak hiánya, vagy többlete). Jelentős azon területek aránya a Kárpát-medencében, melyek a víz építő és romboló munkájának hatásra jöttek létre. Az ezeken a területeken kialakuló kedvező ökológiai feltételek miatt jöhetett létre ez az ősi, sajátos gazdasági, települési életmódbeli egység (Nagy, 2013, in Fodor és mtsai, 2013).

A tanyák és a tanyás térségek általános jellemzői Magyarországon

A Tanyafejlesztési Program értelmező rendelkezései között megtalálható „alföldi tanyás térség” fogalom-megjelölés a következő járások területét nevezi meg tanyás térségként: Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék összes járását, illetve Pest megye Ceglédi, Dabasi, Gyáli, Monori, Nagykátai, Nagykőrösi, Ráckevei, Szigetszentmiklósi, Vecsési járásait soroljuk.

A korábbiakban említett megyék területén – leginkább a Homokhátság, illetve Nyíregyháza és Békéscsaba környékén – találjuk a legtöbb tanyát. A különböző területeken elhelyezkedő tanyák alaprajzuk alapján más-más típusúak: Kecskemét környékén ún. szórványokat, míg Békés megyében sortanyákat, addig Nyíregyháza térségében az ún. bokortanyákat találjuk.

A magyar alföldi tanyáknak az idők során a változáshoz történő alkalmazkodása, alkalmazkodó-képessége, vagy -képtelensége alapvetően meghatározta mindenkori létüket, lehetőségeiket, fejlődésüket. A tanya a tér

különböző szféráihoz viszonyítva négy rendszerbe sorolható: a tanya és az azt körülölelő természeti-környezeti rendszer, a tanya és az azt körülvevő települési rendszer, a tanya és annak társadalma, a tanya és az ott alkalmazott gazdálkodási rendszer (Csatári, 2004). Az előbbiek fényében a tanyán élők társadalmi rétegződése, illetve a tanyákon alkalmazott gazdálkodási rendszer a leginkább meghatározó a tanyagazdaságok profilja szempontjából. Bárh János néprajzkutató az 1990-es években végzett kutatásai alapján a tanyai gazdaságokat település-etnográfiai, gazdasági és társadalmi tekintetben 8 csoportba sorolta: 1. elhanyagolt tanyák, tanyaromok, tanyahelyek; 2. külterületi vállalkozások telephelyei; 3. működő tanyagazdaságok; 4. idősebb gazdák előregedett tanyái; 5. kevés földterülettel rendelkező munkavállaló rétegek kis alapterületű tanyái; 6. szegények, elesettek, a társadalom periferiáján élők tartózkodóhelyei; 7. gazdasági telephelyként használt ún. „tartozék” tanyák; 8. üdülőtanyák.

2016-ban sor került egy – a teljes Alföld területére kiterjedő – tanyafelmérésre, amelyet a Miniszterelnökség és a Földművelésügyi Minisztérium együttesen finanszírozott. Az előbbiekben említett felmérés közel 95.000 tanyát érintett, mely tanyák 724 település vonzáskörzetében helyezkedtek el. A kutatók kérdőívek segítségével az egyes tanyák környezeti állapotáról, demográfiai, gazdasági és infrastrukturális helyzetéről gyűjtöttek információkat (Dobai és mtsai, 2018).

A tanyák kialakulását meghatározó geográfiai tényezők

A természeti és tájhasználatból eredő adottságok közül a tanyavilág kialakulását Dóka (2006) szerint leginkább a vízrajz, a talajtani adottságok, a domborzat és a már művelésbe vont termőterületek helyzete határozta meg.

A tipikus tanyás térségek közül a homokhátsági tanyákat általában a homokdűnék ma-

gasabb pontjaira, illetve a deflációs (defláció: a talaj termőréteget érő káros, természeti tényező általi hatás; a talaj szél általi elhordása) mélyedések partjára építették (Balassa és mtsai, 1997; Csatári, 2004; Dóka, 2006). A tanyatelkek általában a magasabb buckahátakról a bucka-közi semlyékekig (mocsarak, lápok) húzódtak, ezekből az utóbbiakat kaszálták, legeltették (Csatári, 2004; Dóka, 2006). Az alacsonyabban fekvő homokterületeket szántóföldként, a homokbuckák magasabban fekvő részeit pedig juhlegelőként hasznosították (Dóka, 2006). A futóhomokos területeken ugyanakkor a tanyák jellemzően nem a homokbuckák tetején, hanem erdők, vagy nagy homokbuckák szomszédságában, szélvédett völgyekben helyezkedtek el (Balassa és mtsai, 1997). A lakóépületeket északnak (észak-keletnek) háttal építtek, így azok eleje sok napsütést kapott. Az épület elején kialakított konyhaajtó így védve volt az északi szelektől és a hófúvásoktól (Szenti, 1979; Balassa és mtsai, 1997).

A tanyák hagyományos funkciói és azok változásai

A tanyák hagyományos funkciói között a lakófunkciót és a mezőgazdasági termelő tevékenységet (növénytermesztés, állattenyésztés), illetve a kisléptékű élelmiszer-előállítászt említhetjük.

Az 1960-as évektől a külterületi lakónépesség csökkenésével párhuzamosan a tanyák szerepe is megváltozott. Ennek a folyamatnak a következményeként a tanyák egy részét tulajdonosai hobbicéllra, vagy nyaralásra kezdték el használni. A tanyákhoz tartozó telkeken ennek megfelelően gyakran csak kedvtelésből történik mezőgazdasági tevékenység (Romvári, 2017).

Köztudott, hogy a mezőgazdaságból hivatásszerűen élők átlagéletkora magas. Éppen ezért a szakpolitikai döntéshozók, illetve a tanyán élők érdekeit képviselő szervezetek olyan lehetőségeket, funkciókat próbálnak

alternatívaként bemutatni a tanyasi gazdálkodóknak – azon belül is leginkább a fiatal generáció számára –, amelyek segítségével a tanyai életmódot újra vonzóvá tudják tenni a városi élet kényelmével szemben.

Az előbbieken említett hagyományos gazdálkodási formák mellett manapság új funkciók, egyéb kiegészítő tevékenységek is megjelentek a tanyasi gazdaságok életében. Napjainkban egyre több gazda gondolja úgy, hogy a több lábbon állás a tanya, illetve a tanyán élők előnyére válhat (Romvári, 2017). A tanyán élők a hagyományos tevékenységek mellett egyre többször foglalkoznak például tanyasi vendéglátással, falusi szálláshely kiadásával és az ahhoz tartozó gasztronómiai potenciál kiaknázásával, egyéb rekreációs tevékenységekkel (pl.: lovagoltatás).

A II. világháború után a korábban a mezőgazdaságban dolgozó népesség jellemzően az iparban keresett munkát. Ennek a folyamatnak a következményeként a külterületeken megindult a társadalom átstrukturálódása; főleg a relatív értelemben magasabban képzett fiatal korosztály költözött be a tanyás térségek közelében lévő városokba (Romvári, 2017).

Napjainkra a tanyasi népesség városba történő költözésével ellentétes folyamatok is megfigyelhetők, ugyanis több jól körülményezhető társadalmi réteg választja kényszerűségből, vagy éppen önszántából a vidéki életet. A tanyát vásárlók egyik csoportját azok a fiatalok alkotják, akik egész életüket a tanyán – egy egészséges és nyugodt élet reményében – kívánják eltölteni. A másik nagy csoport az alacsonyabb jövedelemmel rendelkezők csoportja, akik a tanyai életet a viszonylag alacsony megélhetési költségek miatt választják. A harmadik csoport a tehetős – általában magyar kötődéssel is rendelkező –, külföldi állampolgárok csoportja, akik a tanyát csak saját célú üdülésre – hosszabb idejű magyarországi tartózkodásuk idején – használják.

Az előbbieken bemutatott változások miatt a 2016. alföldi tanyafelmérés kérdőívének ké-

szítói a tanyák lakófunkciók szerinti csoportosítására is nagy hangsúlyt helyeztek. A kérdőívben a következő csoportok lettek feltüntetve: 1. állandóan lakott tanya; 2. állandóan lakott tanya, rendszeres szociális ellátásra szoruló lakossal/ lakosokkal; 3. lakatlan tanya gazdasági funkcióval; 4. hobbi tanya (saját célú üdülés és pihenés céljából); 5. lakatlan tanya gazdasági funkció nélkül (*Biróné és mtsai, 2016*). Emellett a mezőgazdasági termelő tevékenységet vizsgálva a következő csoportokba sorolták a tanyagazdaságokat: 1. szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó tanya; 2. kertészeti termeléssel foglalkozó tanya; 3. állattenyésztéssel foglalkozó tanya; 4. méhészettel foglalkozó tanya. A termelő tevékenység egy másik aspektusból is vizsgálható aszerint, hogy a tanyai gazdálkodó: 1. kizárólag saját fogyasztásra termel; 2. a saját fogyasztáson felüli felesleget értékesíti; 3. elsősorban értékesítésre termel. A felmérés előzetes eredményei megerősítették a tanyagazdaságok hagyományos funkcióiban bekövetkezett változásokat.

A tanyagazdaságok működéséhez kapcsolható alternatív tevékenységek

A tanyagazdaságok jövedelemtermelő-képességének javításához, illetve fenntartható működtetéséhez lehetőség adódik a fentebb említett hagyományos funkciók (lakófunkció, illetve mezőgazdasági termelő tevékenység) mellett egyéb – a tanyagazdaságok adottságaiból következő – tevékenységek végzésére is.

Nyugat-Európában a mezőgazdasági termékek túltermelése nyomán már az 1980-as évek végén felmerült a diverzifikáció (a mezőgazdasági tevékenység mellett magasabb hasznot ígérő szolgáltatások elindítása) gondolata. Az elsők között *Bryan Ilbery* (1988) volt az, aki a diverzifikáció lehetséges irányait csoportosította. Ezek közül néhány jelentősebb csoport, amely „kitörési pont” lehet a kizárólag mezőgazdasági termelést folytató tanyagazdaságok számára:

- turizmus
(pl.: tanyasi/ falusi turizmus, aktív üdülés stb.)
 - értéknövelő tevékenységek
(pl.: élelmiszer-előállítás, „Szedd magad!” akciók meghirdetése stb.)
 - rekreáció
(pl.: farmlátogatás, lovaglás, lovas turizmus, őshonos állatok bemutatása stb.)
- Ilbery* (1988) felsorolását alapul véve az alábbiakban – a Földművelésügyi Minisztérium által kiadott – a Tanyafejlesztési Programot bemutató kiadványából származó egy-egy jó példa bemutatásával szeretném felhívni a figyelmet a tanyagazdaságokban rendelkezésre álló erőforrások jobb kihasználására.

Tanyai/ falusi szálláshely létrehozása, a tanyasi élet bemutatása

Magyarné Mészáros Anna (Tömörkény - Csongrád megye, Csongrádi járás)

Magyarné 2015-ben költözött családjával a dédszülei által 1940-ben épített tanyára. A tanya már tíz éve lakatlanul állt, ezért a lakóépület és a gazdasági épületek állaga igen csak leromlott. A család minden tagja azt vallja, hogy a tanyasi település- és életforma megőrzése elsősorban a hagyományok tiszteltetésén, ápolásán és továbbadásán alapszik. Mészáros Anna szerint a tanyán ugyanolyan kényelmes

1. ábra

Magyarné tanyája a felújítás után

(Fotó: Magyarné Mészáros Anna)

életet lehet élni, mint bárhol másutt. A család a gazdálkodással jelenleg elsősorban önfenntartásra törekszik, ugyanakkor hosszabb távú céljaik között szerepel a tanyaépület melletti területen állattenyésztési tevékenység elindítása, illetve bekapcsolódás a tanyasi turizmus „vérkeringésébe” is. A jövőben vadtenyésztéssel is foglalkozni kívánnak, ugyanis Magyar-né fia erdészeti és vadgazdálkodási szakon tanul, így az ott megszerzett elméleti és gyakorlati tudás birtokában sikeresen és gazdaságosan tudják tanyagazdaságuk tevékenységét bővíteni. Annak érdekében, hogy minőségi tanyasi szálláshelyet tudjanak kialakítani, a Földművelésügyi Minisztérium hazai forrásból finanszírozott Tanyafejlesztési Programja keretében legelőször a tanyaépület felújítását valósították meg (1. ábra). A pályázaton elnyert támogatási összeg felhasználásával elvégezték a lakóépület külső és belső felújítását: a régi, előregedett vakolatot eltávolították, majd a falazatra új, páraáteresztő vakolatot hordtak fel. A ház aljzat-szigetelését, illetve a padlóburkolatok cseréjét – a tanyaépületre jellemző eredeti stílusjegyek megőrzésével – végezték el. A fejlesztés során helyreállították az épületben található búbos kemencét, amely a lakóépület fűtése mellett lehetővé teszi, hogy tradicionális ételeket is készítsenek benne. A házhoz egy fedett verandát építettek, amelyvel nemcsak az épület állagát tudják hosszútávon is megővni, hanem a tanya régi-új arculatát is kedvezően tudják befolyásolni. A tanyagazdaság körül – a meglévő kerítést kiegészítve – új kerítést építettek, emellett biztonságuk és értékeik megővése érdekében kamerarendszer kiépítésére is sor került.

Tanyasi élelmiszertermékek előállítása

Móga Péter (Mezőtúr - Jász-Nagykun-Szolnok megye, a Mezőtúri járás központja)

Móga Péter tanyagazdaságában a méztermelés hozza a legtöbb bevételt. 2015-ben 40

db őshonos, krajnai méhcsaládot vásároltak. Az évek során a méz értékesítéséből származó bevételből rakodókaptárak, pergető és egyéb a méhek gondozásához, illetve a méztermeléshez nélkülözhetetlen eszközök (mézmelegítő, centrifugás viaszolvasztó berendezés) beszerzése is lehetővé vált. A tanya gazdasági épületeinek egyikében egy aszalóberendezés is beüzemelésre került, amely segítségével a tanya közvetlen közelében elhelyezkedő földterületeken megtermelt gyümölcsök, zöldségek, illetve a tanya környékén termelt és gyűjtött gyógy- és fűszernövények kíméletes – a gyógyhatás, emellett az íz- és zamatanyagok megőrzését célzó – szárítása és tartósítása is lehetővé válik. A fajtamézek mellett az aszalóberendezés segítségével szárított gyümölcs hozzáadásával méz-különlegességeket is előállítanak, emellett „ágyas” pálinkákat, teakeverékeket, szárított zöldségkészítményeket is készítenek, mely termékeket a tanya közelében lévő települések helyi termelői piacain kínálnak eladásra.

Bartolák Mária (Békéscsaba - Békés megye, a Békéscsabai járás központja)

A Frankó-tanya és Haluskaház 2017-ben az „Év Tanyája” díj közönségdíját nyerte el. A közönségdíj odaítéléséről egy népszerű közösségi oldalon tartott szavazás eredményeként született döntés. Bartolák Mária – a Frankó-tanya tulajdonosa és üzemeltetője – így fogalmazta meg, hogyan kezdték el új életüket a tanyán, mely során az első lépés a tanyaépület felújítása volt: „Mivel eltökélt szándékunk volt az eredeti látvány és hangulat megőrzése, az építkezés során kizárólag régi, korabeli anyagokat használtunk, melyeket régi házak, tanyák bontásából szereztünk be. Ott voltunk a környékbeli tanya- és házbontásokon és céltudatosan vásároltunk fel mindent, amire szükségünk volt: megőriztük a tanya eredeti berendezését és gyűjtöttük a korabeli bútorokat, háztartási eszközöket.” A Bartolák Mária által működtetett tanyán

2. ábra

Tanyagazdaságban megtermelt zöldségek és gyümölcsök

(Fotó: Kontur Tamás)

3. ábra

Víziszárnyasok Dora Mariann tanyáján

(Forrás: Dora Mariann)

kézzel fogható a környezettudatosság, a fenntarthatóságra való törekvés: „A fűtést és a főzést fával oldjuk meg. Az esővizet összegyűjtjük, öntözésre használjuk, és azzal tápláljuk a baromfiudvar itatóját, kicsi úszatóját is. A zöldhulladékot komposztáljuk, a konyhakert talajának javításánál hasznosítjuk. A gyümölcsökből lekvárt és pálinkát főzünk, befőtteket teszünk el. A savanyúságnak valólt (2.ábra) a konyhakertben termeljük meg. A tanyához tartozó szántók terményeit részben felhasználjuk az állatok etetésére, részben értékesítjük.”

Állatsimogató létrehozása, lovagoltatás, lovasprogramok szervezése, őshonos állatfajták bemutatása

Dora Mariann (Tápiógyörgye - Pest megye, Nagykátai járás)

Pokoltanyát Dora Mariann szülei még az 1990-es években vásárolták meg, életvitelszerűen azonban csak 1998 óta élnek a tanyán. A család a csend és a szabadság miatt választotta ezt az életformát, fontos nekik a tanyasi élet biztosította nyugalom. A lakóépület az 1800-as évek végén épült, eredetileg tanyasi iskolának szánták. A lakóépület mellett gazdasági épületek is vannak, a tanya közvetlen közelében lévő

földterületeken a házikerti növények mellett a lovak takarmányozásához zabot, kukoricát és lucernát termesztenek. Doráéknak a tanya megvásárlásával elsősorban az volt a célja, hogy állattartással foglalkozhassanak. Az elmúlt évek során rengeteg állatot fogadtak be; fajgazdag állatállományuknak híre ment a környékbeli településeken, egyre többen keresték fel őket érdeklődve, így jött az ötlet, hogy egy állatsimogatót is kialakíthatnának a gazdaság területén.

Évről évre egyre bővül az állatállomány, ennek köszönhetően növekszik azoknak a száma, akik kizárólag emiatt az „ attrakció ” miatt keresik fel tanyájukat. A gazdaságban jelenleg lovak, struccok, nyulak, baromfiak (3. ábra), mosómedvék, ormányos medvék, teknősök, tengeri malacok, papagájok, kutyák és macskák vannak, valamint kenguru és szamár is él a tanyán. A látogatók az igénybevett szolgáltatások után pénzbeli és természetbeni adományt adnak, Doráék a befolyó adományokat az állatok ellátására fordítják. 2008-ban létrehozták a Pokoltanyai Lovas Egyesületet, így a környékben élő lovas „társadalom” összefogása is megvalósulhatott, emellett a tanyára látogatók helyben lovagolhatnak, illetve a tanya közelében szervezett kisebb lovastúrákon is részt vehetnek.

„Az Év Tanyája” díjról

A tanyagazdaságok tevékenységének diverzifikációja mellett fontos célkitűzés az is, hogy a Tanyafejlesztési Program szakpolitikai irányításáért felelős Agrárminisztérium a magyar tanyát – mely 2017-től Hungarikum –, a tanyasi életmódot népszerűsítse, leginkább a fiatalok körében. Éppen ezért 2017-ben – az akkori Földművelésügyi Minisztérium – első alkalommal hirdette meg pályázati felhívását az „Év Tanyája” díj odaítélése céljából. A szakminisztérium fontosnak tartotta azt, hogy évről évre magas szintű elismerésben részesítse azokat az egyéni tanyasi gazdálkodókat, akik azáltal, hogy a természeti környezettel összhangban, tájba és az adott térség gazdasági és társadalmi szövetébe megfelelően illeszkedő tanyagazdaságot hoztak létre, jó mintául szolgálhassanak más tanyasi gazdálkodók számára is. Természetesen a díj elnyerése a szakmai elismerésen túl, szélesebb körű bemutatkozási lehetőséget is biztosít a díjazottaknak.

2018-ban is meghirdetésre került az „Év Tanyája 2018” elnevezésű pályázati felhívás, amelyre július 31-éig lehet jelentkezni kizárólag elektronikus úton – egy, a kormany.hu honlapon közzétett pályázati felhívás alapján elkészített pályamű – az azevtanyaja@fm.gov.hu elektronikus levélcímre történő megküldésével.

A Bíráló Bizottság négy kategóriában várja a pályázók jelentkezését:

- „Az Év Tanyagazdasága 2018”,
- „Az Év Hagyományörző Tanyája 2018”,
- „Az Év Határon Túli Tanyája 2018”, illetve
- „Az Év Tanyája 2018 Közönségdíj” kategóriában.

A 2017. évi pályázati kiíráshoz képest újdonság a „Az Év Határon Túli Tanyája 2018” díjkategória, amely kategóriában az Alfölddel természetföldrajzi értelemben szerves egységet alkotó, határon átnyúló, partiumi, vajdasági tanyás térségek tanyagazdáinak pályázatait várják a szervezők.

Összefoglalás

A tanya, mint sajátosan magyar településtípus az idők során hol elterjedőben, hol hanyatlóban volt. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy tanyai lakosok száma közvetlenül a II. világháború utáni földosztások előtt érte el maximumát, azóta folyamatos – a jellemzően külterületeken élő – tanyasi népesség csökkenése. Magyarországon a tanyás térségek közé Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék összes járását, illetve Pest megye Ceglédi, Dabasi, Gyáli, Monori, Nagykátai, Nagykőrösi, Ráckevei, Szigetszentmiklósi, Vecsési járásait soroljuk.

A tanyákkal kapcsolatosan két funkciócsoportot említhetünk: a hagyományos és az új funkciók csoportját. A tanya hagyományos funkciói között a lakófunkciót és a mezőgazdasági termelő tevékenységet (növénytermesztés, állattenyésztés), illetve a kisléptékű élelmiszer-előállítást soroljuk. Az új funkciók megjelenését az 1980-as évektől datálhatjuk, ugyanis 1960-as évektől a külterületi lakónépesség csökkenésével párhuzamosan a tanyák szerepe is fokozatosan átalakult, megváltozott. Ennek a folyamatnak a következményeként a tanyák egy részét tulajdonosai hobbicélra, vagy nyaralásra kezdték el használni. Manapság a tanyagazdaságok jövedelemtermelő-képességének javításához, illetve fenntartható működtetéséhez lehetőség adódik a fentebb említett hagyományos funkciók (lakófunkció, illetve mezőgazdasági termelő tevékenység) mellett egyéb – a tanyagazdaságok adottságaiból következő – tevékenységek végzésére is, amelyeket a következő tevékenységeket említhetjük: turizmus (pl.: tanyasi/ falusi turizmus, aktív üdülés), értéknövelő tevékenységek (pl.: élelmiszer-előállítás, „Szedd magad!” akciók meghirdetése), rekreáció (pl.: farmlátogatás, lovaglás, lovas turizmus, őshonos állatok bemutatása).

Fontos szempont, hogy a mezőgazdasági termelésben napjainkban súlyozottan jelen

lévő idős gazdák helyét átvegyék a fiatalok a tanyagazdaságokban, a kisüzemekben, mivel a mai világ kihívásaival (digitalizáció, adminisztráció) csakis a felkészült, elhivatott, megfelelő szakmai ismeretekkel felvértezett ifjú generáció tud szembenézni. A szűkebb pátriájukban boldogulni akarók, a vidéken újrakezdők számára a tanya a szabadság, a természetközeli élet, az önellátás megélésének, a testi, lelki és szellemi egészség megőrzésének megfelelő színtere lehet.

Irodalomjegyzék

Balassa I. (főszerk.), - Füzes E. - Kisbán E. (szerk.) (1997): A magyar nyelvterület településformái. In: Pándi I. (2017): A tanyavilág megszűnésének tájékológiai és természetvédelmi hatásai a Duna-Tisza közti Homokhátságon. Doktori (PhD) értekezés. Gödöllő. Szent István Egyetem, Környezettudományi Doktori Iskola. p. 13.

Bíróné Marton J. - Danics K. - Hogyor V. - Romvári R. - Szikora A. - Tóth K. (2016): Előzetes megvalósíthatósági tanulmány. Kézirat. Herman Ottó Intézet, Budapest. p. 14.

Csatári B. (2004): A tanyák változásairól általában: A tanya, mint „rendszer”. In: Csatári B. - Kiss A. (szerk.) (2004): Tanyai kaleidoszkóp: a 2002-2003. évi Tanyakollégium munkájának eredményei. MTA RKK ATI, Kecskemét. pp. 6-17.

Dobai R. - Fokti K. - Kontur T. - dr. Matus L. - Pap-Szuromi O. - Romvári R. (2018): A magyar tanyák és a Tanyafejlesztési Program 2011-2016. Földművelésügyi Minisztérium, Budapest. pp. 1-91.

Dóka R. (2006): A homokhátsági tanyák természeti környezeti vonatkozásai. A falu. 21 (2). pp. 43-51. In: Pándi I. (2017): A tanyavilág megszűnésének tájékológiai és természetvédelmi hatásai a Duna-Tisza közti Homokhátságon. Doktori (PhD) értekezés. Gödöllő. Szent István Egyetem, Mezőgazdaság- és Környezettudományi Kar, Környezettudományi Doktori Iskola. p. 14.

Dr. Gálné Horváth I. (2014): A Hódmezővásárhely környéki tanyák és tanyaközpontok vizsgálata a tér és idő összefüggésében. Doktori (PhD) értekezés. Pécs. Pécsi Egyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola. p. 27.

Gombár A. - Ujvári N. I. - Üveges G. (2005): Hernádszentandrás monográfiája. Miskolc. p. 6.

Györffy I. (1937): A magyar tanya. Földrajzi közlemények LXV., 4-5. pp. 70-93.

Ilbery, W. B. (1988): Farm diversification and the restructuring of agriculture. Outlook on agriculture. Volume 17. (1.) p. 35. In: Kovács D. (2002): Falusi turizmus - Az átalakuló mezőgazdaság és a vidék gazdaságának egyik diverzifikációs lehetősége Magyarországon. Doktori (PhD) értekezés. Gödöllő. Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Közgazdasági Doktori Iskola. pp. 14-15.

Nagy G. (2013): Tanyavilágunk tájtörténelemben, a gazdálkodásban, a táj- és kulturturisztikában. In: Fodor F. - Győri-Nagy S. - Nagy G. - Schleicher, R. - Szénégető L. (2013): Tanya – Watershed, Semlyék, Víz- és tanyagazdálkodás homoktájainkon. MÖF-EKI tanulmányok V. Kiskunmajsa. pp. 93-98.

Pusztai F. (1980): A tanya szavunk jelentéstörténeti kérdései. In: Pölöskei F. - Szabad Gy. (szerk.) (1980): A magyar tanyarendszer múltja. Tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 61-70.

Romvári R. (2017): Változások a tanyák szerepében. A Falu. XXXII. évf., 2. szám., Herman Ottó Intézet, pp. 67-76.

Szenti T. (1979): A tanya. Gondolat Kiadó, Budapest. p. 273. In: Pándi I. (2017): A tanyavilág megszűnésének tájékológiai és természetvédelmi hatásai a Duna-Tisza közti Homokhátságon. Doktori (PhD) értekezés. Gödöllő. Szent István Egyetem, Környezettudományi Doktori Iskola. p. 14.

URL: <http://www.forrasfolyoirat.hu/0011/barth.html> (letöltve: 2018.07.03.)

Tanyak, tanyaközpontok és egyéb külterületi telepek a Partiumban

Dr. Szilágyi Ferenc

Célkitűzések, módszerek

A Magyar Kormány Földművelésügyi Minisztériuma 2016-ban megbízást adott a Partiumi Keresztény Egyetem keretében működő Partiumi Területi Kutatások Intézetének a Partium tanyahálózatának állapotfelmérése. A primér kutatás zökkenőmentes végrehatása céljából Kutatóintézetünk a primér kutatás során együttműködött az Érintő Egyesülettel és az Érmelléki Gazdák Egyesületével. A partiumi tanyakutatási program keretében szintén e három szervezet működött együtt. Mivel Romániában nem tartják nyilván a tanyákat, ezzel kapcsolatban nem létezik semmilyen hozzáférhető adatbázis, az erőforrások nagy részét a terepi felmérések elvégzésére fordítottuk¹.

A program keretében négy kutatási résztvevőkenység zajlott, részben fiatal kutatók bevonásával:

1. A kutatási program előkészítése: a terepi felmérések körzeteinek kijelölése, a felmérés adatlapjának frissítése, javítása és román nyelvre történő fordítása². A munka ütemezésének megtervezéséhez az érmelléki

körzetben műholdfelvételek segítségével elkészült egy előzetes objektumkataszter és szimuláció, a várható terepi felmérés idő, költség és munkamennyiségének a megbecsléséhez. Az érmelléki szimuláció alapján dönt el a terepi felmérés körzeteinek hozzávetőleges mérete és kezdődött meg a megfelelő helyismerettel rendelkező kérdezőbiztos megkeresése.

2. A terepi felmérések végrehajtása: A változó időjárási körülmények, útviszonyok és a kérdezőbiztosok programra fordítható idejének függvényében négy hónapot vett igénybe a felmérés öt körzetében. A kérdezőbiztosok felkeresték valamennyi, a műholdképen előzetesen számukra kijelölt, belterületen kívüli objektumot, és a lehetőségekhez mérten, a legpontosabban meghatározták annak helyét, funkcióját, műszaki állapotát, illetve megpróbálták a lehető legpontosabb választ adni a kérdőívben szereplő kérdésekre. Valamennyi, értékelhetőnek nyilvánított objektumról adatlap és fénykép készült. Az öt körzet területén harmincöt ezer kilométernyi utazás történt, három ezer objektumot kerestek

¹ A tanulmány teljes terjedelmében megtalálható a Szilágyi Ferenc: A Partium településföldrajza és agráriuma, Partium Kiadó, Nagyvárad 2017 című kötetben.

² A felmérés során a magyarországi tanyafelmérésben alkalmazott adatlapot használtuk.

fel a felmérők és közülük 2212-re adatlapot töltöttek ki.

3. Mezőgazdasági adatbázis-készítés a partiumi megyékről (Bihar, Szatmár, Szilágy): a Romániai Statisztikai Intézettől történt adatvásárlás és adatigénylés alapján a Partiumi Területi Kutatások Intézetének három gyakornoka³ megyei szintű mezőgazdasági adatbázisokat állított össze. Az adatbázisok alapján a kutatóintézeti gyakornokok kéthónapos szakmai gyakorlatuk során a három megye területi agráradatbázisaiból geoinformatikai rendszerben történő térképezést végeztek⁴. Mindhárom megye esetében 125 térképszelvény készült magyar nyelvű feliratozással.

4. Tanulmányok elkészítése: Az eredeti kutatási célkitűzéseknek megfelelően három tanulmány elkészítését vállalta a PTKI. Közülük kettő a településföldrajzi jellemzőkkel foglalkozik, az első tanulmány a történelmi Biharnak, a második pedig a Partium északi felének a területét elemzi. Mindkét tanulmányhoz elkészült egy-egy településföldrajzi adatbázis 25-25 indikátorral és egyenként 550 településsel, továbbá 50-50, a településföldrajzi sajátosságokat bemutató nagy felbontású tematikus térképszelvény⁵. A harmadik tanulmány, kutatási zárójelentésként a programot, annak hátterét, módszertanát és a tanyás települések állapotát mutatja be.

A partiumi tanyakutatási programot a tanulmányok elkészültével és a kötet megjelenésével lezártnak tekintjük ugyan, de a felmérés eredményei számos olyan kérdést vetnek fel, amelyek intézetünk jövőbeni kutatásainak szolgáltatnak alapot. A jövőbeni kutatások szempontjából hasonlóképpen nagy jelentőségűek azok az adatbázisok és

mezőgazdasági-területi összefüggéseket megvilágító térképszelvények, amelyek jelen program keretében elkészültek ugyan, de nem volt mód az elemzésükre. Ezen területi összefüggések elemzése számos gyakorlati hasznosítást lehetőségét rejt magában a terület jövőjének, fejlesztésének tervezésekor.

Az általunk vizionált kutatás gondolatmenete szerint, a mezőgazdasági tevékenységhez kapcsolódó szórványtelepülések tanulmányozása, nem vonatkoztatható el a településföldrajzi és agrártudományi kutatómunkától, a tanyás települések és a tanyasi életforma ezek keresztmetszetében jön létre. A regionális településföldrajz és agrárium általános helyzetképeinek az ismerete, előfeltételét képezi a partiumi tanyavilág megismerésének, megértésének és a fejlődési ív értelmezésének.

A régió mérete (közel 25000 km², 1.700.000 lakos) nem tette lehetővé a teljes terület egy-egy felmérését a 7 hónapos program futamideje alatt. Mindenképpen szükséges volt a kutatott terület ésszerű, módszertani érvekkel alátámasztott, de az eredeti kutatási célkitűzésektől nem eltávolodó szűkítése.

A kutatott terület kijelölésénél három alapvető szempont lett figyelembe véve:

- A Magyarország területére jellemző alföldi tanyavilág természetes folytatásában fekvő síksági területek felmérése volt az egyik prioritás.
- A második fontos szempont, hogy első sorban a Partium magyarok által lakott részeiről szerettünk volna primer adatokhoz jutni.
- A partiumi magyarság településterülete néhány határ menti kistérséget (Érmellék, Hegyköz, Szamoslát) leszámítva meglehetősen szaggatott, mégis egy területileg

³ Kovács Aletta Beatrix; Lócsei Krisztina; Szabó Angéla – Partiumi Keresztény Egyetem

⁴ Apáti Norbert; Holb Szabolcs; Nagy Vince – a Debreceni Egyetemről érkeztek szakmai gyakorlatra az Erasmus+ program keretében.

⁵ A bihari adatbázis elkészítésében Szabó Bence (BBTE-Kolozsvár) gyakornok vállalt jelentős szerepet.

összefüggő régiórész lehatárolása mellett döntöttünk.

A véglegesen kijelölt kutatási terület magába foglalta a történelmi Partium északnyugati részét, Nagyváradtól a magyar-román határ mentén haladva az ugocsei területekig és a magyar-román-ukrán hármashatárig. Ez a terület mélységében magába foglalja három jelenlegi megye részét:

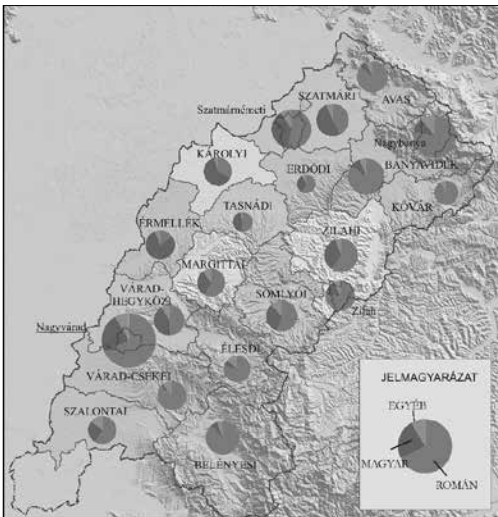
- Biharból: a Bihari-sík, a Bihari-Hegyköz, a Berettyó-vidék, Érmellék területét
- Szatmárból – az Avas és Bükk kivételével – a teljes megyeterületet
- Szilágyból a megye északnyugati, magyarok által is lakott része került a kutatás látókörébe. Ez utóbbit, a kizárólag románok és szlovákok által lakott hegykeret nélkül (Réz, Meszes) vizsgáltuk.⁶

A településföldrajzi háttér tanulmányok és az agráriummal kapcsolatos adatbázisok, illetve az ezekhez kapcsolódó térképszelvé-

nyek nagyobb területegységeket mutatnak be. A településföldrajzi adatbázisok és tanulmányok a történelmi Partium területére készültek el⁷ (2. ábra). Ennek hátterét az adja, hogy 2015-ben a frissen megalakult PTKI keretében már elkészült egy településföldrajzi adatbázis a történelmi Biharra, ugyanakkor a térképszelvények és az elemzés elkészítése elmaradt, arra jelen projekt keretében került sor. Ezt az adatbázist és tanulmányt kiegészítendő, a Partium északi felére (Szatmár, Szilágy, Kővár-vidék, Ugocsa) azonos módszertan szerint végeztük el a munkát.

A Román Statisztikai Intézetből beszerzett agráriummra vonatkozó információk (Recensământ agricol 2010) a jelenlegi román közigazgatási határokhoz igazítva érhetőek el. Ennek megfelelően a hat adatbázis és a három térképsorozat Bihar, Szatmár és Szilágy megyék jelenlegi közigazgatási határaihoz igazítottak (3. ábra).

A tulajdonképpeni tanyafelmérés a potenciá-

2. ábra

A településföldrajzi elemzés elsődleges vizsgálati területe⁶

3. ábra

Az agráradatbázisok által lefedett területek

(Jancsik – Szilágyi 2016)

⁶ Bihar esetében a tanulmány a történelmi megyeterületet elemzi, így kitér a magyarországi bihari területekre is.

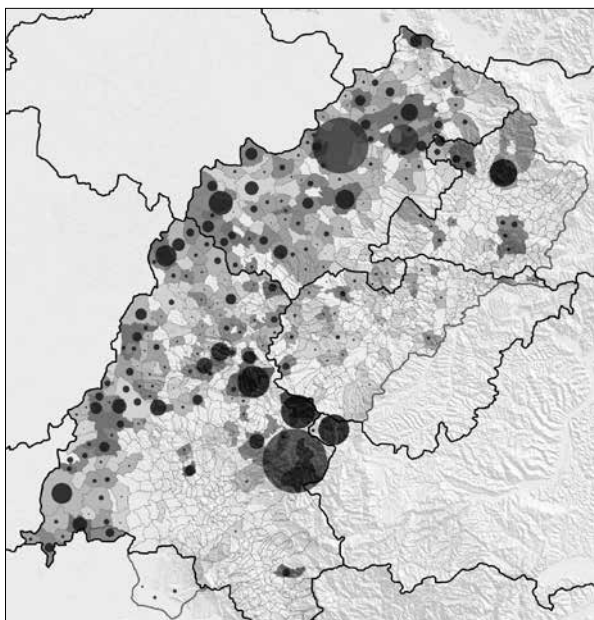
⁷ Annak az Arad megyei részei nélkül.

- huta: 5 előfordulás (0,5%)
- láz: 3 előfordulás (0,3%)
- part: 3 előfordulás (0,3%)
- domb: 2 előfordulás (0,2%)
- morotva: 1 előfordulás (0,1%)
- házcsoport: 1 előfordulás (0,1%)
- mál: 1 előfordulás (0,1%)
- ág: 1 előfordulás (0,1%)
- mintegy 250 esetben egyetlen jellegzetes típus sem kerül megnevezésre a szórványtelepülés nevében (25%)⁸.

Trianon előtt az általunk kutatott partiumi területen 924 település létezett. Közülük csak a települések bő egyharmada (37%) rendelkezett 1913-ban a MKKSH által nyilvántartott külterületi lakott hellyel (4. Ábra - Helységnévtár 1913). Bár ez a települések kisebbik felét képezi, a nagy kiterjedésük és népességük miatt a régió területének és népességének mégis, több mint felét teszik ki. A tanyákkal rendelkező települések összefüggő hálózatot alkottak az alföldi területeken, és az alacsony dombvidékeken, lefedték a jelenlegi Bihar megye északnyugati felét és Szatmár megye túlnyomó részét, de a Szilágyság alacsonyan fekvő dombvidéki területeire is felkúsztak. A tanyavilág másik klasszikus területe a hegyvidék. A hegyi tanyák az alacsonyabb, lapos hátú, legelőterületekben bővelkedő középhegységeket kedvelik, így a Partiumban inkább csak Királyerdő, a Réz-hegység, az Avas és Gutin, valamint a Kővári-masszívum területére jellemzőek. Ezek koncentrált településcsoportokat képeznek, de tanyaviláguk nagyon népes. A Rézalján valamint az Avas lábánál

a két tanyavilág típus közvetlenül érintkezett egymással. Szinte teljesen hiányoztak a tanyás települések a Belényesi-medencéből, a Csékei-dombvidékről, a Bihar- és a Béli-hegységből, a Nagybányai-medencéből, valamint a Szilágyság és Kővár-vidék aprófalvas részeiből.

Érdekességképpen említem meg, hogy két olyan magas fekvésű települése is volt a régióknak, amelynek 1913-ban nem volt nyilvántartott belterülete, és mindkét község teljes lakossága a községet alkotó tanyákon élt. Az egyik ilyen település, Remetelórv ráadásul nagyközségi státusszal rendelkezett. A Királyerdő-hegységben hatalmas területe

4. ábra

A partiumi települések külterületi népességének aránya és lélekszáma 1913-ban
(arány: fehér – nincs külterületi népesség; a szürke árnyalataival 5% alatt, 5-10%, 10-15%, 15-25%, 25-50%, 50% fölött; lélekszám pontjelöléssel népességarányosan 35-3135 fő intervallumban)

⁸ A szórványtelepülések típusainak értelmezéséről lásd: Bába Barbara – Nemes Magdolna: Magyar földrajzi köznevek tára, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2014; illetve Szilágyi Varga Zsuzsa gyűjtését (IN: Szilágyi 2017).

A legnépesebb külterületi népességgel rendelkező partiumi községek 1913-ban

(Helységnevtár 1913)

Település	Össznépesség	Külterületi népesség	Külterületi lakott helyek száma	Külterületi népesség aránya
Remetelórév	3135	3135	3	100,00
Szatmárnémeti	34892	2721	1	7,80
Nagybáród	3183	1645	5	51,68
Sólyomkőpestes	2707	1557	8	57,52
Körösfeketető	2296	1493	5	65,03
Aranyosmeggyes	3236	1474	13	45,55
Nagybánya	12887	1353	4	10,50
Szaniszló	4822	1165	19	24,16
Érsemjén	2655	1020	14	38,42
Nagyszalonta	15943	1006	5	6,31
Erdőd	3602	944	10	26,21
Felsőderna	1302	906	1	69,59
Sárköz	2502	837	12	33,45
Fugyivásárhely	2238	789	4	35,25
Tataros	2100	778	3	37,05
Rév	3089	743	3	24,05
Erdőgyarak	2002	720	6	35,96
Biharszentandrás	1881	713	2	37,91
Tasnád	5030	681	10	13,54
Nagykároly	16078	670	8	4,17
Középes	1402	626	1	44,65
Érmihályfalva	6255	620	13	9,91

ten fekvő község a 20.-ik században alkotórészeire esett szét, és napjainkban három külön települést képez: Lórév, Jádremete és Köröspanor néven. A másik hasonló település a Partium északi részén, a Gutin lábainál fekvő Apahegy. Eredetileg Apa községhez tartozó, szőlőműveléssel foglalkozó településrészek összessége volt, amely a 20.-ik század elején önállósult (1912-ben). Napjainkban Szinérváralja város alárendelt települése.

Tíz olyan partiumi településről tudunk 1913-ban, ahol a külterületi népesség száma meghaladta az 1.000 főt (Táblázat 1.). Közöttük feltűnően nagy a hegyvidéki települések szá-

ma, miközben az összes tanyavilággal rendelkező település között a hegyvidékiek részaránya nagyon alacsony. A legnagyobb külterületi népességgel természetesen a már említett Remetelórév rendelkezett (3.135 fő), amelyet Szatmárnémeti (2.721) követ. Ezután jó néhány hegyvidéki település következett, mint Nagybáród (1.645), Sólyomkőpestes (1.557), Körösfeketető (1.493), Nagybánya (1.353). Közéjük ékelődtek az alföld jelentős tanyás területeinek központjai, mint Aranyosmeggyes (1.474), Szaniszló (1.165), Érsemjén (1.020), Nagyszalonta (1.006), stb. Ezek közül számos esetben a 20.-ik század során a tanya-

világ egyes részei önálló településsé szerveződtek. Ilyenek például Aranyosmeggyes esetében Rét és Hegy, Szaniszló esetében Karulypusztá, és a Szaniszló Magyarországon maradt részeiből megszervezett Ömböly község. Nagyszalonta Magyarországon maradt részeiből hasonlóképpen jött létre Újszalonta község (Szilágyi 2013).

Ha a külterületi népesség arányát vizsgáljuk (Táblázat 2.), szintén a hegyvidéki települések felülreprezentáltsága tűnik fel. A 2013-as nyilvántartás szerint tehát Apahegy és Remetelórév népessége 100%-ban külterületi. Az 50%-os arányt ugyanakkor a hegylábi fekvésű Felsőderna (70%), Körösfeketető (65%), Sólomkőpestes, és Nagybárod is meghaladja. Az alföldi fekvésű községek közül Aranyosmeggyes (46%), és Érsemjén (38%) külterületi népességének aránya a legmagasabb.

A 20%-os küszöbértéket összesen 64 község haladta meg, 10 és 20% közötti aránnyal 101 község, 10% alatti külterületi népességgel pedig 184 község rendelkezett. A tanyaként nyilvántartott települések közül háromnak a népessége haladta meg az 1000 főt: Szatmárhegyé (2.721 fő), Körösponoré (1.320) és Bethlentelepé (1.272), és további 14 telep népessége 500 és 1000 fő közötti volt. Az 1045 partiumi tanya túlnyomó részében (852 tanyán) a népességszám 100 fő alatti volt. A tanyák száma szerint a községek közül Szaniszló és Mikola (19-19), Érsemjén (14), valamint Aranyosmeggyes, Érendréd és Érmihályfalva értékei a legmagasabbak (13-13).

A felmérési körzetek bemutatása

A. Bihar megye: Bihar a Partium legnagyobb kiterjedésű és legnépesebb megyéje.

2. táblázat

A legnagyobb arányú külterületi népességgel rendelkező partiumi községek 1913-ban (Helységnevtár 1913)

Település	Össznépesség	Külterületi népesség	Külterületi lakott helyek száma	Külterületi népesség aránya
Apahegy	541	541	4	100,00
Remetelórév	3135	3135	3	100,00
Felsőderna	1302	906	1	69,59
Körösfeketető	2296	1493	5	65,03
Sólomkőpestes	2707	1557	8	57,52
Nagybárod	3183	1645	5	51,68
Aranyosmeggyes	3236	1474	13	45,55
Középes	1402	626	1	44,65
Felsőlugos	624	253	2	40,54
Érsemjén	2655	1020	14	38,42
Biharszentandrás	1881	713	2	37,91
Kiskoh	1002	373	4	37,23
Tataros	2100	778	3	37,05
Marciháza	655	237	2	36,18
Erdőgyarak	2002	720	6	35,96
Iloba	1098	388	1	35,34
Fugyivásárhely	2238	789	4	35,25
Jankafalva	576	202	2	35,07

je. Kiterjedése 7544 km², 2011-ben 575.398 lakosa volt. Magyar népessége 138.441 fő, ennek aránya 25,18% (Recensamant 2013). A magyar népesség a határmenti sávban él, Nagyváradtól északra összefüggő területen többséget képezve. A magyar lakosság a megye mélységében is megjelenik, magyar szigetek, vegyes-lakosságú területek a határvidéktől eltávolodva is előfordulnak. A megye minden kistérségjében számottevő magyar népesség él. Bihar területén két körzetet jelöltünk ki a tanya-felmérés számára: az Érmellék és a Berettyó-vidék, valamint a Bihari-Hegyköz és a Nagyváradtól északi előterében fekvő Bihari-sík területén. Az északi körzetet a felmérésben Érmellékinek, a délit pedig Hegyközinek neveztük, mindkét esetben a súlyponti területek fekvése miatt, de a lehatárolásukat nem annyira a kistérségi határok, sokkal inkább a felmérés gyakorlati szempontrendszere, a bejárhatóság, a terepi kutatók számára egyszerűbben kijelölhető útvonalak indokolták. A két körzet együttes kiterjedése 1.614 km², vagyis a megye területének 21,4%-a. A két körzetben összesen 80 település található, 99.353 fő többségében magyar nemzetiségű lakossal (Recensamant 2013).

A.1. Az Érmelléki-körzet 860 km² kiterjedésű, 62.542 fő népességű, 44 településsel a területén. Az előzetesen kijelölt, mintegy 300 objektumból, a nem releváns egységek kiszűrése után 268 objektum terepi felkérése (lásd 5. ábra) és felmérése történt meg. A felmérési kritériumoknak megfelelő objektumok száma Érsemjénben (49), Érmihályfalván (46), Érkörtvélyesen (17), Székelyhídon (16), Margittán és Értarcsán (13) a legnagyobb, de Szunyogd, Apátkeresztúr, Ottomány, Bályok, Szalacs, Kiskereki, Berettyószéplak, Dizsér, Érvasad, Kozmaalmás külterületi objektumainak száma is számottevő. A legsűrűbb tanya-hálózattal, ahogyan az 1920 előtti időszakban is az északnyugati határvidék rendelkezik, az Érsemjén-Érmihályfalva-Érkörtvélyes sávban. A különálló tanyák és a csoportokban

megjelenők (bokor- és sortanya: pl. Bankasor, Pásztorgaz, Feketefalu) egyaránt jelen vannak az övezetben.

Funkcionális tekintetben a felmért objektumok 42,5%-a (114) bizonyult elsősorban mezőgazdasági funkcióval rendelkező háttáji gazdaságnak, vagy farmnak. Tulajdonképpen meglehetősen változatos megjelenési formákkal találkozhatunk (tanya, eszténa, karám, farm, fóliaház, pincesor, juhászlak). Néhány tanya központ is előfordul, ahol a porták száma több tucatra rúg (legnagyobb az Érsemjénhez tartozó Feketefalu). A kategória Érmihályfalván (24) és Érsemjénben (23) a legszámosabb, továbbá Érkörtvélyes, Értarcsa és Székelyhíd tűnik ki 5-nél több teleppel. Az elhagyott, romos tanyák száma a teljes objektumszám közel 10%-át, a tanyák számának viszont több, mint 20%-át teszik ki. Az előző kategória 114 objektumán túl, 25 további esetben talákoztunk „lakatlan, leromlott, leomlott, lakhatatlan, összedőlő” megjegyzésekkel az adatlapokon – köztük Érsemjénben 7, Érmihályfalván – 6, Érkörtvélyesen 3 található. Az ipari, kereskedelmi és szolgáltatói funkció 42 esetben (15,7%) jelenik meg (benzinkút, bolt, iskola, futballpálya, rendőrség, motocross-pálya, palagyard-üzem, panzió, határörtelep stb.), a legtöbb Érmihályfalván (8), Érsemjénben (4) és Szunyogdon (3). Az objektumok jelentős csoportjánál elsődleges a lakófunkció (53 – 20%). Ebben a csoportban lakóházak, épülő házak, szociális lakások, településrészek éppúgy megtalálhatók, mint a roma-telep, vagy a kastély. Érmihályfalván 8, Érsemjénben 7, Székelyhídon 6, Apátkeresztúron 4 a számuk. Az egyéb kategória szintén nagyon változatos, ezek kimaradhattak volna a felmérésből, de a műholdképeken nem lehetett megállapítani pontosan a jellegüket. Infrastrukturális elemek (pl. híd, elektromos állomás), gázkitermelés, homokbánya egyaránt megtalálható közöttük.

Az objektumok átlagos távolsága az anyate-

lepüléstől 1250 m, a legközelebbi műúttól pedig 1055 m. 116 esetben hagyományos építészeti jelleg dominált, 58-ban pedig modern típusú épületegyüttest találtunk. 39 esetben vegyes jelleg ismerhető fel. 137 esetben épp természeti környezet, 79 esetben pedig leromló tájjelleg volt megállapítható az objektumok környezetében. Az objektumok körül a művelt területek aránya 74%, és viszonylag jelentős az erdők kiterjedése is. 130 lakott, 87 esetben pedig állandó lakossal nem rendelkező épületegyüttest írtunk össze. A tulajdonjogi jelleg szempontjából a magán tulajdon (135) dominál, a céges (30) és az állami (13) tulajdon mellett.

A.2. Bihari-Hegyköz: A felmérési körzet kiterjedése 754 km², népességszáma közel 37.000 fő, a települések száma 36. A 330 előzetesen kijelölt objektumból a terepi felmérés során 148 bizonyult relevánsnak, az adatlapok ezekre készültek el. A egyes településekhez köthető objektumszám alacsonyabb, mint a szomszédos érmelléki körzetben. Szalárdon 13, Bihardiószegen 12, Biharfélegyházán 11, Csokalyon 10, Kisszántón 8, Biharon, Biharvajdán, Paptamásiban, Szentjombon 7-7, Nagyszántón, Hegyközcsatárban, Vedresábrányban 5-5 található. Bihardiószegen a belterület peremén két sajátos körzet is elkülöníthető: A nagyközség délkeleti részén, a helyi nevén Kisjankának nevezett körzet gyümölcs és szőlőtermesztéssel foglalkozó családok lakóhelye. A község északnyugati peremi részén a 20. században többutcsás román telep épült, amely azonban más példaktól eltérően soha nem vált önálló településsé. A község nyugati szomszédságában, Félegyházával egybeépülve román telepesfalu keletkezett, amely statisztikailag önálló településsé vált Mihai Bravu néven (Szilágyi 2007). Ugyanebből a községből származó történelmi információ a helybeli

születésű Jakó Zsigmond történéstől származik⁹, akit családjával együtt telepítettek ki a Károly-vonal és a trianoni államhatár közötti sávban fekvő tanyájukról. Stratégiai okok miatt a két világháború közötti időszakban nem maradhattak polgári célú épületek és polgári lakosok ebben a sávban. Új településsé vált a Nyüved községről leszakadt sortánya, a magyar lakosságú Kügypuszta is. Összefüggő tanyarendszerként értelmezhető a Nagyváradhoz tartozó Váradhegyalja is.

A mezőgazdasági alapfunkcióval rendelkező objektumok száma 119, ezek vegyesen tanyák, pincesorok, esztenák, karamok, hodályok és farmok, ez utóbbiak a legszámosabbak. Települési bontásban Bihardiószeg (12), Biharfélegyháza és Szalárd (10-10), Biharvajda és Kisszántó (7), Csokaly, Paptamási és Szentjobb (6), illetve Bihar (5) települések felülreprezentáltak ilyen téren. Az ipari, szolgáltatási, infrastrukturális és kereskedelmi egységek száma 21 volt, Nagyszántón, Csokalyon, Hegyközcsatárban és Biharszentjánoson több előfordulás is jelentkezik a kategóriában. Az alapvetően lakófunkciókkal rendelkező telepek száma öt, a feltérképezett elpusztult tanyáké pedig kettő. Az anyatelepüléshez viszonyított átlagos távolság 900 m, a legközelebbi műúthoz mért távolság pedig átlag 685 m, ami jóval alacsonyabb, mint az Érmellék esetében. Építészeti jelleg tekintetében 47 objektum hagyományos, 62 modern, 31 pedig vegyes besorolást kapott. A természeti környezet állapotának viszonylatában egy kivétellel valamennyi telep ép természeti környezetben helyezkedik el. A megművelt területek aránya 66%, helyenként a legelők, a magasabb térszíneken pedig az erdőterületek aránya is számottevő (pl. Felső-Hegyköz, Érhát). A felmért objektumok kis részéről volt egyértelműen megállapítható,

⁹ Elhangzott a Jakó Zsigmond Emlékkonferencián, Nagyváradon, a Partiumi Keresztény Egyetemen, 2016. november 24.-én.

hogy állandóan lakottak (19 – 13,5%), túlnyomó részük nem rendelkezik lakófunkciókkal (114). Figyelembe véve, hogy jónéhány, több háztarásból álló telep egy elemként került be a felmérésbe, a lakott háztartások száma nyilvánvalóan sokkal magasabb ennél az aránynál. A telepek tulajdonjogi viszonyait 53 esetben sikerült tisztázni, 37 magán, 13 vállalati, 3 pedig állami tulajdont képezett.

B. Szatmár megye: Biharhoz hasonlóan a nagy magyar népességgel rendelkező Szatmárban is két felmérési körzetet alakítottunk ki. Jelentős különbség ugyanakkor az, hogy Biharral ellentétben itt a magyar lakosság sokkal nagyobb arányú területen képez számottevő arányt, a vidék három fő etnikuma (magyar, román, sváb) meglehetősen keverten helyezkedik el. Ennek megfelelően a keleti Bükk-dombság és az északkeletiavas kivételével, ahol a román népesség túlnyomó arányt képvisel, a megye nagy hányadát igyekeztünk lefedni a két felmérési körzettel. Szatmár megye területe 4418 km², ebből 2895 km² került be a Szatmár- és Nagykároly-környéki felmérési körzetbe, míg a megye tövisháti részét (110 km²) a Szilágysági-körzet keretében mértük fel. Összesen tehát 3004 km²-en vizsgáltuk a tanyás településeket, ami a jelenlegi megyeterület több, mint kétharmada (68%). A két körzet 161 településsel és 262.940 lakossal rendelkezik, ami a megye 329.079 fő összlakosságának közel 80%-át teszi ki, ezen belül a magyarok (123.200) és a román lakosság (123.000) lélekszáma szinte azonos¹⁰.

B.1. Szatmár – Nagykároly-környéke: A Nagykárolyi-körzet a legnagyobb kiterjedésű a partiumi tanyafelmérés területegységei között (1685 km²). 85 települést foglal magába 83.500 lakossal, köztük több mint 45.000 magyar, 36.000 pedig román anyanyelvű. A körzetben 19 új település található, részben a 20. században önállósult tanyaközpontok, részben pedig román telepes falvak.

Az előzetesen meghatározott adatfelvételi pontok száma 312. Településenként meglehetősen nagy a szórás: Nagykároly és a különvált Szentjánospuszta körül 23, Szilágypér és Újper tanyaközpont körül 20, Szaniszló és a róla levált Karulypuszta telepes falu környékén 17, Tasnád és mellette fekvő Újtasnád, illetve Tasnádmalomszeg tanyaközpontok környékén 14, Tasnádorbón 14, Tasnádszántón 10, Csanáloson és Csanálosi-erdőn szintén 10, Érkáváson, Királydarócon, Mezőfényen, Magyarcsaholyban 9-9, Csomaközön és a róla levált Ponyváspusztán szintén 9, Felsőszoporon és Szekerestanyán 7, Illéd telepes falu környékén 7, Reszégén 7, Kálmándon, Oláhcsaholyban és Piskolton 6-6 objektum felmérésére került sor.

A felmért objektumok túlnyomórészt ma is mezőgazdasági funkcióval rendelkeznek, összesen 252 (82%) ma is működő farm, tanya, tanyaközpont, esztena, karám, magtár, pincesor, csószkunyhó került bejegyzésre: Nagykároly 21, Szilágypér 18, Szaniszló 14 stb. Szaniszló hatalmas külterülettel rendelkező Trianon előtt. A Magyarországon maradt külterületi részeiből Ömböly község alakult. (Lásd: <http://omboly.hu/>). Mezőgazdasági tevékenység nélküli lakóépület 17 esetben került a látómezőnkbe (pl. Ponyváspusztán, Tasnádorbón), ipari és szolgáltatási telephely pedig hét esetben. A megszűnt tanyaközpontok, romok száma 17, ezek elszórtan jelennek meg a területen. Az infrastruktúrához köthető, megvizsgált elemek száma öt (pl. vasúti raktár, napelem-park). Az anyatelepüléstől való távolság átlagosan sokkal nagyobb értéket mutat (2330 m), mint a bihari területek esetében, talán ez lehet a magyarázata annak, hogy ezek a tanyák nagyobb arányban maradtak fenn. A legközelebbi műúthoz mért távolság viszont már átlagos értéket mutat (695 m). 125 esetben találtunk hagyományos megjelenésű, 82 esetben modern, 92 esetben

¹⁰ A szilágysági körzethez csatolt települések nélkül.

pedig vegyes építészeti jellegű épületeket. 218 esetben a terepi kutató úgy ítélte meg, hogy a természeti környezet épp, 86 esetben pedig, hogy bizonyos mértékben leromlott állapotú. A külterületi objektumok körül művelt területek aránya viszonylag alacsony (61%). 91 objektum esetében volt egyértelműen megállapítható, hogy állandóan lakják, 120 esetben pedig, hogy állandó otthonként nem szolgál. 84 egység céges, 103 pedig magántulajdonban van.

B.2. Szatmár – Szatmárnémeti-körzet:

A körzet kiterjedése 1210 km², népességszáma közel 180.000 fő, ebből 101.000 Szatmárnémeti megyeszékhelyen él. A 76 településen a románok száma mintegy 87.000, a magyaroké 78.000 fő. A körzetben 22 új, a 20. században önállósult település található, részben telepes falvak, de gyakoriak a szőlészettel foglalkozó hegyek (pl. Szatmárhegy, Erdődhegy), illetve önállósult tanyaközpont is akad közöttük. (pl. Sóspuszta). A körzetben 900 objektumot azonosítottunk műholdképes vizsgálattal, ezek közül 471 objektum, vagy objektumcsoport terepi felmérésére került sor. Az objektumok jelentős száma részben néhány hagyományosan nagy tanyahálózattal rendelkező nagyközségnek (Aranyosmeggyes, Sárköz, Apa, Erdőd, Szatmárudvari), részben pedig az erősen szuburbanizálódó Szatmárnémetinek köszönhető. A legkiterjedtebb objektumcsoport az alábbi önkormányzatok területén található: Szatmárnémeti (60), Aranyosmeggyes (57), Sárköz (40 – ebből 9 Adorjánon), Erdőd (37 – ebből 12 Nagymadaráson, 7 Erdődhegyen), Szatmárudvari és környéke (37), Apa (27), Lázári környéke (24), Egri (22), Nagykolcs környéke (22 – ebből 9 Szamoskrassóban), Mikola környéke (20), Szatmárhegy községben (15, ebből 11 Csonkástelepen), Pálfalva önkormányzatban (17), Avasújvárosban (14), Batizon (13), Halmiban és Józsefházán (12) stb.

A jelenleg is agrárfunkciókkal jellemezhető pontok száma 177 (esztena, tanya, farm, szénaraktár, tógazdaság, szárnyas nevelde, fólia-

sátrak, üvegházak stb.), ezek a leggyakrabban Aranyosmeggyes (18), Erdőd és környéke (17), Szatmárnémeti (16), Szatmárudvari és környéke (14), Sárköz (13), Mikola, Apa és Halmi (9), Vadaspuszta, Józsefháza, Szatmárzsadány, Batiz és Egri (5-5) közelében fekszenek. Lakó és nyaralófunkció 92 objektumot jellemez. Ezek főleg a szuburbán övezetben jelennek meg (Szatmárudvari, Egri, Szatmárzsadány, Mikola, Batiz stb.), illetve Szatmárnémeti külterületén is jelen vannak. Az ipari, szolgáltatási szerepkör szintén a megyeszékhely közvetlen közelére jellemző leginkább. A 107 objektum között találunk raktárakat, szerelőműhelyeket, gépállomást, de panzió, sportpálya, sőt kőfejtő is előfordul. A számuk 107, leggyakrabban Szatmárnémetiben, Aranyosmeggyesen, Szatmárudvariban, Nagykolcs községben, Lázáriban és Sárközön található. Az elhagyott, pusztuló objektumok száma 59. Elhagyott tanyák, települések, romos állami gazdaságok, lakóépületek, esztenák és istállók alkotják a csoportot. Viszonylag egyenletesen bukkannak fel a teljes területen, de Szatmárnémeti, Egri, Gombástanya nagyobb gyakoriságot mutat. Az infrastrukturális és egyéb kategóriába vasútállomások, bakterházak, erdészeti telephely, pumpaház, gátórház, repülőtér, régészeti feltárás, ravatalozó, kegyhely, lőtér, szennyvíztisztító állomás stb. fordul elő. A számuk 27, részben Szatmárnémeti külterületén, részben elszórtan helyezkednek el a teljes területen.

Az objektumok átlagos távolsága az anyatelepüléshez viszonyítva 1380 m, a legközelebbi műúthoz pedig 900 m. 238 került a hagyományos épületek kategóriájába, 51 számít modernnek, és viszonylag nagy a vegyes megjelenésűek száma is (161). 427 ép természeti környezetben, 10%-uk pedig leromlott állapotú környezetben fekszik. Meglepően alacsony a szántóföldi művelésben lévő területek aránya (37%). Ez részben a megyeszékhely jelenlétének és a sok nem-agrár funkciójú

objektumnak és területnek, részben pedig talán a legelőterületek magas arányának köszönhető. Az egységek közül 127 esetben volt megállapítható a lakás funkció, 319 pedig nem rendelkezik állandó lakossal. A tulajdonjogi viszonylatban a magántulajdon aránya 70%-os (305), 97 esetben céges, 57 esetben állami tulajdon feltételezhető.

C. Szilágyság: Szilágy, a három partiumi megye közül a legkisebb (3864 km²; 217.895 fő 2011-ben), és a legkevesebb magyar lakóval rendelkezik (50.177 fő). A megye területén egyetlen felmérési körzetet (11. ábra) alakítottunk ki a megye északnyugati részén. Ez egy 1057 km² kiterjedésű övezet, a megye területének 27,3%-a, népességszáma 77.825 fő (35,7%), ebből 38.624 magyar, 34.267 román anyanyelvű (Recensământ 2011). Ezt kiegészíti a hat települést magába foglaló, jelenleg Szatmár megyéhez tartozó tövisháti terület 109 km²-el, és 4.755 lakossal (3.713 magyar, 825 román), amelyet szintén ehhez a körzethez csatolva vizsgáltunk.

Műholdképes vizsgálat során 1007 objektum lett kijelölve, ami meglepetést jelentett a történelmi tanyahálózat meglehetősen alacsony egységszámának ismeretében. Valószínűleg a megye domborzati és településföldrajzi sajátosságai játszanak nagyrészt közre ebben a jelenségben, a magasabb domborzati térszín települései kevésbé zártak, a település szélein még szaggatottan folytatódó háztartások a kutatás módszertana szerint megvizsgálandóak, ugyanakkor a helyi közvélekedés szerint ezek a települések szerves részei és nem tekintik őket tanyáknak, vagy egyéb típusú szórványtelepülésnek. Szintén a magas egységszámot generálta három városi település, a kutatásban nem szereplő, de a felmérés területével közvetlenül érintkező megyeszékhely, Zilah szuburbanizációs kirajzása, továbbá Szilágysomlyó és Szilágycseh hasonló, bár visszafogottabb jelensége. Kísérlet történt az 1007 objektumkataszteri egység terepi felmérésére, ugyanakkor a felmérést az időkeret

szűkösége miatt nem sikerült mélységében végrehajtani, csak az alapvető információk begyűjtésére szorítkoztunk.

A kijelölt objektumok viszonylag nagy számban és egyenletesen fedik le a kutatási területet. Néhány település mégis kiemelkedő objektum-számmal rendelkezik: Szilágysomlyó (52), Szilágykövesd (42), Kraszna és Szilágyszeg (30), Szilágycseh (27), Szilágynagyfalu, Zálnok és Szilágysziget (26), Varsolc 24, Sarmaság (22), Egrespatak (21), de 15 fölötti értékek jellemzőek Magyarkecel, Kárásztelek, Kémer, Kisdérzsida, Szilágypercesen, Szilágykirva, Szilágydomoszló és Menyő településekre is.

A nagyszámú objektumnak alig több, mint 20%-a a valós mezőgazdasági tevékenységet folytató tanya, farm, eszténa, karám, továbbá pince és pincesor, bár a számuk (205) így is tekintélyes. Közöttük Szilágysomlyó (22) és Szilágykövesd (11) objektumszáma a legmagasabb. Az ipari és szolgáltatási funkció 91 objektumot jellemez, a lakófunkció pedig 656 esetben jelenik meg elsődlegesen. Elhagyott romos épületek, tanyák 21 esetben bukkannak fel az összefüggő települési belterületen kívül. Az infrastruktúra és egyéb kategória elemei itt is nagy változatosságot mutatnak (zarándokközponttól, vasútállomáson át, a napelemparkig), 28 esetben jelennek meg.

Az egyéb indikátorok közül a Szilágyság a megközelíthetőség kategóriájában tűnik ki. Az objektumok településekhez mért átlagos távolsága ebben a körzetben messze a legalacsonyabb, 564 m, a műúthoz mért átlagos távolság is alacsony 422 m. Az épületegyüttesek közül 663 tekinthető hagyományosnak, míg a 17 %-ot kitevő modern épületek számát (173) további 15% vegyes kategóriájú egészíti ki (157). Az objektumok 90%-nál ép természeti környezet jellemző (915), csak 84 esetben jegyeztek fel romló, vagy leromlott állapotú területet. A művelt területek aránya ugyanakkor itt sem magas (43%), viszont a nagy kiterjedésű erdő és legelőterületek mérete ezt jelentősen befolyásolja. Az objektumok

közül 430 esetben volt megállapítható, hogy állandó lakosai vannak, 357 pedig lakatlan. A tulajdonviszonyok tekintetében természetesen itt is a magántulajdon túlsúlya jellemző (832), a céges (84) és állami (68) aránya pedig 6-8%-ot tesz ki.

Összegzés

Az elmúlt évtizedben számos kutatási programot folytattunk a Partium területén, a tanyákkal és a tantákon élőkkel azonban jelen kutatás megkezdéséig tudományos tekintetben nem foglalkoztunk. Így, a témával kapcsolatos konkrét információkhoz, primér adatokhoz mi magunk is csak jelen kutatás során jutottunk. A vizsgálatban elmélyedve és az aktuális állapot mellett a történelmi fejlődés ütemét is felvázolva, számunkra is meglepő az a drasztikus változás, amely ezt a település- és életformát a 20.-ik század során sújtotta. Úgy tűnik, hogy a Partium területének túlnyomó részén a tanyahálózat visszafordíthatatlanul elsorvad. Ennek a folyamata azonban nem lineáris. A kisebb tanyák egy része a kollektivizálással, az iparosítással szinte magától tűnt el. A határvidék tanyáinak egy részét stratégiai okokból telepítették ki vagy helyettesítették román telepes falvakkal. A nagyméretű tanyaközpontokat ugyanakkor az 1950-es években rendre önállósították, de ezek a település-hierarchia alsó részén helyezkedtek el, és a későbbiekben fejlesztéseket, forrásokat nem kaptak. A látszólag előléptetett települések, emiatt a 20.-ik század végére elnéptelenedtek és számos esetben ki is haltak. A megmaradt tanyahálózatot az infrastruktúra szinte teljes hiánya sújtja, a közművesítés folyamata általában a villamos áram bevezetésével megszakadt. A megmaradt tanyás területek a szociális problémák halmozott megjelenési területei is.

Történt ugyanakkor egyfajta területi differenciálódás is. A jó termőképességű területeken, a főutak mentén, a városok köze-

leben a tanyavilág teljes mértékben átalakult. Az ilyen területeken a tanyák helyét a nagyüzemi gazdálkodást folytató farmok vették át, a klasszikus tanyatípus eltűnt. Az Érmellék megmaradt tanyahálózata a bokor- és sortanyák jellemzően a gyenge termőképességű homokterületeken maradtak fenn. Megjelentek ugyanakkor a kedvező fekvésű helyeken a szolgáltatással foglalkozó külterületi objektumok (benzinkutak, szerelőműhelyek, éttermek, panziók), a nagyvárosok szuburbanizációs kirajzása révén pedig a mezőgazdasági tevékenység nélküli lakóépületek. A koncentráció (tanyák megszűnése, anyatelepülésre való beköltözés) és a szórványosodás egyaránt létezik jellemző folyamatként a szórványtelepülések hálózatának fejlődésében, de periódusok és területi adottságok szerint differenciáltan.

Magyarországgal ellentétben, a romániai tanyavilágban nem működikanyagondnoksági szolgálat, ez alól viszonylag kisszámú jól szervezett önkormányzat képez kivételt. Napjainkban hiányzanak még azok az impulzusok, infrastrukturális beruházások is, amelyek a tanyavilág megújulását, revitalizációját és ezzel összhangban a háztáji gazdaságok minőségi élelmiszertermelését, annak értékesítését és a tanyák fennmaradásának anyagi megalapozását elősegíthetnék. A fő kérdés, hogy lesz-e előrelépés ezen a téren, egyelőre válasz nélkül marad.

Irodalomjegyzék

Bába-Nemes 2014. Bába Barbara – Nemes Magdolna: Magyar földrajzi köznevek tára, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2014

Jancsik – Szilágyi 2016Jancsik Péter – Szilágyi Ferenc: A Partium régió térképe, Partiumi Kiadó, Nagyvárad, 2016

Helységnévtár 1913 A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára 1913, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1913

Magyar néprajzi Magyar Néprajzi Lexikon, Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Recensamant 2011 Recensamantul populatiei si locuintelor 2011 <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>

Szilágyi 2007 Szilágyi Ferenc: A Partium közigazgatási földrajza, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 2004

Szilágyi 2013 Szilágyi Ferenc: Közigazgatás a Partiumban a honfoglalástól napjainkig. - Partium Kiadó, Nagyvárad, 2013

Szilágyi 2017 Szilágyi Ferenc: A Partium településföldrajza és agráriuma, Partium Kiadó, Nagyvárad 2017

Érmelléki Gazdák Egyesülete – (2017.06.01.) www.ergazda.ro

Google Earth Pro 7.1.5.1557; (2017.05.15.) – kh.google.com

Önböly község Önkormányzata (2017.06.01) – <http://omboly.hu/>

Partiumi Területi Kutatások Intézete – (2017.06.30.) – www.ptki.partium.ro

Recensământ agricol 2010 (2017.04.15.) – <http://www.rga2010.djsct.ro/>

ÖSSZEFOGLALÓK

A TANYÁK ÉPÍTÉSZETI ARCULATA

Kiss Attila

A tanyák egy sajátos életforma és gondolkodásmód fizikai és kulturális örökségét képviselik. Egyedi építészeti világuk idegenforgalmi szempontból ugyan vonzó, de fizikai vagy funkcionális értelemben már idejétmúlt. A komfortos lakóhellyel vagy a korszerű mezőgazdasági munkahellyel szemben támasztott követelmények ma már nagyon messze vannak attól, amit a legtöbb tanya kínálni tud. A tanyák térszervezési logikája, környezeti érzékenysége és emberközpontúsága azonban olyan tapasztalatokat őriz, amelyek ma is segítségül lehetnek a harmonikus emberi környezet kialakításában. Jelen írás arra keresi a választ, hogy a tanyák által képviselt építészeti és környezetalakítási értékek hogyan ültethetők át napjainkba? Miként lehet egy idejétmúltnak tartott településforma esztétikai és szemléletbeli örökségét kortárs keretek között újraértelmezni?

TANYAFELMÉRÉSEK TANULSÁGAI, FÓKUSZBAN A 2016. ÉVI ALFÖLDI TANYAKUTATÁS

Romvári Róbert – Pap-Szuromi Orsolya

A tanyák száma, illetve az ott élő népesség aránya az elmúlt évtizedekben csökkent. Ezen folyamatokkal párhuzamosan a hagyományos funkciók is átalakultak. Megjelentek a pusztán kedvtelési célból vásárolt hobbitanyák, a többlábbon állás, a diverzifikáció jegyében pedig egyre több gazdaság foglalkozik vendéglátással, turizmussal, vagy kézműves tevékenységgel. Az elmúlt két évtizedben a tanyákkal foglalkozó kutatások területileg elaprózódottak voltak. Nem álltak rendelkezésre a magyarországi tanyák földrajzi elhelyezkedéséről és általános állapotáról pontos információk. Ezen hiányosságot felismerve 2016-ban megvalósult az Alföld tanyavilágának felmérése. A terepmunka keretében rögzített GPS koordináták felhasználásával elkészült az Alföld egész területére vonatkozó, tanyákat ábrázoló térkép. Tanulmányunkban bemutatott előzetes kutatási eredmények tükrében kijelenthető, hogy a kérdőíves felmérés maradéktalanul nem érte el a célját, azonban a terepen gyűjtött adatok, valamint az azokból épített adatbázis jó kiindulási alapként szolgálhat későbbi hasonló témájú vizsgálatokhoz. Úgy gondoljuk, hogy az adatok mélyebb, részletesebb elemzését követően lehetőség nyílhat célzott támogatások kidolgozására az eltérő tanyatípusok számára.

TANYÁS TELEPÜLÉSEK ÉS TANYAGONDNOKI SZOLGÁLTATOK AZ ALFÖLDÖN Duró Annamária

Az alföldi tanyát a zárt településhez fűződő különleges kapcsolata teszi sajátos szórvánnyá, ami földrajzi nézőpontból elkülönülést, társadalmi szempontból pedig összetartozást jelent. A szociálgeográfia felfogása szerint ezt a kapcsolatot a tanyás települések lakói maguk teremtik meg, amikor az ún. társadalmi alapfunkciók – lakás, munka, ellátás, képzés, pihenés, közlekedés-kommunikáció és közösségekben élés – gyakorlása során felkeresik a két településrészt. Nem mindegy azonban, hogy lakóhelyünkről kiindulva mekkora utat kell megtennünk az egyes alapfunkciók gyakorlása érdekében, és hogy saját erőnkől egyáltalán képesek vagyunk-e erre. Az előbbi települési, az utóbbi társadalmi hátrányok forrása. Ebben a fogalmi keretben sajátos módon értelmezhető a segítő hivatású tanyagondnokok munkája, akik – akár embereket visznek, akár szolgáltatásokat hoznak – járművükkel maguk teremtik meg ezeket a térkapcsolatokat települési közösségük rászoruló tagjai számára. A tanulmány szerzője arra vállalkozik, hogy a szociálgeográfia fogalomrendszerét alkalmazva értelmezze a mai tanyai életmód térbeliségét, és körképet adjon arról, hogy mely településeken és hogyan működnek az Európai Unió legjobb szociálpolitikai gyakorlatai közé számító tanyagondnoki szolgálatok.

A TANYÁS GAZDASÁGOK FENNTARTHATÓSÁGÁNAK ZÁLOGA – A HELYI ÉRTÉKESÍTÉS, A PIACRA JUTÁS BIZTOSÍTÁSA Kujáni Katalin

A XXI. századra kialakult duális élelmiszerellátási rendszer egyik pólusát az ipari mezőgazdaság és a hozzá kapcsolódó globális élelmiszerkereskedelem jelenti, míg a másik pólust a helyi rendszereket fenntartó, kisméretű családi gazdaságok teszik ki. Ez utóbbiak sorolhatóak ma azok a magyar tanyás családi gazdaságok is, akik termelésük diverzifikációján keresztül igyekeznek fenntartani piacaikat és a környezethez közeli, tradicionális gazdálkodási módjukat. A 2020 utáni Közös Agrárpolitikai reformok kapujában fontos számot vetni arról, hogy az elmúlt nyolc évben, a Nemzeti Vidékstratégia megjelenését követően miként változott a kisgazdaságok helyzete, piacra jutása. Ennek többek között egyik módja azoknak a jogszabályoknak az áttekintése, amelyek hatással voltak a helyi termékek megjelenésére. Így célom, hogy bemutassam a legjelentősebb kistermelésre ható szabályozásokat, illetve javaslatokat fogalmazzak meg azok továbbfejlesztésére az európai jó gyakorlatokra alapozva.

TANYÁK A TÁJBAN – GONDOLATOK A TANYÁS TÉRSÉGEK KÖRNYEZETI ÖSSZEFÜGGÉSEIRŐL Kovács András Donát, Dóka Richárd

Miután a 20. sz. második felének társadalmi-gazdasági folyamatai nyomán – a vidék erőteljes átalakulásával – a hazai tanyavilág erőteljes erodálódása zajlott le, az ehhez kapcsolódó tudományos munkák és szakmai diskurzusok legfőbb kérdésévé a tanyák megőrzése és jövőbeli alternatíváinak megtalálása vált. A tanya-problematika egyre sürgetőbb lett, hiszen a korábbi évtizedekben nem pusztán külterületi otthonok és gazdálkodási egységek ezrei szűntek meg, de megváltozott az érintett rurális körzetek területhasználata és fenntartási módja is, amely alapvetően kedvezőtlenül hatott mind a környezetre, mind a társadalomra. A kitartó és követke-

zetes kutatásoknak, szakmai törekvéseknek és társadalmi kezdeményezéseknek köszönhetően azonban új fejlesztési irányvonalak bontakoztak ki, amelyek úgy tűnik, lehetőséget adnak a sajátos településtípus megújításának. A pozitív tendenciák a környezettudatos tájhasználat elveiben és megvalósítási gyakorlatában is megmutatkoznak. Jelen munkánk elsősorban arra irányul, hogy megerősítsük a tanyák természeti környezetét érintő elképzelések fontosságát és felvázoljunk néhány gondolatébresztő szempontot, amelyek további támpontokat adhatnak a kultúrtájak megőrzésének és a külterületi életmódok népszerűsítésének összehangolásában. Az elmúlt években végzett, illetve még folyamatban lévő kutatásaink (MTA Vidékkutatás 2013; Tanyafejlesztési Program monitoring 2012; OTKA K109269; NGM 2017; Bolyai kutatási ösztöndíj 2017-2020, Tanyafejlesztési Program komplex értékelése 2018) alábbiakban ismertetett eredményei, reményeink szerint segíthetik a tanyarendszer fenntarthatóságát szolgáló stratégiák és programok kidolgozását. Írásunkban, idézetek formájában igyekeztünk megjeleníteni néhány olyan markáns megállapítást, amelyek – a fenti vizsgálataink során megszólaló – olyan emberek részéről (interjúalanyok) hangzottak el, akik hozzánk hasonlóan (a nehézségek ellenére is) bizakodóan tekintenek a magyar vidék és benne a tanyák jövőjére.

ALTERNATÍV LEHETŐSÉGEK ÉS JÓ PÉLDÁK A TANYAGAZDASÁGOK TEVÉKENYSÉG-DIVERZIFIKÁCIÓJÁNAK MEGVALÓSÍTÁSÁBAN

dr. Matus László

A tanya, mint sajátosan magyar településtípus az idők során hol elterjedőben, hol hanyatlóban volt. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy tanyai lakosok száma közvetlenül a II. világháború utáni földosztások előtt érte el maximumát, azóta folyamatos – a jellemzően külterületeken élő – tanyasi népesség csökkenése. Magyarországon a tanyás térségek közé Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék összes járását, illetve Pest megye Ceglédi, Dabasi, Gyáli, Monori, Nagykáta, Nagykőrösi, Ráckevei, Szigetszentmiklósi, Vecsési járásait soroljuk. A tanyákkal kapcsolatosan két funkció-csoportot említhetünk: a hagyományos és az új funkciók csoportját. Fontos szempont, hogy a mezőgazdasági termelésben napjainkban súlyozottan jelen lévő idősebb gazdák helyét átvegyék a fiatalok a tanyagazdaságokban, a kisüzemekben, mivel a mai világ kihívásaival (digitalizáció, adminisztráció) csakis a felkészült, elhivatott, megfelelő szakmai ismeretekkel felvértezett ifjú generáció tud szembenézni. A szűkebb pátriájukban boldogulni akarók, a vidéken újrakezdők számára a tanya a szabadság, a természetközeli élet, az önellátás megélésének, a testi, lelki és szellemi egészség megőrzésének megfelelő színtere lehet.

A TANYÁK SZEREPÉNEK VÁLTOZÁSA A HAZAI TELEPÜLÉSSZERKEZETBEN

Farkas Jenő Zsolt – Csatári Bálint

A közelmúltban hungaricumként nyilvánított magyar tanya igen gazdag történeti, néprajzi, szociológiai és geográfiai tudományos szakirodalommal rendelkezik. Ezt a sajátos magyar szórvány-településformát szinte csak közbeszédünkben tekintik egységesen „tanyáknak”, hiszen mind egykori keletkezésüket, mind az eltérő adottságú tájakhoz igazodó agrárgazdálkodási formákat, mind városi-falusi települési kapcsolódásaikat, sőt építészeti megjelenésüket tekintve is igen nagy változatosságot mutatnak. A településszerkezetben betöltött funkcióik is erőteljesen változtak, különösen amiatt, hogy 1946 és 1986 között építésükre vonatkozóan

általános tilalom volt érvényben, miközben agrárgazdasági pozíciójuk is megváltozott. Tekintettel éppen e tilalom feloldása óta eltelt több mint három évtizedre, tanulmányunkban azt tekintjük át, hogy a tanyáknak és a mai modern szórványoknak milyen települési (lakó, munka, pihenő) funkciói vannak ma, s ezekre napjainkban milyen hosszabb – rövidebb távon érvényes településszerkezeti trendek jellemzőek, különös tekintettel az urbanizáció erőteljes terfoglalására és a vidéki agrártájaink értékeinek megőrzése szempontjából.

TANYÁK, TANYAKÖZPONTOK ÉS EGYÉB KÜLTERÜLETI TELEPEK A PARTIUMBAN

Dr. Szilágyi Ferenc

2017-ben az Érintő Egyesület, az Érmelléki Gazdák Egyesülete és a Partiumi Keresztény Egyetem keretében működő Partiumi Területi Kutatások Intézete a Földművelésügyi Minisztérium megbízásából primér kutatást végzett a Partium tanyahálózatának felmérésére. A kutatás és a hozzá kapcsolódó alprogramok három szálon futottak: a tulajdonképpeni tanya felmérés, ezen belül a tanyák terepi azonosítása, összeírása, adatbázis-készítés és a tanulmány elkészítése; az agráradatbázisok elkészítése, tematikus térképsorozat készítése és a településföldrajzi adatbázisok, a tematikus térképek elkészítése és a településföldrajzi tanulmányok megírása. Az általunk vizionált kutatás gondolatmenete szerint, a mezőgazdasági tevékenységhez kapcsolódó szórványtelepülések tanulmányozása, nem vonatkoztatható el a településföldrajzi és agrártudományi kutatómunkától, a tanya települések és a tanyasi életforma ezek keresztmetszetében jön létre, így a regionális településföldrajz és agrárium általános helyzetképének az ismerete, előfeltételét képezi a partiumi tanyavilág megismerésének, megértésének és a fejlődési ív értelmezésének.

THE ARCHITECTURAL STYLE OF STANDALONE FARMS

Attila Kiss

Standalone farms managed to preserve the physical and cultural heritage of a very distinct lifestyle and approach to life. Their unique architectural design seems to be very appealing for visitors, however rather outdated from both a physical and functional point of view. In their current status, majority of the standalone farms are far from being able to provide a comfortable living space, or create a modern agricultural workplace. Nonetheless, the logic applied at the farms in organising the space available, the sensitivity shown to the natural environment, and the strong human focus they seem to show, all reflect a level of accumulated knowledge, which could be potentially utilised for creating a harmonious environment for human dwelling in our days. This document is meant to research the topic of how the architectural values and the know-how of shaping the environment could be successfully imported into our modern era. How could we possibly reinterpret the esthetical and philosophical heritage left behind by a form of dwelling deemed to be outdated by now, to suit our contemporary standards.

THE LESSON OF THE FARM SURVEY OF GREAT HUNGARIAN PLAN IN 2016

Orsolya Papp-Szuromi – Róbert Romvári

The number of farms and the proportion of the resident population have been decreasing over the last decades. Parallel to this process, traditional features of farmsteads have also been transformed. There has been a rise in the number of hobby farms for recreational purposes. More and more farms take up hospitality, tourism or handicraft facilities to have more leg to stand on, to be more diverse. In the last two decades, farmstead researches were conducted on fragmented sample areas, since there had not been any precise information available about the Hungarian farmsteads' geographical location and general condition. Recognising this deficiency the survey the farmlands of the Great Plain was carried out in 2016. By the use of GPS coordinates originating from the fieldwork connecting to the survey the map regarding the whole area of the Great Plain displaying the farmsteads was created. In the light of previous results introduced in this study we can say that the questionnaire survey did not reach its purpose completely. However data collected on the field and the database built on them can serve a good enough basis for similar researches in the future. A deeper and more detailed analysis of data may open possibilities for working out specific support programmes for different types of farmsteads.

SETTLEMENTS WITH SCATTERED FARMSTEADS AND VILLAGE CARETAKER SERVICES IN THE GREAT HUNGARIAN PLAIN

Annamária Duró

The special relationship of the Hungarian scattered farmstead to the core settlement makes it a peculiar dispersed rural settlement, which from a geographical point of view means separation and from a social aspect inherence. According to the concept of social geography this relationship is created by the inhabitants of the settlements with scattered farmsteads, when they visit the two settlement parts while performing the so-called basic social functions: residing, work, provision, training, recreation, transport, communication and community living. However, it is not unimportant what distance we have to make from our habitation to perform certain basic functions, and whether we are capable of doing so on our own or we aren't. The former is the source of a habitational disadvantage, while the latter is the source of a social one. In this conceptual framework the work of the professional aiding village caretakers can be interpreted in a special way, because – by transporting people or providing services – they create these spatial connections themselves by their vehicles for those members of their settlement community who need assistance. The author of this study undertakes to interpret the spatiality of a contemporary scattered farmstead lifestyle, using the set of ideas of social geography, and to give an overview about on which settlements and how the village caretaker services work, which are considered one of the best socio-political practices in the European Union.

THE KEY TO MAINTAIN FARM-STEADS IS ENSURING LOCAL SALES AND ACCESS TO THE MARKETS

Katalin Kujáni

One of the poles of the dual food supply system, which was developed in the 21st century, is industrial agriculture and its related global food trade, while the other pole is made up of small family farms that maintain local systems. The Hungarian family farms-stead are classifiable in the second group, who seek to maintain their markets and their traditional, environmentally friendly farming methods through their diversification. At the gateway of the CAP reform post-2020, it is important to note how the situation, access to markets of small farms has changed since the appearance of the National Rural Strategy in the last eight years. One way of doing this is to review those laws that have affected the appearance of local products. My goal is to introduce regulations that have the most significant effect on small-scale production and to propose for their further development based on good European practices.

FARMSTEADS IN THE LANDSCAPE - THOUGHTS ABOUT THE SCATTERED FARMSTEADS AND THEIR NATURAL ENVIRONMENT

András Donát Kovács, Richárd Dóka

Due to the socio-economic processes of the second half of the 20th century – with the strong transformation of the countryside – we were witnesses of the erosion of the scattered farmsteads in Hungary. As thousands of farming units and homes disappeared during previous decades, the question of the scattered farms became more and more urgent. The land use and maintenance of the affected districts have also changed, which had negative impacts both on the environment and the society. So now, the main issue of the related scientific works and professional discourses are the preservation of farms and the finding the future alternatives. Fortunately, due to the persistent and consistent research, professional endeavors and social initiatives, new developmental directions have emerged, which seem to give opportunity to renew the specific type of settlement. The positive trends are also reflected in the principles and implementation practices of environmentally conscious land use. Our present work is mainly aimed at strengthening the importance of ideas concerning the environment of scattered farms. In addition we would like to highlight some thought-provoking aspects, which may give further clues to the preservation of cultural landscapes and rural lifestyles. The results of our researches that have been carried out (and still ongoing) in the past years (MTA Complex Rural Research 2013, Monitoring of the Development Program of Scattered farms 2012, OTKA K109269, research for the Ministry for National Economy 2017, Janos Bolyai Research Scholarship 2017-2020) are hopefully can help to improve the sustainability of the areas of scattered farms. In this paper we try to present some of the remarkable findings that have been expressed by interviewees who are optimistic like us, for the future of the Hungarian countryside and its farms, despite the difficulties.

ALTERNATIVES AND GOOD EXAMPLES IN DIVERSIFYING HOMESTEAD ACTIVITIES

dr. László Matus

The number of homesteads – a special Hungarian type of settlement called *tanya* in Hungarian – and their total area showed remarkable variations over time during the history of Hungary. This proven by, among other things, the fact that the number of people living in homesteads peaked right before the land allocations that took place directly after World War II, and that the total homestead population, living, for the most part, outside municipality boundaries, has been steadily declining ever since. Conventional functions include use as dwellings, and use for agricultural protection (cropping, livestock production), along with small scale food production. New functions began to appear in the early 1980s, because in parallel with a decline from the 1960s in the number of people living outside municipal boundaries, the roles played by homesteads also changed gradually. One of the consequences of this process was that some homesteads came to be used by their owners for their hobbies and/or recreational activities. Today the means available for promoting and improving the income generating capacities and the sustainable operation and management of homestead include, besides the continuation of the above conventional (dwelling and agricultural production) functions, by the performance of other activities as well, enabled by the conditions and resources of homestead farms, which may be categorised as follows: tourism, value adding activities and recreation. For those wishing to make it in their homeland and those going for a fresh start in rural Hungary a homestead may be a suitable venue for freedom, a life in a near natural environment, a life of self-sustenance and a setting in they can preserve their physical, spiritual and mental health.

CHANGING ROLE OF SCATTERED FARMS IN THE SETTLEMENT STRUCTURE OF THE GREAT HUNGARIAN PLAIN

Bálint Csatári – Jenő Zsolt Farkas

The scattered farms of the Great Plain have been declared as Hungarian Cultural Heritage in the fall of 2017. Because of their unique role in agricultural production and also in preserving the cultural landscape they are at the heart of research interest from various disciplines. Half a century ago, three-quarters of a million people lived in the outskirts of the settlements, today only two hundred thousand. Large part of the former scattered farm regions had been completely transformed several times since the 1950's, these changes affected the agriculture, the settlements and the local societies too. In the vicinity of major cities the economic and residential suburbanization transformed the landscape, elsewhere the ownership and structural changes of agricultural production caused their disappearance. In this study, we have estimated the population of scattered farms with different statistical and GIS methods. According to our result nearly a hundred thousand people live on about thirty thousand farms. Half of these farms lie on the 'Homokhátság' of the Danube-Tisza Interfluvium, where traditional horticultural scattered farms exploiting the landscape with good accessibility to the markets. The "Scattered Farm Development Program", which has been going on for several years, has helped to preserve these farms. While this program is a right step in the right direction it's not enough. For securing the future of the scattered farms more strategic

planning and a complex subsidy system will be needed. This study also provides some indications of this.

FARMS, FARM CENTERS AND OTHER OUTLYING AREAS IN PARTIUM

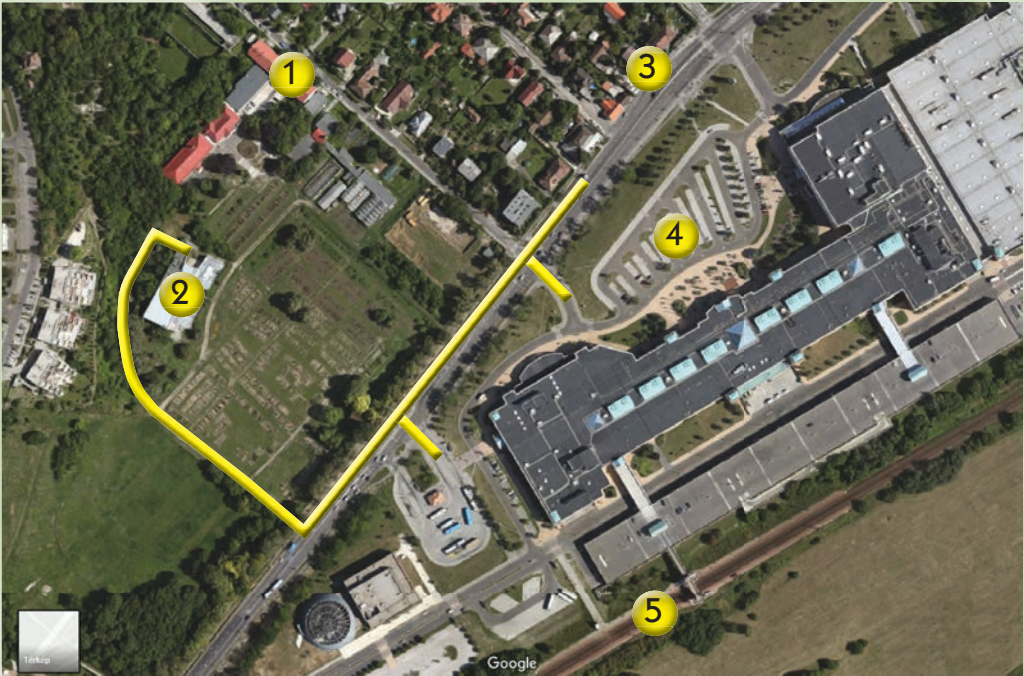
Dr. Szilágyi Ferenc

In 2017, on behalf of the Hungarian Ministry of Agriculture the „Érintő” Association, the Association of Farmers of „Érmellék” and the Partium Territorial Research Institute operating within the framework of the Partium Christian University carried out a primary research on the farm network in the Partium region,

The research and the programs related to it are divided into three parts: the actual farm research: territorial identification of the farms, survey procedure, database creation and writing the study; preparation of agricultural databases, preparation of thematic map series; preparation of settlement geographical databases, preparation of thematic map series and writing the study.

According to the logic of our research, the study of the settlements related to agricultural activity cannot be separated from the agricultural and settlement geographical research work. Farms and farm life come into existence in the cross section of these, thus the general and regional knowledge in these fields of science is a prerequisite for understanding the farm network of the Partium region and the interpretation of its development curve.

1. Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft.
1223 Budapest, Park utca 2.
2. Herman Ottó Konferencia Központ
1223 Budapest, Nagytétényi út 190.
3. Lépcsős utcai buszmegálló:
33, 114, 133E, 138, 150, 213, 214
4. Campona parkoló
5. Budatétény vasútállomás

Intézetünk és a konferencia központ megközelíthető közúton és vasúton egyaránt, tömegközlekedéssel a Móricz Zsigmond körtér, a belváros és Csepel irányából is érkeznek buszok a Lépcsős utca megállóba.

Szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy a személygépkocsival érkezők járműveikkel a szomszédos Campona bevásárlóközpont parkolójában tudnak biztonságosan parkolni, és a térképen jelzett útvonalakon, gyalogosan közelíthetőek meg épületeink!

MAGYAR ÁLLATORVOSOK LAPJA

HERMAN OTTÓ INTÉZET
100. évfolyam - 4. szám - 2015. június

HERMAN OTTÓ INTÉZET
A nemzeti állatorvosok lapja

HERMAN OTTÓ INTÉZET
A nemzeti állatorvosok lapja

HUNGARIAN AGRICULTURAL RESEARCH

HERMAN OTTÓ INTÉZET
100. évfolyam - 4. szám - 2015. június

HERMAN OTTÓ INTÉZET
A nemzeti állatorvosok lapja

HERMAN OTTÓ INTÉZET
A nemzeti állatorvosok lapja

HALASZAT

HERMAN OTTÓ INTÉZET
100. évfolyam - 4. szám - 2015. június

HERMAN OTTÓ INTÉZET
A nemzeti állatorvosok lapja

HERMAN OTTÓ INTÉZET
A nemzeti állatorvosok lapja

NÖVÉNYTERMELES

HERMAN OTTÓ INTÉZET
100. évfolyam - 4. szám - 2015. június

HERMAN OTTÓ INTÉZET
A nemzeti állatorvosok lapja

HERMAN OTTÓ INTÉZET
A nemzeti állatorvosok lapja

a falu

HERMAN OTTÓ INTÉZET
100. évfolyam - 4. szám - 2015. június

HERMAN OTTÓ INTÉZET
A nemzeti állatorvosok lapja

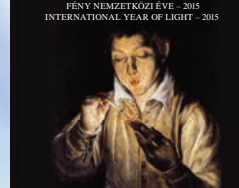

HERMAN OTTÓ INTÉZET
A nemzeti állatorvosok lapja

ÁLLATTENYÉSZTÉS ÉS TAKARMÁNYOZÁS

HERMAN OTTÓ INTÉZET
100. évfolyam - 4. szám - 2015. június

HERMAN OTTÓ INTÉZET
A nemzeti állatorvosok lapja

HERMAN OTTÓ INTÉZET
A nemzeti állatorvosok lapja

GAZDÁLKODÁS

HERMAN OTTÓ INTÉZET
100. évfolyam - 4. szám - 2015. június

HERMAN OTTÓ INTÉZET
A nemzeti állatorvosok lapja

HERMAN OTTÓ INTÉZET
A nemzeti állatorvosok lapja

KERTGAZDASÁG HORTICULTURE

HERMAN OTTÓ INTÉZET
100. évfolyam - 4. szám - 2015. június

HERMAN OTTÓ INTÉZET
A nemzeti állatorvosok lapja

HERMAN OTTÓ INTÉZET
A nemzeti állatorvosok lapja

